

DR. H. F KOLHBRUGGE EN ZIJN PREDIKING

[VERKORTE UITGAVE.]

Met een antwoord aan Dr. J. C. S. LOCHER
en met aantekeningen naar aanleiding van diens “TOELICHTING EN VERWEER”

DOOR

Dr. J. VAN LONKHUIJZEN.

J. ZOMER: Drukkerij “VADA” Wageningen.

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2010

INHOUD

Toelichting op: **Van Lonkhuijzens proefschrift over Kohlbrugge (1905)**

Door M. de Admirant, 's-Gravenhage

Antwoord aan Dr. J. C. S. LOCHER door dr. J. van Lonkhuijzens

HOOFDSTUK I.

Levensschets van H. F. Kohlbrugge (Niet in deze digitale versie aanwezig)

HOOFDSTUK II.

Kohlbrugge's prediking.

Algemene opmerkingen

HOOFDSTUK III.

Bijzondere gevoelens in Kohlbrugge's prediking.

§ 1. De Heiligmaking

§ 2. De Vleeswording van het Woord

§ 3. De Schepping van het Beeld Gods en de Zondeval

§ 4. Het Woord

BESLUIT

Beoordeling van het Academisch proefschrift: *H. F. Kohlbrugge en zijn prediking*;
door C. H. van Rijn

NASCHRIFT

Brief van H. F. Kohlbrugge, gericht aan N. over *het werkheiligheidsstreven bij oude theologen*

Van Lonkhuijzens proefschrift over Kohlbrugge (1905)

Door M. de Admirant, 's-Gravenhage

Op de 15de december van het jaar 1905 verkrijgt ds. J. van Lonkhuijzen*), gereformeerd predikant te Aarlanderveen, aan de Vrije Universiteit te Amsterdam de graad van doctor in de heilige Godgeleerdheid. Zijn lijvig proefschrift heeft als titel *Hermann Friedrich Kohlbrugge en zijn prediking, in de lijst van zijn tijd*. Een eeuw na verschijning wordt deze studie nu en dan nog geraadpleegd en geciteerd. Van Lonkhuijzen heeft zich ten doel gesteld, Kohlbrugge in zijn betekenis en invloed te schetsen en zijn beginselen kritisch te behandelen. Wat de auteur persoonlijk in Kohlbrugge aantrok, was niet alleen de man van karakter en beslistheid, de onwrikbare getuige, maar ook het getuigenis zelf dat hij bracht. Zijn ijveren voor de Majesteit van de Heere en de heiligheid van Gods recht, Zijn machtige verkondiging van de vergeving van onze zonden door het bloed van Christus, lokten tot nader onderzoek uit. Van Lonkhuijzen zegt dat zijn taak niet gemakkelijk was. Elke biografie heeft haar bezwaren, omdat de mens een mysterie is. Ten aanzien van Kohlbrugge geldt dit in dubbele mate. Hij behoort immers tot de personen die men niet op het eerste gezicht ontcijfert.

Aan de dissertatie ligt een gedegen bronnenonderzoek ten grondslag. De auteur raadpleegde niet alleen veel geschriften, maar ook tal van bewaard gebleven brieven van Kohlbrugge, alsook het manuscript van het Dagboek van Willem de Clercq. Inlichtingen en hulp kreeg hij van Kohlbrugge's kleinzoon dr. J.H.F. Kohlbrugge, van dr. J.W.F. Gobius du Sart (destijd predikant te Woudrichem) en van andere vrienden van Kohlbrugge in Nederland en Duitsland.

Van Lonkhuijzens boek omvat ruim 550 bladzijden. Na een inleidend hoofdstuk over de tijd van Kohlbrugge, wijdt de auteur bijna 300 pagina's aan diens leven en nagenoeg 200 bladzijden aan zijn prediking. Hij komt tot de slotsom dat in de persoon van Kohlbrugge in de strijd tegen het oppermachtig liberalisme 'een held des geloofs als weinigen' verscheen. Kohlbrugge moge soms in het vuur van de strijd de voorzichtigheid hebben vergeten, het was hem om de eer van zijn God te doen en met al kracht van het geloof streed hij voor de waarheden die de fundamenten van de christelijke Kerk vormen. De soevereiniteit Gods en de absolute afhankelijkheid van de mens, de rechtvaardiging van de zondaar door het geloof in Christus zonder de werken van de wet, heeft hij ons volk voorgehouden. Zeer juist heeft hij in het licht gesteld dat het geloof voorop gaat. Niet minder krachtig heeft hij op het hart gebonden dat men om heilig te worden eerst heilig moet zijn, en niet omgekeerd. Hij heeft Gods volk in Nederland gemaand, geen troost in zichzelf te zoeken, in gestalten of bevindingen, en hen geleid naar de bron van troost buiten hen, in God, in de zekerheid van Zijn Woord. Hij predikte Christus als de volkomen Zaligmaker.

Bij alle waardering voor Kohlbrugge's prediking mag men die, aldus Van Lonkhuijzen, toch niet overschatten. Het is volgens hem een illusie dat Kohlbrugge in zijn voorstelling van de waarheid tal van moeilijkheden waarop christendenkers, zowel onder de kerkvaders als onder de reformatoren, waren gestuit, te boven is gekomen. In wat als het bijzondere van zijn voorstelling mag worden beschouwd is Kohlbrugge geneigd één van de zijden van het probleem, en wel de menselijke factor, prijs te geven. De hoofdgedachte van zijn prediking is: *God alles, de mens niets*. Zijn stelregel is: wij moeten een nul blijven. Volgens Van Lonkhuijzen ligt hierin het

gevaar, dat ontkend wordt dat de mens als zodanig, als schepsel Gods ‘iets’ is. Het devies ‘God alles, de mens niets’, door Kohlbrugge zo uitnemend bedoeld, heeft hij niet op de juiste wijze uitgelegd of tot de juiste maat gebracht. Dit komt tot uiting in verschillende onderdelen van zijn theologie: *het Beeld Gods en de val van de mens, de vleeswording van het Woord, de heiligmaking en het Woord Gods*.

Maar het bijzondere en eenzijdige in Kohlbrugge’s prediking daargelaten, erkent Van Lonkhuijzen met grote beslistheid diens verdienste voor het gereformeerde volk van Nederland. Veel reformatorische waarheden, die nog wel onder de eenvoudigen in de lande bewaard waren gebleven, maar in haar kracht, troost en rijkdom niet meer werden verstaan, heeft Kohlbrugge met nieuwe gloed doen schitteren. Hij heeft ze weer aan het licht gebracht, niet als gevolg van schoolse studie of wetenschappelijk onderzoek, maar als de uitdrukking van een muurvast geloof. Onze roeping is, voort te bouwen op de door hem blootgelegde reformatorische grondwaarheden.

Dr. Lochers kritiek

In de kring van vrienden van Kohlbrugge was men met Van Lonkhuijzens boek niet zo gelukkig. Met naam dr. J.C.S. Locher, destijds predikant te Waspik, uit in zijn in 1908 verschenen geschrift *Toelichting en verweer* veel kritiek. Zelfs het biografisch deel van de dissertatie bevredigt hem niet, al is hij ‘dankbaar voor zoveel wetenschap in dit omvangrijk werk, waaraan veel studie is besteed’. Personen van leeftijd en ervaring, die dr. Kohlbrugge goed hebben gekend, hebben een uitvoerige levensbeschrijving niet aangedurfd, aldus Locher. Hij vindt het ook de tijd nog niet om zulk een werk over Kohlbrugge te schrijven. Eerst een volgend geslacht zal dat met de nodige objectiviteit kunnen doen.

Dr. Locher heeft echter vooral kritiek op het gedeelte over de prediking, de waarheid die Kohlbrugge uit de Schrift heeft geput. In weerwil van veel waarderende woorden wordt ze in een onjuist licht geplaatst, verkeerd verstaan en weergegeven en ten dele scherp bestreden. Ondanks talrijke citaten geeft Van Lonkhuijzen Kohlbrugge’s gevoelens lang niet altijd zuiver weer. De vooroordelen tegen diens troostrijke prediking worden zodoende versterkt. Kohlbrugge is verweten dat hij iets apart, iets bijzonders wilde en kritiek had op wat de Hervormers en hun opvolgers leerden. ‘Maar, zo vraagt Locher, is het niet mogelijk dat sommige punten van de waarheid nog duidelijker kunnen worden uiteengezet dan in de tijd van de Hervorming?’ Zelf was Kohlbrugge van mening, dat hij juist de lijn van de Hervormers doortrok, bijvoorbeeld op het punt van de rechtvaardigmaking en de verkiezing, en ook van de heiligmaking. Volgens Locher is hij niet buiten de lijn van onze belijdenisgeschriften gegaan, als men hem maar goed verstaat en niet enkele gezegden uit hun verband rukt. Juist datgene wat in de Hervormers en de belijdenisschriften leeft en ademt, dat leeft ook bij hem: *de heilige eerbied voor Gods Wet, het roemen in Gods vrije genade in Christus Jezus*.

In de eeuw die sinds de verschijning van Van Lonkhuijzens boek is verstreken, hebben veel andere geschriften over Kohlbrugge het licht gezien. Toch wordt de studie uit 1905, althans het biografisch gedeelte, af en toe nog geraadpleegd en aangehaald. Speciaal wat de Nederlandse levensperiode van Kohlbrugge betreft, blijft het boek een nuttige informatiebron, waaruit dankbaar wordt geput.

Dr. J.C.S. Locher heeft de dissertatie van Dr. J. van Lonkhuijzen bestudeerd en beantwoord met zijn geschrift: *Toelichting en Verweer*. Op zijn beurt heeft Van Lonkhuijzen in een uitvoerig betoog Locher van repliek gediend. Deze uitgave heeft

de titel meegekregen: *Dr. H. Kolbrugge en zijn prediking, Verkorte Uitgave*. Van Lonkhuijzen was vanzelfsprekend beïnvloed door de school van Kuyper in het meningsverschil. Deze uitgave is in 2010 digitaal gemaakt op hoofdstuk I na.

*) Jan van Lonkhuijzen, geboren te Kesteren in 1873, studeerde aan de Vrije Universiteit en werd in 1899 predikant van de gereformeerde kerk van Wilnis. Van 1902 tot begin 1908 stond hij in Aarlanderveen. Vervolgens was hij enige tijd gedelegeerde in de Hollandse kerken van Argentinië.

Na zijn terugkeer in Nederland diende hij van januari 1909 tot september 1911 de gereformeerde kerk van Rijswijk (Z.H.). Van 1911 tot 1918 was hij predikant van de Chr. Reformed Church of Grand Rapids, daarna diende hij die van Chicago. Terug in Nederland stond hij van 1928 tot aan zijn emeritaat in 1939 in Zierikzee. Hij overleed in 1943.

Opmerking:

Hoeveel er ook aan te merken is op de inzichten die J. van Lonkhuyzen in zijn Kohlbrugge studies ontwikkelt, hem is dunkt ons niet tegen te spreken, dat Kohlbrugge in het diepst van zijn hart Luthers was en bleef.

Bedelen bij de Bron, door Dr. A. de Reuver.

Uitgeverij Boekencentrum Zoetermeer, 1992. Blz. 623

Aan Dr. J. C. J. Lockes.

In den vreemde, en daar te midden van velerlei praktische arbeid, werd ik vorig jaar verrast door uw studie: *Toelichting en Verweer* (Maatschappij tot uitgave van Gereformeerde Geschriften, Amsterdam 1908), mij brengende een niet meer door mij verwachte bespreking van mijn dissertatie *Hermann Friedrich Kohlbrugge en zijn prediking* (N.V. Drukkerij "VADA", Wageningen 1905).

Bleef uw studie enige tijd uit, zij biedt daarvoor een vergoeding in de uitvoerigheid waarmee zij mijn dissertatie bespreekt. Voor de eer hier ook mijn proefschrift aangedaan en de betekenis daardoor aan dit geschrift toegekend; ben ik gevoelig. Ook prijs ik de veelszins zakelijke wijze, waarop gij uw bedenkingen tegen de resultaten van mijn onderzoek inbrengt; slechts ten enkele maal werd uw betoog ontsierd door een uitval van persoonlijke aard aangaande mijn inzicht of bedoelen, of ook aangaande de Universiteit waaraan ik promoveerde. Desniettenstaande acht ik mij toch verplicht U de verzekering te geven, dat, zo niet buitengewone omstandigheden er mij toe moeten dringen, ik niet andermaal de pen in deze strijd zal opnemen. De kenners van de Gereformeerde Theologie hebben gelegenheid gehad het "hoor en wederhoor" toe te passen, aan hen zij het oordeel overgelaten. En voorts aan Hem, die eenmaal ook Kohlbrugge's prediking in het vuur zal brengen en onbetwistbaar zal doen zien, wat goud, zilver, kostelijk gesteente is - en het is ongetwijfeld rijkelijk in zijn prediking voorhanden - maar ook wat hout, hooi of stoppelen is.

Ge vergunt het mij, dat ik thans, na mijn misschien te uitvoerig proefschrift, kort zal zijn en alleen de hoofdzaken uwer eveneens zo uitvoerige polemieek zal behandelen. En dit te eer daar slechts mijn bezwaren en bedenkingen tegen sommige gedeelten van Kohlbrugge's prediking en een enkele maal tegen zijn handelwijze, in het geding gebracht zijn. Eerlijk gezegd spijt het mij, dat ik voornamelijk mijn bezwaren en bedenkingen opnieuw voor liet voetlicht moet brengen. Het spijt mij voor mijzelf, wegens het veel goede, dat ik uit Kohlbrugge's geschriften genoot; het spijt mij ook omdat men op dit schrijven afgaande, allicht zou menen, dat ik enkel afkeuring voor Kohlbrugge heb. Temeer spijt mij dit daar er kringen schijnen te bestaan, waarin al kritiek op Kohlbrugge en zijn prediking bijna als een doodzonde, steeds en in elk geval als geheel ongemotiveerd en uit lage bedoelingen voortkomende, wordt beschouwd.

Zelfs gij, die het andere zo euvel neemt, en terecht, zo zij van onbewezen onderstellingen uitgaan of met "onbewezen beschuldigingen" optreden, zelfs gij, hebt er niet het minste bezwaar in te beginnen, met mij vooroordeel toe te dichten en dit de grond van mijn kritiek te noemen. U verkondigt het (blz. 3) als een vanzelfsheid, welke geen nader bewijs behoeft en die als een axioma aan uw redenering ten grondslag gelegd kan worden, dat mijn "bestrijding" van Kohlbrugge "gegrond is op de pennenstrijd van Dr. Kuyper tegen Dr. Böhl."

En even tevoren poneerdet gij het als een even vaste stelling: dat mijn "opleiding mij niet kon bekwame om Dr. Kohlbrugge te verstaan." Hoe nu? Is Dr. Kohlbrugge dan zó ver buiten de lijn, dat de studie aan een Gereformeerde Universiteit, aan de enige Gereformeerde in ons land, onbekwaam maakt ons hem te verstaan? Of staat hij te hoog voor onze uitlek? Wellicht is dit laatste het, waarom ethiek op Kohlbrugge door sommigen á priori veroordeeld en verdacht gemaakt wordt. Gij zelf spreekt immers smalend van mijn pogen deze "reus" (Kohlbrugge) te willen passen, op "het procrustesbed" "naar het systeem en de lessen van de Vrije Universiteit klaar ge-

maakt.”

Maar hier ook nadert men dan ook de grens van het terrein, waarop iemand buiten en boven de menselijke samenleving en haar kritiek geplaatst wordt. En zo eindigt men daar, waar voor Kohlbrugge zelf al waarschuwde, dat er n.l. van hem een afgod gemaakt zou worden, voor wie slechts wierook mag gebrand, maar op wiens woord of werk geen kritiek mag uitgeoefend worden.

En dat kunt gij toch niet menen. Maar waarom de kritiek dan op die wijze gediskwalificeerd? Is dat bewijs van sterkte?

Dat het niet Dr. Kuyper's pennenstrijd tegen Dr. Böhl kan zijn welke de grondslag van mijn kritiek op Kohlbrugge vormt, is niet moeilijk aan te tonen. Dat de uitkomst van mijn onderzoek wat Kohlbrugge's eenzijdigheden betreft, voor een gedeelte teruggevonden wordt in de dwalingen die Dr. Kuyper bij Böhl vond, behoeft geen verwondering te wekken. Of bestaat er geen verband tussen Dr. Böhl en Kohlbrugge? Was Dr. Böhl in geen enkel opzicht een geesteskind van Kohlbrugge? Is het dan zo'n wonder dat ik bij Kohlbrugge ontdekte, wat Dr. Kuyper bij Böhl vond? Dat geldt de *uitkomst* maar niet de *grondslag* van mijn kritiek.¹ Of las u dan nimmer, hoe Dr. Kuyper in zijn bestrijding van Dr. Böhl zich tegenover deze laatste keer op keer op Kohlbrugge beroept en herhaaldelijk uitspreekt dat deze er anders over dacht dan Dr. Böhl (Dr. A. Kuyper, Werk van de Heilige Geest II, p. 21; III, 17, 35)? Las u niet, dat hij Kohlbrugge steeds verheft, en oordeelt dat er op naam van deze “rechtvaardige in zijn geslachten denkbeelden verspreid en rondgevent werden, die in onverzoenlijke strijd zijn met de Gereformeerde Belijdenis (a. w. II, p. 22.) Wijs mij één plaats in Dr. Kuyper's talrijke geschriften, waarin hij achterdocht tegen Kohlbrugge's prediking wekt. Steeds is Kohlbrugge hem een “held des geloofs”, een “martelaar”, een prediker van de gerechtigheid” die “met de kracht van de Hervormers een reformatorische waarheid aan de Kerk teruggegeven heeft.” Mijn kritiek kan dus niet zijn grond hebben in wat Dr. Kuyper tegen Dr. Böhl schreef, zij kan ook niet door invloed van de lessen van de Vrije Universiteit” of van “mijn opleiding” ontstaan zijn.

En is er in mijn boek zo weinig te bemerken, van wat ook gij zegt dat “eis ware geweest”, n.l. van een ontwikkelen van Kohlbrugge's Theologie uit haar zelf? Ik laat met vrijmoedigheid het antwoord aan andere over. Mijn werk ligt daar, om het te bewijzen. Integendeel, het was juist de sympathie door Dr. Kuyper bij zijn leerlingen gewekt, die mij drong deze prediker tot held van mijn dissertatie te kiezen.

Het was, ik wil het u eerlijk bekennen, de, helaas niet overal juist gebleken gedachten, door Dr. Kuypers woorden opgewekt, die mij drongen, om uit de oude Kohlbrugge aan te tonen hoe sommige van zijn latere vrienden, met de naam van “Neo Kohlbruggianen” bestempeld, dwaalden. Dat zullen zich sommige van Kohlbrugge's vrienden en nabestaanden kunnen herinneren. Want zó ben ik tot hen gekomen. En eerst langzamerhand gingen mij de ogen open voor Kohlbrugge's eenzijdigheden. En toen ik zag, dat de beginselen van de dwalingen van Kohlbrugge's vrienden metterdaad bij Kohlbrugge teruggevonden werden, toen heb ik - ik wil het u weer bekennen - een ogenblik gearzeld met genoemde studie voort te gaan. De plicht om de waarheid in het oog te moeten kunnen zien, deed mij echter voortgaan. Daar gaat het toch om in de wetenschap. Ook in het historisch onderzoek. Ik heb geen geïdealiseerd fantasiebeeld voor ogen getoverd, gelijk sommigen misschien hadden gewenst, maar ik heb de historische Kohlbrugge getekend. Dat was mijn taak. Waar ik de schaduwzijden moest tekenen deed ik het met smart en gebruikte ik bijna overal

¹ Op blz. 62 van uw boek zegt gij dan ook zelf dat ene, en wel een zeer belangrijke mening welke Dr. Kuyper, bij Dr. Böhl bestreed “niet met onrecht” door mij aan Kohlbrugge wordt toegeschreven.

zachte kleuren. En deed ik nu Kohlbrugge zelf zulk een ondienst, als ik zijn prediking, die, blijkens de geschiedenis door zovelen ter zijde gelegd werd, in de vuurproef van de uitlek bracht, en aanwees, ja, waar slakken, maar ook waar het zuivere goud te vinden was? Worden niet de slakken aangewezen en uitgezuiverd opdat het zuivere goud schittere?

Lang stond ik voor Kohlbrugge. Ik zocht hem te verklaren, maar ik kon niet. Niet de minste idee van wat Dr. Böhl geleerd had stond mij daarbij voor de geest. Het moest immers bij de “oude Kohlbrugge” zo geheel anders zijn. Ik gevoelde wel iets van Kohlbrugge’s eigenaardigheden, maar er was mij toch geen eenheid. Ik had nog niet de sleutel voor zijn gedachtegang, die mij vaak zo kronkelend voorkwam.

Aan het einde van mijn onderzoek van Kohlbrugge’s werken”, las ik echter nog eenmaal Kohlbrugge’s *Paraphrase op Romeinen 7*. En toen ging mij eensklaps een licht op: toen stond Kohlbrugge’s prediking bij al het onduidelijke en vaak inconsequente in zijn woorden als één stuk voor mij. Sinds heb ik niemand nodig, die mij Kohlbrugge uitlegt. Sinds is al dat “uitleggen” en toelichten” van Kohlbrugge, en al dat pogen om zijn uitspraken, ook de meest eigenaardige, in overeenstemming te willen brengen met de Gereformeerde Belijdenis, ja, zelfs als specifiek Gereformeerd te willen voorstellen, mij een nutteloos werk en een ijdel pogen. Het is, als wilde men de helden bij de gratie Gods in vroeger of later tijd uit het volk opgestaan, die in de singuliere gave hunner dapperheid geheel alleen een leger van vijanden versloegen, naderhand wijs maken, dat zij hun slagen geheel naar de theorie van de krijgsschool hadden toegebracht, en al was het nodig dat voortaan alleen naar hun wijze gestreden moest worden. Kohlbrugge is een held des geloofs door God verwekt, toen de vijand bijna geheel de vesting in handen had, en hij heeft een levenswaarheid aan de Kerk terug gegeven, hij heeft die waarheid met vuur en kracht gepredikt, *maar van een systematische verwerking van de Waarheid is bij hem geen sprake*.

Hij streed niet voor een gepaalde belijdenis, voor een systeem van de leer - hij vocht voor zijn leven. Hij was prediker, geen professor. Het ontbrak hem niet aan kracht van woorden, wel aan fijnheid van onderscheidingen. Hij is de man van de hamer en het zwaard, maar niet van de troffel en het paslood. Een Luther, maar geen Calvijn. Een krachtige Germaan, maar geen juridisch aangelegde Romaan. Kohlbrugge greep de echt reformatorische gedachte, die het diepst in de Gereformeerde Belijdenis belichaamd werd, n.l. “Waar blijft het Recht Gods?” “Hoe komt God aan zijn eer?”, maar een uitgewerkte Gereformeerde Belijdenis had Kohlbrugge niet. Trouwens wie had deze in zijn tijd? Groen van Prinsterer evenmin als Willem de Clercq, en Da Costa evenmin als Kohlbrugge. Gereformeerd, in de zin van voor hun geloofsbewustzijn in het bezit van een uitgewerkte Gereformeerde Belijdenis, waren geen van allen. Het Reveil was individualistisch. In de hoofdzaken één, ging in de uitwerking elk zijn bijzondere richting. Ook Kohlbrugge ging de zijne. Men bewijst Kohlbrugge geen dienst met al zijn uitspraken in overeenstemming met de Gereformeerde Belijdenis te willen brengen, met haar uit te leggen en toe te lichten, als: “hij had het oog hierop of daarop”, of “het was hem hierom te doen of daarom.”

Kohlbrugge had nergens het oog op, dan op de tegenstelling van zonde en genade, en vandaar uit, op die van mens en God. Het was hem nergens anders om te doen, dan om de mens geheel zondaar voor God te doen zijn en te doen blijven en God in zijn Recht en heiligheid te handhaven. Kohlbrugge’s prediking is een prediking van de staat van de mensen, van zijn verhouding tot God. Een prediking van schuld en zonde bij de mens, en van gerechtigheid en heiligheid bij God. Een prediking van het neerdalen van deze gerechtigheid en heiligheid in onze schuld en zonde in Christus

onze Heere. Wij midden in de dood, in Hem ons leven! Niets uit ons en niets in ons, al uit Hem en al in Hem! Dat is Kohlbrugge's prediking. Een prediking die door gemis aan onderscheiding en de nawerking van Lutherse invloed van eenzijdigheid niet geheel vrijgebleven is, zodat de verhouding tussen mens en God, 's mensen werk en Gods werk niet overal even juist voorgesteld wordt.

Maar hoe zeer dit alles ook te verklaren is, waar Kohlbrugge's prediking wetenschappelijk behandeld moest worden, daar moest haar Theologie in systeem gezet worden. Te meer, daar hij een school vormde die de meester ook in zijn eigenaardigheden en, gelijk gewoonlijk, juist daarin vooral, navolgde. En als we de Theologie van Kohlbrugge's prediking hadden te toetsen, zo deden en doen we dit vanzelf aan de Gereformeerde Belijdenisschriften. Kohlbrugge toch was leraar in een Kerk die zich Gereformeerd noemde en de Gereformeerde Belijdenisschriften aanvaardde. Ook voor ons zijn de Gereformeerde Belijdenisschriften de zuiverste uitdrukking van de waarheden ons in de Heilige Schrift geopenbaard. We verwerpen dan ook de eis zijdelings in de *Toelichting en Verweer* (p. 8) gesteld, om meer rechtstreeks met uitspraken van de Heilige Schrift te argumenteren. Zó vroegen ook de Remonstranten; zó deden steeds zij, die van de waarheid afdwaalden. Al nemen we de Belijdenisschriften geen ogenblik los van de Heilige Schriften al zijn zij voor ons steeds appellabel aan de Heilige Schrift, - we beschouwen onze Belijdenisschriften, zolang niet in een bepaald geval het tegendeel is aangetoond, als gegrond op de Heilige Schrift.

We miskennen de arbeid van de Heilige Geest in het uitleggen en weergeven in het Christelijk bewustzijn van wat in de Heilige Schrift geopenbaard werd, niet. We spreken daarbij weinig over wat Kohlbrugge *bedoelde*, maar wel over wat hij *zei*. Hij bedoelde ongetwijfeld Gereformeerd te zijn. Hij sprak het uit bij zijn opneming in de Evang. Ref. Gem. te Elberfeld, en sinds herhaaldelijk. Nog op zijn sterfbed beleed hij zijn overeenstemming met de Heidelbergse Catechismus. Hij was zich geen bepaalde afwijking bewust.

Maar de vraag is: *doorzag* hij de Gereformeerde Belijdenis en ging zijn geest in alle dele in hetzelfde spoor? En dat is het wat ik in mijn dissertatie na ernstig onderzoek in sommige stukken heb gemeend te moeten betwijfelen. Zijn voorstelling van sommige waarheden is niet altijd vast en belijnd. Hij wilde Gereformeerd zijn en drukte zich dan ook niet zelden in Gereformeerde bewoordingen uit, en toch bemerkt men, dat hij straks over diezelfde waarheden weer een andere gedachte heeft. Het is dan ook geen kunst uit Kohlbrugge's geschriften Gereformeerde uitdrukkingen ook over de geïncrimineerde punten aan te halen. Ook wij deden het. Maar de vraag is: *heeft Kohlbrugge in de bedoelde bepaalde punten een vaste voorstelling overeenkomende met de Gereformeerde Belijdenis, en zo deze ontbreekt, kunnen dan zijn beschouwingen geacht worden zich in de Gereformeerde richting te bewegen.*

Ware het u in uw *Toelichting en Verweer* gelukt, dat aan te tonen, ik had gezwegen. Ik had mijn fout erkend. Thans mag ik terwille van de waarheid niet zwijgen. Het gaat toch ten slotte niet allereerst en allermeeft om een persoon, maar *om de waarheid*.

Wat *Kohlbrugge's persoon* betreft had ik, hoezeer ik mij ook toelagde mijn kritiek te matigen, in een enkel stuk mogelijk een wat zachter oordeel kunnen uitspreken. Het betreft de door u (Locher a. w. p. 157) genoemde "beschuldiging van geestelijke hoogmoed." Al hebben sommige van zijn tijdgenoten hem met beslistheid zulk een karaktertrek toeschreven (Da Costa, W. de Clerq e. a.); al zou we de toon waarop hij enerzijds over zichzelf, zijn preken, en het effect van zijn preken, en anderzijds over

andere christenen die het niet met hem eens waren, spreekt, graag anders willen; al is het beroep op zijn “zalving,” of op het “ik wist van de Heere” zeker bedenkelijk, en heel iets anders dan het gezag waarop ieder gelovig predikant weet en moet weten door de getuigenis van de Geest dat zijn woorden van de Heere zijn, en die dit dan ook graag uit het geopenbaarde Woord bewijst;² al toont zijn grote gevoeligheid voor waardering van de zijde van zijn niet altijd even verstandige vrienden, dat het “menselijke” ook bij hem niet ontbrak, - zo geloof ik toch bij nadere psychologische verklaring en gelet op het getuigenis van andere tijdgenoten, dat veel dat aan hoogmoed doet denken, aan het sterke bewustzijn van zijn roeping en de overtuiging, de waarheid aan zijn zijde te hebben, moet worden toegeschreven. Dat ook teleurstelling, tegenwerking en lijden het karakter verscherpt hebben, behoeft niet nader aangewezen te worden.

Mijn mening over *Kohlbrugge's subjectivisme*, dat vooral uitkomt in zijn wijze van behandeling van Willem en Stephen de Clercq moet ik echter onverzwakt handhaven. Zij is sedert de uitgave van mijn proefschrift nog versterkt geworden. De verzameling van aantekeningen betreffende Kohlbrugge uit het onuitgegeven *Dagboek van Willem de Clercq*, mij door vriendelijke hand ter inzage gegeven, was, zoals ik vermoedde, niet compleet. De schrijver, van het ook u bekende artikel in *De Gids*³ deelt de weg hem gewezen volgend, daar verscheidene plaatsen uit het onuitgegeven *Dagboek* welke niet onder mijn ogen gekomen waren, ook. En wat blijkt daar nu uit? Dat Kohlbrugge nog veel scherper op Willem de Clercq gewerkt heeft en op nog subjectiever wijze dan ik het voorgesteld heb. Dat hij de Clercq niet alleen in dogmatisch opzicht heeft trachten te leiden maar hem ook met kracht van de kerk losmaakte. Hoe graag had de Clercq bij Beets ter kerk en ten Avondmaal gegaan. Maar zijn consciëntie, onder invloed van Kohlbrugge staande, liet het hem niet toe. Het gaan ten Avondmaal en naar de kerk wordt door Kohlbrugge scherp veroordeeld. Zodat de Clercq na bange strijd eindelijk positie kiest tegen de Ned. Herv. Kerk, “als niet recht staande voor God, als zowel de hoogste dwaling als de waarheid in zich opnemende, even gelijk stellende, en dus de gemoederen verwarrende.” Zeer juist! Maar - enige tijd later gaat Kohlbrugge zelf in dezelfde Kerk, die er intussen niet beter op geworden was, bij herhaling prediken. Hij ontvangt straks een beroep en bedankt wel, maar niet om deze inderdaad ernstige redenen waarmee hij de consciënties van zijn vrienden overtuigd heeft. Kohlbrugge waarschuwt zijn vrienden pijnlijk scherp tegen de Afscheidenen, en - in Elberfeld wordt hij daarna zelf prediker in een Afscheiden Kerk. Werkelijk niet alleen in de vroeger door ons besproken gevallen ten opzichte van Willem en Stephen de Clercq, maar ook in heel de geschiedenis toont zich zijn subjectivisme. Meer dan hij er zich van bewust was en blijkens zijn bekende uitspraak (*H. F. Kohlbrugge en zijn prediking* p. 234) er zelf van weten wilde, lag er achter zijn woorden en daden een subjectieve veroordeling van hetgeen waar hij buiten stond.

Wat het leerstellig gedeelte van mijn boek over Kohlbrugge aangaat, de bespreking

² Hoe geheel anders Kohlbrugge argumenteert zie o. a. *H. F. Kohlbrugge en zijne prediking* p. 235 bij Locher a. w. p. 160. “Heb ik de zalving niet, houdt gij mij daarvoor”, zo verwerp mijn getuigenis, heb ik de zalving zo verdraag dan” en neem mijn vermaningen aan. Zelfs Dr. Locher gaat op dit pad door, als hij bij de voornaamste geschilpunten argumenteert. “Hij (H.) wist wat God hem geopenbaard had sedert 1889, maar wist ook dat dat overeen kwam met hetgeen de beste leeraren hadden geleerd” (a. w. p. 150). Geopenbaard? Is dat het juiste woord? Werken zulke woorden niet ook tot de schijn als kende men aan Dr. Kohlbrugge een bijzonder profetisch gezag toe?

³ Zie *de Gids*, Augustus 1907: Willem de Clercq, Da Costa en Kohlbrugge, door J. Hobma

van Kohlbrugge's Theologie, zo geef ik graag toe, dat er mogelijk in mijn werk wel uitspraken aangehaald zijn, die bij nader inzien of blijkens het verband een andere opvatting toelaten, of mogelijk minder goed gekozen zijn, maar juist daarom heb ik mij niet tot een enkele uitdrukking óf een enkele aanhaling bepaald, maar voor de gewichtige punten in geschil hele reeksen uitspraken bijgebracht. En waar ik in het volgende op uitspraken moet terugkomen zal het alleen op die zijn, welke geen tweeërlei uitlegging toelaten. En opdat het blijke dat niet ik de uitspraken van de Geref. Belijdenis bij de punten waar het om gaat, buig, en dat het niet de lessen van de Vrije Universiteit zijn, die de schuld er van dragen als Kohlbrugge's voorstelling niet past, zal ik naast de Geref. Belijdenis de uitspraken aan halen van erkende Gereformeerde dogmatici uit de bloeitijd van de Geref. Kerk, die *omnium consensu* geacht kunnen worden het gevoelen van de Belijdenis *zuiver* weer te geven. Het blijke dan aan wiens zijde de afwijking is.

Bedoelde ik aanvankelijk enkel een antwoord en een bespreking van de hoofdpunten van de bijzondere gevoelens in Kohlbrugge's Theologie te geven, het verzoek, al meermalen gedaan, om een verkorte uitgave van mijn proefschrift te geven, deed mij besluiten een korte levensschets van Kohlbrugge aan de bedoelde bespreking van de bijzonderheden van zijn prediking vooraf te doen gaan. Gelieve dus voor het antwoord op uw *Toelichting en Verweer*, wat deze punten betreft, in het tweede gedeelte van dit werkje te zien.

En nu ter zake.

Met christelijke hoogachting,
DR. J. VAN LONKHUIJZEN.

Rijswijk, October 1909.

(HOOFDSTUK I, een korte levensbeschrijving van dr. Kohlbrugge, wordt hier niet weergegeven.)

HOOFDSTUK II. Kohlbrugge's Prediking.

ALGEMENE OPMERKINGEN.

Kohlbrugge was voor prediker in de wieg gelegd. "Zonder de kansel zou ik niet meer kunnen leven," zei hij eens in latere dagen. Hij was een geroepen prediker. De kansel was zijn element. Daar lag zijn leven. Maar daarom moet de jarenlange uitsluiting uit de Kerk hem zo diep door de ziel gesneden hebben. Hij was op de kansel een machtig imponerende gestalte, een profetengestalte, gelijk zijn woord als een profetenwoord klonk, vaak met profetengezag gesproken. In het sterke besef van Zijn innerlijke roeping achtte hij zich wel eens als de enige bedienaar van Gods Woord, de enige "getuige Christus" onder Zijn volk. Hier ligt dan ook wel de voornaamste oorzaak voor de beschuldiging van geestelijke hoogmoed, die meermalen tegen hem geuit werd. Zijn woord kwam, ook al had hij een predicatie voor zich, en al studeerde hij veel, toch recht uit het hart. En al was het niet in de eigenlijke zin welsprekend, het maakte door zijn ernst, zijn absoluutheid, zijn zekerheid, soms door zijn paradoxale uitdrukking, en altijd door zijn gloed, machtige indruk. Men kreeg steeds de overtuiging een dienaar Gods te horen, een dienaar die een boodschap had te brengen. En hij had wat te zeggen. Niet maar gelijk ook elke andere dienaar van het Woord, maar, zag hij zich in een bijzondere tijd geplaatst, hij had voor die tijd een bijzondere boodschap. Was zijn tijd de tijd van humanisme en Farizeïsche zelfverheffing, Kohlbrugge's prediking was een prediking van zonde en genade; van onze ongerechtigheid en Gods gerechtigheid, van onze nietigheid en Gods hoogheid. Als weinigen had hij door diepe ervaring bij het licht van de wet leren kennen wie en wat de mens is, maar ook wie God is en wat Hij voor de boetvaardige zondaar zijn wil.

Als weinigen zal Kohlbrugge dan ook de mens voor de wet in het stof werpen, opdat de heerlijkheid van de genade over hem lichte. Dat goddelozen bij God genade vinden, dát zal het nooit uitgeputte hoofdthema in zijn prediking zijn. De mens als een goddeloze voor God in het stof te werpen, als niets, opdat zijn God voor Hem alles zij, dat zal steeds het doel van Zijn prediking zijn. Dat had hij ervaren. Uit die ervaring komen zijn preken voort. De mens, ook de vrome, een goddeloze voor God, die ervaring was diep in zijn ziel gegrift.

Toen hij in 1833 in Elberfeld was, eer hij daar predikte, had hij tevoren met de kwekelingen van het Zendingshuis te Barmen⁴ Romeinen 7 gelezen. 'Tot nu toe - zo verhaalt hij - had hij gemeend dat dit: "ik ben vleselijk onder de zonde verkocht", betekende, zover ik vlees ben, ben ik onder de zonde verkocht, dus naar een zijde van mijn wezen ben ik vleselijk, maar nu ging hem in eenmaal een licht op, dat er niet stond naar deze of die zijde ben ik vleselijk, maar, *ik geheel en al* in mijn diepste binnenste ben vleselijk en onder de zonde verkocht, en daarom in tegenstelling met de geestelijke, volkomen, heilige wet.'

Deze ontdekking bracht hem grote onrust. Hij kon niet begrijpen, hoe de apostel zo iets van zichzelf zeggen kon, nadat hij wedergeboren was. al wet en al heiliging, scheen hem de apostel daarmee af te breken. de volgende dag zou hij preken, maar hij had geen licht, en binnen in hem stormde het. Hij riep tot God. En daar openden zich de hemel en hij zag het Lam ter rechterhand Gods en hoorde de woorden: *Zijt gij met mijn Lam tevreden?* Dat betekende hem: "Bent u, zoals u bent, en zo bent u vleselijk, onder de zonde verkocht, met Hem tevreden, die u juist zó door Gods gericht

⁴ Een dorpje bij Elberfeld

heengebracht heeft? Gij blijft in uzelf voor de geestelijkheid en heiligheid van Gods Wet vleselijk, onder de zonde verkocht tot aan uw dood, maar juist zó heeft het Lam u verzoend en volmaakt. Daarom heb genoeg aan liet Lam, en wil uzelf niet naast dit Lam heiligen.” Zo predikte hij de Zondag daarop over het onderwerp, hoe men in zichzelf zich zo vreselijk dood en ledig kan bevinden, ook als men wedergeboren is, en hoe men toch een Lam heeft, dat in onze plaats staat. Sedert deze ervaring, zegt Kohlbrugge, zijn al mijn preken uit één stuk, en is het “loutere waarheid en zuiver goud wat zij bevatten.”

Die ervaring, waarin het subjectieve element vooropstaat, beheerst Kohlbrugge's Theologie. Zich objectief voor de waarheid neerzetten, en haar van alle kant bezien, dat is geheel vreemd aan Kohlbrugge's karakter. Op die ene zijde, waarin hem de waarheid eens tegenblonk vestigt hij al zijn aandacht. Van deze zijde alleen is zij hem de waarheid. Zó zinkt hij, tot in het diepst van zijn ziel verrukt over haar schoonheid, in verwondering en aanbidding neer. Kohlbrugge is hartstochtelijk, ook in het bezien van de waarheid. Als u Hem ook de andere zijde van het beeld der waarheid zou willen tonen en doen bewonderen; dan zal hij op u toornen, en u met krachtige woorden betuigen, dat wat u ziet geen waarheid is. Met harde slag zal hij u van de zijde waarvan u de waarheid bezag af pogen te trekken en niet rusten voor u haar ziet, gelijk hij haar zag, en u met hem bewondert en aanbidt. Zó is Kohlbrugge.

En hij beziet de waarheid wel niet van de enige, dan toch van een voorname zijde. Vergaapten zich andere in zijn tijd aan de buitenzijden van de waarheid, en redeneerden zij, breed en geleerd, maar dor en droog, over allerlei onderdelen, Kohlbrugge plaatst zich midden voor het beeld van de waarheid en ziet in haar hart. Zagen andere uit de hoogte op de waarheid neer en bleef voor hen haar schoon verborgen - Kohlbrugge bezag haar uit het stof, uit de diepte van zijn zielsnood. Hoe dieper hij in het stof gebogen lag, hoe hoger, hoe reiner, hoe absoluter de waarheid hem tegenblonk. Zo aanbad en geloofde hij.

In 1833 werd hij te Elberfeld door de hand van de Almachtige diep in het stof gebogen, daar, op die plek, op dat ogenblik, kwam de waarheid zo aangrijpend voor zijn zielsoog te staan, als hij haar nimmer gezien had. Dat gezicht op de waarheid was hem zaligheid. En de hand - al was het die van de trouwste vriend - die hem van die plek, en van dat gezicht op de waarheid wil afbrengen, is hem een satan, zulk pogen is hem een verzoeking uit de hel.

Dit verklaart ons veel in Kohlbrugge's harde woorden, veel in zijn eenzijdigheden, veel in zijn hele richting. Uit de diepten komen Kohlbrugge's predicaties. Uit de zielsnood zijn zij geboren. Leven uit de dood, dat was het symbool van Zijn pelgrimsreis. Wie dan ook niets van deze zielsnood kent, die heeft aan Kohlbrugge's predicaties niets. 'Naar mate men er meer van kent, verstaat met zijn predicaties te beter. En slechts zij, die door zware beproevingen en diepe ontdekkingen tot de kennis van de verlossing kwamen, zij vonden bijzonder in Kohlbrugge's prediking de taal van hun zieleleven. Een bedroefd en gewond hart - en welke oprechte christen heeft het niet? - vindt bij Kohlbrugge als bijna nergens elders troost en balsem. Als uit diepe wateren welt zijn prediking naar boven. Uit de diepte bouwt hij zijn theologie op, en vandaar uit beziet hij geheel de Heilige Schrift. Het ware inzicht in de Heilige Schrift begint, zegt hij, bij Psalm 32 of Psalm 51. "Bestrijding leert op het Woord acht geven."

Het troostrijke, het betrekkelijk ware van dit standpunt geheel waarderende, mogen we niet blind zijn voor het gevaar van eenzijdigheid, dat dit met kracht vooropgestelde subjectieve standpunt en deze de prediking beheersende ervaring, met zich brengt.

Niemand heeft meer tegen het zich wringen in zielsgestalten geijverd en op eenvoud en waarheid in het geestelijke leven aangedrongen dan Kohlbrugge. En toch weinig preken lokken meer tot het aannemen van zekere gestalten dan Kohlbrugge's preken, hoe vreemd dit klinkt. Niet de objectieve waarheid naar de eis van de behoefte toegepast, maar het subjectieve element, Kohlbrugge's ervaring, beheerst hen. Niet het Christendom in zijn volheid, maar zoals het leeft in deze Christen, spreekt er u uit tegen. Niet de Christen zoals hij is, maar zoals hij zich bevindt, is het hoofdthema. Zoals hij zich bevindt in zichzelf en zoals hij zich uit deze troosteloze bevinding verheft niet het "nochtans" des geloofs op de hoogten van Gods beloften. Hieruit volgt een andere eenzijdigheid. De troost van het Evangelie wordt heerlijk gepredikt, de roeping door het Evangelie op ons gelegd, wordt echter niet met die zelfde volheid meegedeeld. De pelgrimsgestalte staat op de voorgrond, de krijgsknechtsgestalte treedt terug. De Heilige Schrift plaatst echter beide naast elkaar.

Maar al moest op deze eenzijdigheid gewezen, de troost van het Evangelie wordt rijk verkondigd. En, de troost komt vooral uit in het middelpunt van Kohlbrugge's prediking, dat is de prediking van de rechtvaardiging van de zondaars door het geloof alleen. Hier is metterdaad alles zuiver goud.

"Bij God, de heilige en rechtvaardige God, is een vrij en los spreken van schuld en straf, en daarin bestaat onze rechtvaardiging voor God. Goddelozen rechtvaardigt God, zondaren verklaart hij rein. Bij God IS vergeving van alle zonden, al zijn ze ook nog zo zwaar, zo groot, zo machtig. Er is geen overtreding van Zijn heilige Wet, die Hij niet vergeeft. Waar de zonde meerder geworden is, daar is de genade veel meer overvloedig geweest. Niet slechts zonden van nalating, zonden die ons ontglippen, zonden die ons verborgen bleven, o hoe machtig is haar getal! Niet slechts zonden van misstappen, maar boze, zware, verfoeilijke zonden, ja, zelfs vaak herhaald en herhaald ondanks al eden, verbonden en heiligste voornemens, ja, begaan tegen liefde, plicht, wet en geweten, - die vergeeft God -, en Hij wacht niet naar de mens tot dat deze zich inkere en op de borst sla en oprecht verbroken worde; nee, Hij is altijd de Eerste, komt met Zijn Woord en laat genade weergalmen, de bazuin zijns Evangelies kondigt pardon aan dien, die sterven moest!"

"Wij hebben onszelf met al het onze, met onze vroomheid en zonde, onze Godvruchtigheid en goddeloosheid, onze boetvaardigheid en gebeden er aan te geven om ons aan Christus te houden. In Hem ligt alles." Dat is het steeds in Kohlbrugge's prediking. Daar komt het op aan "zonder werk, zonder steun, zonder iets in eigen hand te hebben, bij het diepst gevoelen van zijn zonden in Hem te geloven." De mens moet zich tot zondaar, tot "niets" laten maken, dat is de weg van de verlossing. "Daarom worden alle heiligen tot zondaars, terwijl wij liever van zondaars heiligen willen worden."

In deze bedding stroomt Kohlbrugge's prediking nu voort. Zijn Theologie is een Theologie van de tegenstellingen. Zoals Kohlbrugge bij de rechtvaardigmaking God en mens, wet en werk tegenover elkaar zag, zó ziet hij ze steeds. God en Zijn Wet zijn "Geest", de mens, ook de wedergeborene, en al zijn doen is "vlees." Mens is voor hem hetzelfde als "vlees", "zondaar", "niets", en God hetzelfde als: "Geest", "Heiligheid", "Alles." De kloof tussen beide kan voor hem niet te groot zijn. "God alles, de mens niets", is Kohlbrugge's leuze, is het alles beheersend element van Zijn Theologie. Er is geen andere verbinding dan genade, genade die zich verheerlijkt, daar waar goddeloosheid, daar waar niets is. In Christus, in het "Woord", is die genade tot de mens gekomen. En voor de mens is er in dit mens-vlees-zondaar-niets-zijn geen andere troost dan het "nochtans" des geloofs. Met dat "nochtans des geloofs", weet Kohlbrugge rijke heerlijke troost in te spreken, daardoor werden zoveel zielen gelaafd.

“Zo zwart, zwarter dan de duivel - nochtans schoon, heerlijk, liefelijk - en wie zal verdoemen!” Het gevoel te hebben “van een ellendeling te zijn, en nochtans bent u ellendeling, geen ellendeling, maar Zijn kind”

Hier klopt het hart van Kohlbrugge’s prediking.

In deze tegenstellingen ligt ook zijn systeem. Als hij dan ook in *De leer des heils*, in zijn *Catechismus*, het korte systeem van zijn Theologie geeft, dan bestaat dit uit drie stukken:

Ie Dat ik een mens ben en niets meer;

Iie Dat God God is;

IIIe Dat Hij Zijn beloften ook aan ons vervuld.

Deze tegenstellingen tussen God en mens als heilig en zondig, Geest en vlees, Alles en niets, die Kohlbrugge uitgaande van de zondigen mens, maakt, en die zijn hele Theologie beheersen, trekt hij niet zelden door ook voor de objectieve verhouding, voor de verhouding tussen God en mens als zodanig. „Mens”zijn is voor Kohlbrugge identiek met “zondaar”zijn. Waar de Heidelbergse Catechismus als eerste stuk heeft, dat ik zal leren kennen “hoe groot mijn minden en ellende zijn”, daar heeft Kohlbrugge in zijn Catechismus, dat ik moet leren kennen; “dat ik een mens ben en niet meer.” Mens zijn; dat wil zeggen dat ons hele wezen, zinnen, denken, ons handelen zonde is. Dat wij mensen zijn, moet verzoend worden” (Ihr seid Menschen, Elberf. 1862 p. 18, 22; zie verder: Jona, Elberfeld 1855 p. 70, 71, 78, 79, 82, 83, 84.) Wij zullen erkennen, dat wij mensen dus zondaars zijn, zegt Kohlbrugge (Psalm 50, p. 68, Feeststoffen, Amsterdam 1873 p. 54, 55 enz.). Mens-zijn is voor Kohlbrugge vaak ook gelijk met hulpbehoevend, met ellendig, met “niets” zijn. (Ie Twaalf, I Kon. 6: 23, p. 24 (2e uitg. p. 134); IV Twaalf 2 Cor. 3: 17, p. 1; Psalm 118, (Elberfeld 1884) p. 27 enz.)

Uit de tegenstelling tussen God en mens, volgt die van “Geest” en “vlees.” Kohlbrugge’s prediking is een prediking van de staat van de mensen. De mens leeft in de staat van ‘vlees-zijn’ of in die van “Geest-zijn”. Terecht legt hij er nadruk op dat de *staat* aan de toestand en de werken voorop gaat. Eerst *goedzijn*, dan *goeddoen* (Romeinen 7 p. 31 verder passim). Maar hij laat nu ‘s mensen vernieuwing somtijd geheel in de verandering van staat opgaan. De heiligmaking in de rechtvaardigmaking. De mens, ook de wedergeborene, blijft in zichzelf “vlees” (Rom. 7 passim, Jona p. 62, 63, 67, zie de citaten hieronder en in een volgend hoofdstuk) maar overgezet in de staat van de heiligheid, is hij met al zijn doen en laten heilig. “Wanneer God iemand aanziet in Zijn genade, hem aanziet in Zijn Christus, zo zal hij in de Heere, Zijn gerechtigheid voor God rechtvaardig zijn, ook heilig om en om - maar zodanig een mens blijft op zichzelf (an und für sich) een goddeloze (Jona p. 62, 63, 70). “Uit het onderpand van mijn verlossing dat bij mij is, weet ik dat mijn hele mens, - ik zoals ik leef, mij beweeg en ben - door God met Christus, die mijn Leven is, overgezet ben in het hemelse Wezen” (Romeinen 7 p. no). “Mijn hele wezen, mijn slapen en waken, mijn doen en laten is (Gode) aangenaam, en alles wat in en aan mij is, is geheel goed en recht. Onze regering is in de hemel en mijn hele drijven is overeenkomstig zijn wil” (Romeinen 7 p. 61).

Een innerlijke heiliging van des mensen wezen en een geleidelijke heiligmaking verwerpt Kohlbrugge dan ook somtijd met scherpe woorden (zie volgend hoofdstuk). Hij ziet daarin niet anders dan een streven van het “vlees” om vroom, om heilig te willen worden. Alle begeerte om heiligheid in ons te hebben, ook bij de wedergeborene is zonde, ja, de grootste zonde, het is de zonde tegen het 10e gebod,

het is te begeren als God te willen wezen (Rom. 7 p. 24, 39, 40, Ie Twaalf Gal, 4: 27, p. 9, Ie Twaalf Lucas 9: 2836, p 17, zie de citaten in een volgend hoofdstuk van dit boek).

En zeker, zonder Christus en zonder de wedergeboorte is dit ook zo, maar bij de vernieuwing van de mensen wordt dit in de gemeenschap met Christus anders (zie volgend hoofdstuk). Maar bij Kohlbrugge blijven ook in de herschepping God en mens tegenover elkaar staan als “Geest” en “vlees.”

Uit deze tegenstelling van de mens tot God, vloeit ook voort die tussen de mens en de wet. God is een Geest, de wet is ook geestelijk, moet geestelijk verstaan, en geestelijk betracht - en wij zijn “vlees.” Daar is tussen ons en de wet ook in de wedergeboorte, geen verbinding. Want ik ben en blijf “vlees.” Wij verstaan, ook bij genade, de wet niet, hebben geen kennis van goed en kwaad, Christus is de enige man die met de wet weet om te gaan, wij niet, ook niet in Hem. De wet aan te grijpen ter naleving, is Majesteitsschennis. De geboden worden bij Kohlbrugge beloven. God leidt er ons in. De wet is “ons een lijk geworden” zegt Kohlbrugge. Hij wilde naar Rom. 7: 19 er mee zeggen: gelijk de vrouw van de dode man, zo zijn wij van de wet af, en van haar dienstbaarheid, en zijn nu eens andere Mens, n.l. Christus geworden.

Tot de voorstelling van een tweede gebruik van de wet, de wet onder Christus en in de genade, we zullen het straks zien, kon Kohlbrugge moeilijk komen. De wet is wel goed, maar wij kunnen er niets mee doen. Wij zijn “vlees.” (Rom. 7, p. 52, 53; IVE Twaalf 2 Cor. 3: 17 p. 9. Ezechiël 36: 27 p. 13 enz.)

Uit de tegenstelling tussen de mens en God volgt bij Kohlbrugge nu ook die tussen van de mensen werk en Gods werk. De mens is “vlees”, al zijn dichten en doen, zijn lopen en draven, zijn worstelen en zijn werken, is door de eeuwige Geest verdoemd, is alles zonde. Het enige werk dat God eist is: *geloven, geloven in Christus, die alle werken heeft volbracht*. Geloof en werk staan voor Kohlbrugge evenals in het stuk van de rechtvaardigmaking nu ook blijvend tegenover elkaar. Geloof is hem het alles insluitend werk. Daarom behoort de mens geheel lijdelijk te zijn, te rusten.

In de samenspraak tussen twee christenen heet het:

“V. Waarin bestaat toch uw liefste bezigheid?

R. In niets te doen.

V. Bent u dan zo lui?

R. Mijn handen staan verkeerd tot al werk, en het overleg van iets goeds te doen ontbreekt mij! Mijn moeder heeft mij op mijn klagen daarover een verstandige raad gegeven. Zij heeft tot mij gezegd: Mijn dochter, wilt gij naar het gebod van de Konings doen, zo houd op met al dat werken, met al dat schrobben en schuren en neem uw gemak; het is heden geen werkdag, maar Zondag. En nog eens heeft zij gezegd: *Zit stil mijn dochter. Want die Man zal niet rusten, tenzij Hij heden deze zaak voleind hebbe* (Ruth 8: 17). Hij heeft u zes maten gegeven, Hij geeft u met Zichzelf de zevende maat ook. Op mijns moeders raad strek ik mij nu uit op mijn rustbed, zolang als ik ben, en laat mij dragen, wacht op hetgeen Hij beloofd heeft en koester mij overdag in de stralen van de zon, en van de nachts bekijk ik met zonderling vermaak de sterren!” (Taal Kanaäns p. 56, 57).

“Jawel, “doen!” “doen!” - geloof God! Dát is het. Rusten, wachten, verbeiden, dat is het.” (Tabernakel p. 124). “Doe eens iets als u de dood en de machteloosheid in de leden zit, en nog eens: als gij geheel zonde zijt” (Taal Kanaäns p. 58). Ook deze tegenstelling tussen ‘s mensen werk en Gods werk, die haar oorsprong heeft in de verhouding waarin God en mens in de rechtvaardigmaking tegenover elkaar staan. Want onze werken staan voor Kohlbrugge immer naast het geloof, het is het “doe dat” van de wet aan te willen honden (Rom. 7 p. 130 e. a. Predicatie over Rom. 7: 14, in

“Hoogst Belangrijke Briefwisseling” 2e ed. p. 16 e. v.), is Kohlbrugge nu geneigd door te trekken en toe te passen op de verhouding tussen Gods werk en ‘s mensen werk in het algemeen. “Passief zijn”, een nul te blijven, dat is de kunst. Ook overleg, plannen maken enz. is hem uit de boze. Gods leidingen staan bij hem gewoonlijk tegenover ‘s mensen overleggingen. De mens wordt door die leidingen meer door het leven heengetrokken, dan dat hij er door heen gaat.

Voor de mens als tweede oorzaak, en voor zijn ook arbeiden in en onder God heeft Kohlbrugge weinig oog. (XIe Twaalfstal Jer. 8: 4-15 p. 26, Ve Twaalfstal Gal 4: 27-34, Psalm 40: 9, p. 4, Schriftverklaringen Genesis 3e deel p. 8 Rom. 7, p. 115. Böhl Brieven p 190, 208 enz.). Dat enerzijds het geloof in Christus zeer zeker de vervulling van de wet en al werken heeft, maar dat anderzijds de vernieuwde mens in gemeenschap met Christus ook zelf werkt, zal ons eveneens het volgend hoofdstuk nader doen zien.

Voorts trekt Kohlbrugge de tegenstelling, tussen God en mens, heiligheid en zonde zó door, dat er weinig overblijft voor het terrein van *de gemene gratie*. Van de betrekkelijke waarde van de burgerlijke deugden wil hij niet weten, ze zijn hem “blinkende zonden.” (Schriftverkl. 1898, p. 201). De Grieken en Romeinen hadden is wijsheid aan Mozes en Israëel ontleend. (Tabernakel p. 246, Im Anfang, p. 32). Weinig oog heeft Kohlbrugge daarom ook voor de roeping van de gelovigen op politiek en sociaal terrein. Het is de kerk het zelfde hoe en door wie zij geregeerd wordt. Zij is hier slechts pelgrim, die lijdt en duldt, zwijgt en bidt en langs de kortste straat naar Jeruzalem trekt. (I Petri 1, Elberfeld 1855, p..178, 179).

Terwijl de overige tegenstellingen zoals zij door Kohlbrugge gemaakt worden en de conclusies door hem daaruit getrokken, in de volgende hoofdstukken besproken worden, gaan we hier slechts in op de hoofdtegenstelling: “God alles - de mens niets”. Er ligt in deze hoofdgedachte van Kohlbrugge’s prediking een aantrekkelijkheid en een waarheid. Aantrekkelijk is zij tegenover het Humanisme met zijn verheffing van de mens ten koste van de eer Gods en zijn Pelagiaans farizeïsme, dat de kloof van de zonde onder ijdele roemt aal zocht te bedekken. En er is ook een ontwijfelbare waarheid in deze tegenstelling. Deze n.l dat God het enige wezen is, dat wezen heeft, dat de mens buiten God en ook tegenover God “niets” is. “InHem leven wij, bewegen wij ons en zijn wij.” Maar aan de andere kant ligt hier het gevaar, dat men uit zijn subjectiviteit voortredenerende, er toe zou komen, te ontkennen dat de mens als zodanig iets is, flat men de schepping van de mens als tweede oorzaak voorbij gaat zien, de roeping te weinig telt. En dat Kohlbrugge de verhoudingen uit zijn subjectieve ervaring op de objectieve wereld overbrengende, van dit laatste geheel vrij is gebleven, zou we niet durven zeggen. Het Beeld Gods en een innerlijke inklevende heiligheid in de mens te willen stellen - het zal ons straks blijken - het worden geacht voort te komen uit een “farizese aanleg” om “iets” te zijn. “Iets” te kunnen of te willen, ook in de gemeenschap met God, het wordt geacht alles uit de hoogmoedige aanleg van de mensen voort te komen. Het “niets” zijn, het wordt door Kohlbrugge ongetwijfeld goed bedoeld, maar in zijn subjectiviteit te veel gegeneraliseerd, te weinig onderscheiden. Te weinig is zijn oog open voor de betekenis, de betrekkelijke zelfstandigheid, de rechten, de roeping, de kracht, de verantwoordelijkheid die God de putsch als zodanig gaf. Juist dit: “God alles en de mens niets”, door Kohlbrugge het devies van de Gereformeerde Theologie geacht en door hem goed bedoeld, maar niet in de rechten weg, en tot de rechte maat uitgewerkt, maakt dat Kohlbrugge’s Theologie op het Gereformeerd erf zich niet recht thuis gevoelt. Welke Theologische richting er dan ook hier nawerkte zullen we aan het eind van dit boek zien.

HOOFDSTUK III. Bijzondere gevoelens in Kohlbrugge's prediking.

§1. DE HEILIGMAKING.

Ik volg hier niet de meer systematische orde van mijn dissertatie, waarin de afzonderlijke onderwerpen waarover bij Kohlbrugge's prediking verschil van gevoelens bestaat, daar behandeld worden. Daar moest naar de eis ener wetenschappelijke verhandeling Kohlbrugge's Theologie in dogmatische orde in de verschillende leerstukken, waarin zijn bijzondere voorstelling meer of min naar voren trad, weergegeven worden. Hier gaat het er om aan te tonen, dat er zulk een bijzondere voorstelling over enige stukken van de waarheid bij Kohlbrugge bestaat. Om dit te doen zien beginnen wij bij het hart van de zaak, daar waar deze voorstelling het meest gevonden wordt, om dan haar nawerking en doorwerking ook in andere leerstukken aan te wijzen. En het hart van de zaak klopt hier ongetwijfeld in het leerstuk van de heiligmaking.

Laat ons in het kort Kohlbrugge's voorstelling volgens zijn eigen uitspraken ons herinneren en vergelijken we dan deze voorstelling met de Gereformeerde Belijdenisschriften en uitspraken van Gereformeerde dogmatici van oudere datum, welke geacht kunnen worden de Belijdenisschriften te vertolken.

Het punt van geschil waar het op aankomt en waar het alles zich ten principale in samentrekt is dit: *is er bij de vernieuwing van de mens door de Heilige Geest een innerlijke verandering bij de gelovige mens, ja, of nee*. Nog korter uitgedrukt: worden er in de wedergeborene door de vernieuwing van de Heilige Geest nieuwe kwaliteiten, heilige hebbelijkheden ingeplant, of niet. Het gaat niet daarover of Kohlbrugge een vernieuwing van de mensen, zelfs niet of hij innerlijke heiliging van de mensen leert, maar over het hoe dezer innerlijke heiliging. We gaan geheel woord daarmee dat al onze heiligheid in Christus ligt, dat Hij het is die ons heiligt, dat Hij ons daartoe door het geloof zich inplant en ons in zijn heilige gemeenschap overzet, ook daarin dat Hij ons zijn Heilige Geest in het hart uitstort, dat de Heilige Geest blijvend in ons is, ons leidt, bestuurt, ontdekt en vertroost. Maar nu komt de vraag: *hoe doet de Heilige Geest dat in ons*. Daarover gaat het.

Intermezzo:

Dr. Locher geeft in zijn *Toelichting en Verweer* de volgende tekening van Kohlbrugge's voorstelling van de leer van de heiligmaking (a. w. p. 109). "Het is te doen om Gods gebod. En antwoord wordt hier gegeven alleen aan hem, bij wie de vraag, waar de Wet en de zonde blijven, tot een levensvraag geworden is. Hoe komen wij tot die wandel? Nemen wij de Wet na de genade er bij om onszelf hoe langer hoe beter te maken, dan zullen mij, als wij oprecht zijn, vinden, dat wij hoe langer hoe slechter werden. Het wordt echter gevonden in Christus Jezus, in wie wij van de zonde voor altijd gestorven zijn en met wie wij opgewekt zijn tot een nieuw leven. Waar dat geloofd wordt, daar is eens voor altijd de bijl aan de wortel aan de zondeboom gelegd. In dat geloof ligt de overwinning over zonde en dood, is er een wandel in waarachtige vrijheid als kinderen, en niet in de geest van de dienstbaarheid: daar zijn wij van de Wet gestorven, zoals zij eiste en dwong, en toch worden wij geleid in de weg van die Wet, hebben haar lief en vragen naar gerechtigheid. Dat is het werk van de Heilige Geest die de Heere Jezus Christus in ons verheerlijkt, en wat wij doen, wil God ons werk noemen, hoewel het Zijn werk is, die in ons werkt beide het willen en het volbrengen. Lijdelijk behoren wij te

zijn in datgene wat Zijn werk is, en in datgene waartoe wij niet geroepen zijn, en toch is de wandel des geloofs de hoogste activiteit, om het te putten uit de volheid van Christus. En in de weg van hun roeping, op de plaats waar Gods gebod hen stelt, maakt de Geest de gelovigen ijverig in goede werken.”

“Voor God weten zij van die werken niets en kunnen er niets van maken, en echter weten zij dat zij van de Heere eer op het oog hebben, en worden van hun geloof uit de vruchten verzekerd. Al voelen zij zichzelf hoe langer hoe onheiliger, al klimmen zij niet langs een zeker stel van trappen op, toch is er een opwassen in de kennis van de Heere, zodat de afgoden meer en meer uitgedreven worden, en zij van de zonde dagelijks sterven en dezelve hoe langer hoe meer haten en vlieden. In zichzelf blijven zij vlees, zondaren en zouden geen ogenblik bestaan, voortdurend weer afvallen, maar de Geest blijft in hen, doet hen voortdurend putten uit de volheid van Christus, alzo dat zij toch het Woord van de Heere bewaren en volstandig blijven tot aan het einde.

En terwijl bij de leer van ingegoten *inklevende* eigenschappen de Farizeeër gevoed wordt, die zegt: Ik dank U, o God, dat ik niet ben gelijk de andere mensen, wordt hier God het hoogst verheerlijkt, de zonde in haar diepste wezen getroffen, de Wet in al haar heerlijkheid opgericht en haal recht in ons vervuld; er is een wandel naar de Geest van de aanneming tot kinderen. De arme oprechte, die bij zich geen vrucht ziet, wordt lieflijk getroost, het hoogmoedig “ik” verbrijzeld, en toch wordt de mens niet verlaagd tot een stok en een blok, maar zeer hoog geëerd, dat de Eeuwige God zo met hem wil vereren, in hem wil woning maken en werken.”

We merken bij deze tekening, die waar het over de punten in geschil gaat verre van duidelijk is, allereerst op, dat onze in de *Toelichting van Verweer* met enige nadruk weersproken stelling, dat Kohlbrugge's Theologie subjectief is, dat zij uitgaat van en gebaseerd is op 's mensen ervaring en bevinding, hier in deze samenvatting toegestemd wordt. „Het is te doen om Gods gebod”, zo heet het daar. Er “wordt *alleen* antwoord gegeven aan hem bij wie de vraag waar de Wet en de zonde blijven, tot een levensvraag geworden is. *Hoe komen wij tot die wandel?* Nemen wij de Wet na de genade er bij om *onzelf hoe langer hoe beter te maken*, dan zullen wij, oprecht zijn, vinden dat wij hoe langer hoe slechter werden.” Het ligt echter in Christus. De gelovigen gevoelen, ondanks het opwassen in de kennis van de Hem en *in zichzelf hoe langer hoe onheiliger.*” Zij blijven in zichzelf ‚vlees’, “maar de Geest blijft in hen, doet hen voortdurend putten uit de volheid van Christus, zo dat zij toch het Woord van de Heere bewaren en volstandig blijven tot aan het einde.” (De cursivering is van mij.)

Het behoeft geen lang betoog, dat deze samenvatting van een objectieve, nuchtere voorstelling over het *hoe* van het werk Gods in de innerlijke heiliging van de mensen weinig heeft. Met allerlei betuigingen hoe wij ons gevoelen, en dat het toch juist anders uitkomt dan wij een gevoelen, komen we niet verder. Hier waar het een bepaald leerstuk van de Christelijke kerk, speciaal van de Gord. Kerk, betreft; over het hoe van de innerlijke heiliging, had een objectieve tekening van Kohlbrugge's voorstelling niet mogen ontbreken.

Dit alles echter is niet de zaak waar het op aan komt. Het gaat hier daarover of Kohlbrugge zulke inklevende heilige eigenschappen kent of niet.

En wat zegt nu de *Toelichting en Verweer* omtrent dit punt van't allergrootst gewicht in de leer van de heiligmaking. (p. 108): “Juist in dit punt waar het op aankomt, dat door Van Lonkhuijzen voorop gesteld wordt, hebben wij dus de Schrift en ook de Belijdenisschriften op onze zijde... wel leren de Dordtsche Vaderen (II. III en IV: 11) van eigenschappen die in de wil uitgestort worden. Maar wat hebben wij onder die eigenschappen te verstaan? Toch wel dit, dat de wil nu geneigd is tot Gods gebod. Dat wordt ook uitdrukkelijk geleerd door Kohlbrugge, dat de gelovigen juist gewillig, en niet gedwongen, Gods geboden doen, hoewel het vlees er voortdurend tegen opstaat. Zó opgevat, kan ook deze uitdrukking niet tegen deze leer gebruikt worden, mits wij die “eigen schappen” niet opvatten als “inklevende”, dan in zoverre de Heilige Geest inklevende is, en zijn werk in ons bewaart en onderhoudt; - en mits men dat ingieten niet werktuigelijk, stoffelijk opvatte, maar zó, dat de Geest het werkt door het Woord, door Christus aan het hart te verheerlijken, door gemeenschap met Zijn lijden en opstanding, zo dat het voortdurend geput wordt uit de volheid van Christus. En zó is die werking juist allerminst een werking als in stokken en blokken. In een stok of blok kan de

door ingieting van de een of andere stof een scheikundige verandering teweeg brengen, een inklevende eigenschap als het ware ingieten. Maar hier is iets meer: terecht noemt de Belijdenis van Dordt het ‘een bovennatuurlijke, een zeer krachtige, en tegelijk een zeer zoete, wonderlijke, verborgene en onuitsprekelijke werking.’ *Het is een werking van persoon op persoon. Hen vijand, een tegenstrevige wordt overwonnen, en tegen zijn tegenstrevig vlees in gelooft hij en dit geloof leeft, en is een gewillige gehoorzaamheid in de vrijheid van Christus* (ik cursiveer).

Juist doordien hier alles geschiedt in het geloof, dat wij in Christus gestorven en opgewekt en tot de Vader gebracht zijn, juist doordien Christus zo verheerlijkt wordt aan de ziel en het de zaak is aan Christus vast te houden, is de geheele zaak zo innerlijk, zo diep het tederste persoonlijke leven rakende, dat wij geheel het tegenovergestelde hebben van een werktuigelijk proces, een werking als in stokken en blokken.”

Al nadert de schrijver in deze woorden somtijd het Gereformeerd gevoelen, toch blijkt voor de nauwkeurige opmerker dat hier over het punt in geschil iets meer had moeten gezegd worden. Met naam blijkt dat, waar de schrijver uit de nevel van subjectieve ervaringen tot een meer objectieven klare voorstelling zoekt te komen, gelijk in de door mij gecursiveerde woorden geschiedt. Dan komt het niet tot het één plan te worden niet Christus. Het komt niet tot vernieuwing van het ik. De nieuwe eigenschappen, zeker nooit dan in gemeenschap met Christus bezeten, blijven buiten het ik” van de mensen, geen nieuwe krachten worden in de mens ingestort. “Dit geloof leeft”, zo wordt gezegd, maar de nadruk wordt er niet opgelegd, dat *hij* leeft.

Nog meer treedt dit verschil aan de dag in de tevoren gegeven tekening van Dr. Locher betreffende het geheel van Kohlbrugge’s voorstelling van de heiligmaking. Daarin wordt zelfs de Gereformeerde leer over de inklevende heilige hebbelijkheden tot een karikatuur gemaakt en zo verworpen. De Gereformeerde Leer over het “volmaakt in de delen maar nog niet in de trappen” wordt daar voorgesteld, als werd daarmee bedoeld een “langs zeker stel van trappen naarboven klimmen”, terwijl de schrijver toch weten kan dat dit “trappen” staat tegenover “delen” en er het uitgroeien van het nieuwe leven, het opwassen in Christus mee uitgesproken wordt. Van deze laatste Schriftuurlijke uitdrukking kon hetzelfde karikatuur gemaakt worden. En met zeker pathos wordt dan gezegd, dat door de leer van de ‘inklevende eigenschappen’, ‘de Farizeeër gevoed’ wordt. De Farizeeër maakt misbruik van al Gods genadegaven en zegeningen, ook van de christelijke ootmoed, maar zal men nu zeggen, dat die genadegaven en zegeningen de Farizeeër voeden, en dat zij dies te verwerpen zijn? Welke een redenering is deze! Zó bestreden de Rooms en de leer van de vrije genade, zeggende dat zij zorgeloze en goddeloze mensen maakt; en de Remonstranten de leer van de verkiezing, zeggende, dat deze “de mensen in het onderhouden van Gods geboden deed vertragen en vleselijk zorgeloos deed worden.” (Canones § 13); als ook dat, de leer van de verzekerdheid van de volharding van de zaligheid uit haar eigen aard een oorkussen des vleses was, en voor de Godvruchtigheid, goede zeden, gebeden en andere heilige oefeningen schadelijk’. (Can. V § 6).

Nietwaar, met dergelijke wijze van bestrijden toont men alleen dat men de Gereformeerde leer in dit stuk weinig kent.

En of Dr. Locher Kohlbrugge’s gevoelen zuiver weergeeft doet ons het bovenstaande zien.

En in nauw verband hiermee staan dan de vragen betreffende de voortgaande heiligmaking, het zich bevljigten om in heiligmaking toe te nemen, en van bekwaamheid om naar de Wet te wandelen. Is er toch in de vernieuwde mens zelf geen heilig beginsel, er kan dan ook geen toeneming in heiligheid zijn, geen bevljigten daartoe, en ook geen bekwaamheid om naar de Wet te wandelen. Het werk van de Heilige Geest is in zijn diepte onnaspeurlijk (Joh. 3: 8), maar toch, hetgeen de Heere er ons van geopenbaard heeft, zullen we ons recht voorstellen. En omdat het hier over het innerlijkste gaat, luistert het in de onderscheiding zeer nauw.

En nu zij hierbij allereerst opgemerkt, dat er ook van wat het hoe van de innerlijke

heiliging betreft opnieuw verscheiden uitspraken zijn in Kohlbrugge's werken waarin we opnieuw met hem akkoord gaan. Er zijn uitspraken, waarin hij het Gereformeerd gevoelen over deze innerlijke vernieuwing, deze heilige hoedanigheden vrij juist weergeeft.

Het zij mij vergund althans enkele citaten hier nogmaals aan te halen: (zie uitvoeriger mijn *H. P. Kohlbrugge en zijn prediking* p. 473.)

“De wedergeboorte of de vernieuwing van de Heilige Geest bestaat hierin: zo geeft God ons zijn Christus, en deze geeft ons Zijn Geest; door de onweerstaanbare werking van deze Geest, wordt dan, zonder ons toedoen, een nieuwe natuur in ons geschapen. Dat is met andere woorden: De Geest van God en Christus neemt ons in bezit, neemt zijn intrek bij ons, maakt woning in ons. Hij verlicht het verstand, Hij heiligt de wil, Hij ontsteekt het geloof. Zo heiligt Hij de mens, zo herschept Hij hem geheel en al, zodat de mens een hartelijk leedwezen heeft over de zonde, en die hoe langer hoe meer haat en vliedt; daarbij op eens een hartelijke vreugd in God door Christus heeft, en lust en liefde om naar de wil van God in al goede werken te leven.... (zodat wij) niet meer vlees of in het vlees zijn, maar Geest met Christus en in Christus geheiligd zijn door de Geest.” (XIIe Twaalfstal Leerredenen, Johs. 3: 3, 5, p. 13). Zelfs: God plant in zijn kinderen *een wortel van heiligheid*, door de Geest Zijns Zoons, welke wortel voor de andere een dodende werking heeft.” (Xe Twaalfstal Lukas 2 22-27, p. 16. Zie ook Handelingen, p. 249. De Ware Zelfbeproeving, p. 27). Er is ook sprake van een “zich bevljigten om hoe langer hoe meer naar het evenbeeld Christus vernieuwd te worden (Wachet und Betet, p. 54) ook van een meer en meer afsterven van de zonde. “In de ervaring, van het dagelijks leven daar gaat het niet op eenmaal, maar daar is het een de zonde hoe langer hoe meer haten en vlieden “ (De Bekerings toe God, p. 11.) “De Heilige Geest heiligt ons meer en meer al zien wij het niet.” (Zie H. P. Kohlbrugge en zijn Prediking, p. 490, aldaar ook andere dergelijke uitspraken. Zie ook Locher, a. w. p. 103. De wasdom bestaat echter op de hier aangehaalde plaats alleen in een meer verenigd worden met Christus.)

Ook de Wet zet Kohlbrugge althans in zijn latere periode als regel van het leven niet geheel opzij.

“Zijn de ware gelovigen niet geheel van de Wet ontslagen?

Antw.: wel wat haar verdoemende en dwingende kracht aangaat, maar niet voor zover zij een regel is voor het genadeverbond, als zodanig hebben zij Gods wet van hartelief en zijn vrijwillige wethouders. (Enige Vragen tot Zelfonderzoek vrg. 57.) En ook op de vraag waarom het 3e deel aan de Catechismus toegevoegd is, is het antwoord, ‘dat de gelovigen op de rechte weg gehouden moeten worden, dat geschiedt innerlijk door de Geest, maar de Geest bedient zich daarbij van geen ander richtsnoer dan van de Tien Geboden’. (Elaut und Bef. Fragen und Antw., p. 153).

Hier naast en hiertegenover staat nu echter een andere reeks uitspraken. Uitspraken welke niet op zichzelf staan, maar achter welke klaarblijkelijk een beginsel verborgen ligt, dat op de leer van de heiligmaking en van de goede werken, op de Christuslogie en op de anthropologie als ook op het praktische leven grote invloed heeft.

Tot deze reeks behoren de immer en immer wederkerende uitspraken, dat de mens, ook de wedergeborene “slechts “vlees” is. “Vlees” in de zin van Rom. 7: 5 of Rom. 8: 7. En dat dus ook de wedergeborene mens als zodanig lijnrecht tegenover. God en Zijn Wet blijft staan, geen kennis heeft van goed en kwaad, en onbekwaam blijft tot enig goed. Kohlbrugge gaat hierbij uit van Rom. 7: 14, (tussen het “vleselijk” waarvan hier gesproken wordt en het “vlees-zijn” in Rom. 7: 5, en 8: 7 ziet hij, afgaande op

Luthers vertaling, geen verschil.⁵

Hier ligt het beginsel van alle fout bij Kohlbrugge. Volgens hem is ook de wedergeborene geheel “vlees” in de daareven genoemde zin. Het enige verschil is nu, dat de Geest Gods in hem, die “vlees” is en blijft, woont en werkt. Bij Rom. 7: 14 zegt in evengenoemde commentaar de gelovige van zichzelf:

“Zo is er bij mij een geheel verkeerd en verdraaid wezen, een goddeloos doen; zo ben ik: dood in zonden en misdaden, zonder God en zonder hoop in de wereld; een mens geheel naar onze aard, natuur en gesteldheid; wiens dichten en trachten van der jeugd aan boos is en nog aldoor, geheel vleeselijk met al wat in en aan mij is, met al zinnen en leden, met lichaam en ziel, met verstand en wil.”

“Ja, zult gij tegenwerpen, mijn geliefden, wij verstaan u toch recht; gij meent zo waart gij eenmaal. Maar nu bent u het toch niet meer. Want hoe laat zich dat rijmen met uw wijze waarop u de mensen bestraft?”

“Weg met zulke tegenwerpingen! Hoort slechts goed; ik ben het. Want het gaat hier daarom, of men de wet bijbehouden zal of niet, om daardoor vroom en zalig te worden. Ik belijd het u vrij uit, en u moogt u daaraan proeven, of de Geest Gods in u woont ik en de wet zijn opposita als graf en paradijs. Want ik ben vleeselijk.” “Wat ik ben - ben ik het eigendom van de zonde, wat ik denk behoort van de zonde; wat ik werk, doe of laat behoort van de zonde. Zij heeft mij in haar heerschappij, en altijd zegt zij: u bent mijn, om mij te dienen, onder mijn macht te staan, u te bewegen of te wenden naar mijn lust. Zo moest God Góð blijven. En nadat ik ongehoorzaam geworden ben, mis ik Zijn heerlijkheid: dat is de zonde, onder welke ik verkocht ben” (Romeinen 7, p. 51 en 55).

Men bemerkt waar het Kohlbrugge “om te doen” is. Men zal niet de wet bij behouden om daardoor vroom en zalig te worden; als zondaar lig ik voor haar dood, en sta geheel tegen haar over. Dat is volkomen juist. Maar men voelt toch hoe Kohlbrugge hier in zijn vuur te weinig onderscheidt. Hij geeft te weinig aan in hoever de gelovige (van deze wordt hier gesproken) tegenover de wet staat, en zondig is. Kan de gelovige nog zeggen gelijk Kohlbrugge hem laat zeggen: ‘ik ben dood in zonden en misdaden, zonder God en zonder hoop in de wereld’, ‘ik ben het eigendom van de zonde’ en zo meer? Kohlbrugge bedoelt mogelijk het “ik” van de mensen in bijzondere zin, het “ik” met de klemtoon (Locher), maar mag het dan zo in het algemeen gezegd?

Calvijn zegt bij deze plaats, dat het hier gaat over onze verdorven aard. Kohlbrugge onderscheidt dit niet. Hij is te onbesuisd. En daarin ligt dan ook een van zijn hoofdfouten. Te weinig onderscheiden, te zeer Paulus’ klacht uit zijn zondig bewustzijn, met Paulus hele wezen, en zo met dat van al gelovigen identificeren, dat doet Kohlbrugge hier dwalen.

Leg hier nu eens naast wat Calvijn bij Rom. 7: 14 in zijn Commentaar zegt. Hij zegt, dat hier een wedergeboren mens spreekt “in welke het overblijfsel des vleses” (ik cursiveer) dat tegen de wet strijdt, spreekt.” De verdorven natuur van de mensen wordt daar dus tegenover de wet gesteld.

Maar waar nu de apostel in het vervolg van dit hoofdstuk spreekt van de nieuwe wil (“hetgeen ik wil doe ik niet”) daar mag bij Kohlbrugge toch zeker enige nadere verklaring over de vernieuwing verwacht worden? maar wat ziet men dan? Zeker, dan wordt daar gezegd dat ik “geen andere wil ken dan de wil mijns Gods.” “Dat God alleen heilig is”, “en dat de heiligheid Gods mijn brood en wijn, mijn leven en mijn vreugde is.”

⁵ Dit ontkent Dr. Locher niet, en ook hij staat op dit standpunt (*Toelichting en Verweer* p. 74). Voor het overige stapt Dr. Locher met bekwame spoed over dit hoogst gewichtige punt heen.

Maar over de vernieuwing van de wil wordt niet gesproken. In velerlei hoogdravende betuigingen wordt deze plaats dan uitgelegd “dat ik de wil Gods als mijn banier aangrijp, die ik hoog ophef, opdat al vijanden Gods en van zijn Christus voor hem ter aarde valle en tot niets worden” (a. w. p. 65). Van zijn heiligheid wil Kohlbrugge niet weten. Hij “wil slechts daarvan weten dat God God blijft en anders geen” dat is, dat God alleen heilig is.⁶

En bij dezelfde tekst: (“Hetgeen ik wil, dat doe ik niet”) bij het “ik wil”: “Mijn Naam is in de Zijne overgegaan, mijn rijk is uit, en mijn wil de Zijnen onderworpen; zodat ik besta en leef, alleen om zijn wil te doen, en van geen andere wil iets te weten, en dat is mijn vreugde en zaligheid. In de gemeenschap van de Geest toont God mij Zijn werk, en hoe ik Zijn schepsel ben in Christus Jezus, en ik prijs hem, dat zijn werk volkomen is. In het geloof in Jezus is mij alles goed en Zijn wil mijn wil, en ik wil geen andere wet, dan Hij gemaakt heeft, en eeuwig wil en zal ik haar hoog roemen. Want gelijk de liefde Gods is uitgegoten in mijn hart door de Heilige Geest, die mij is gegeven, en gelijk de in mij wonende Geest de geestelijkheid van de Wet mij geopenbaard en getoond heeft, zo zie ik in de Wet het wonderheerlijke en wonderheilige meesterstuk van de openbaring van de wil van onze God, en zo wil ik juist hetzelfde, wat zij wil” (a. w. p. 66).

Zeer juist. Maar de vraag is, hoe wil ik hetgeen de wet wil. Is mijn ik vernieuwd, en heb ik een nieuwe wil in gemeenschap met Christus, door de Heilige Geest? Bij vers 17 zegt Kohlbrugge toch heet het “dat de aard of toestand van vleselijk te zijn, door het leven in Christus Jezus voor Gods aangezicht bedekt is. Slechts zo is deze toestand geholpen; slechts uit geloof, maar niet uit werk.” Let er op, dat Kohlbrugge niet zegt weggenomen, of ten dele weggenomen en vernieuwd, maar “bedekt.” “Wil ik anders, en doe anders dan ik wil”, zo doe ik het nu niet meer; integendeel ik ben weg, ik wil van mezelf niets meer weten, met mij is het uit. Ik kom nu geheel niet meer in aanmerking, er is van mij niet een eeltige daad te verwachten, welke met de wet overeenkomt. Ik ben geheel ongeestelijkt, geheel gedemoraliseerd, met mijn wetenschap van goed en kwaad heb ik toch geen idee, God ook slechts een enig ding goed te maken, hoe kon ik dan weten wat er te doen zij! Er zal ook van het ik geheel geen sprake meer zijn. Want daar ik het niet wil, wat ik doe, zo doe ik het niet meer.” (a. w. p. 83).

Calvijn zegt bij vers 15, dat “als de wil van een gelovig mens door de Geest Gods gedreven wordt, (men lette op de terminologie) zo wordt daar de verdraaidheid van ons natuur duidelijk geopenbaard, welke hardnekkig wederstaat en tegenstrijdt.” Daaruit ontstaat dan de strijd. De wet brengt bij de nog geheel vleselijken mens de dood, maar brengt bij de wedergeboren mens zalige vruchten voort. Het is alleen door het vlees, dat zij terhinderd wordt levend te maken. De goddelozen drijven geheel met hun begeerten ook maar de Godzaligen “in welke de wedergeboorte begonnen is, zijn zo gedeeld, dat zij door de voornaamste begeerte van de harten en tot God zuchten, de hemelse rechtvaardigheid begeren, de zonde haten; maar opnieuw door het overblijfsel huns vleses tot de aarde teruggetrokken worden.”

Dat brengt dan de strijd tussen vlees en Geest. Calvijn wijst er dan op, dat de wedergeboorte in dit leven alleen begonnen wordt, het overblijfsel des vleses volgt zijn verdorven genegenheden. De gelovige doet niet wat de wet eist (vers 15), dat is, zegt Calvijn “omdat hij het niet alleszins volbrengt, maar enigszins in zijn pogen steken blijft en bezwijkt.” Paulus wil niet zeggen “dat hij nooit iets goedheeft kunnen

⁶ Even later (a. w. p. 65) volgt er wel, dat het uit de Geest is, dat ik wil zoals de Wet wil, maar er wordt niet verklaard hoe.

volbrengen, maar hij klaagt alleen dat hij niet kan volbrengen wat hij begeert, dat hij het goede met zulke blijmoedigheid mocht najagen als het betaamt, omdat hij enigszins als gebonden gehouden wordt.” Paulus noemt dat zijn wil wat hij met de voornaamste genegenheid zijns hart en begeerde.” En bij vers 17. “Het is een betuiging dat hij door geestelijke genegenheid zeer wijd verschilt van zijn vlees.” Paulus ontkent hier gans van de zonde bezeten te worden, ja, hij zondert zichzelf uit van haar dienstbaarheid, alsof hij zeide, dat de zonde alleen in enig deel van zijn ziel ware.”

Het verschil tussen hetgeen Kohlbrugge en hetgeen Calvijn zegt is duidelijk. Volgens Kohlbrugge blijft de mens geheel vlees, deze vleselijke aard wordt voor God bedekt, maar niet veranderd, zijn „ik” wordt voor de wet vernietigd, maar het is niet anders geworden, het blijft geheel ontgeestelijkt en gedemoraliseerd.

Volgens Calvijn zijn er bij de wedergeborene slechts “overblijfsels des vleses”, de wedergeborene volbrengt in Christus iets goeds, alleen niet in die mate als hij wel wenste, om de hindernis zijn vleses, maar, zijn “ik” is vernieuwd en van de dienstbaarheid van de zonde uitgezonderd.

Van een deling in de mens “wil Kohlbrugge dan ook niets weten. Bij het 18e vers (“in mij dat is in mijn vlees, woont geen goed”) heet, het bij Kohlbrugge: dat in mij zeer zeker Christus en Zijn volheid woont, maar dat hier sprake is daarvan, dat, als men het Evangelie gehoord heeft de Wet wil bij behouden, dan is men van Christus vervallen, dan is alles vlees, geen goed. “Het is bij mij alles vlees sedert ik tegen God, die geest is, in opstand kwam. Van mij is geen sprake meer. Met mij is het uit, daarvan is sprake, wat ik door ongehoorzaamheid van een geworden ben.” Ook zal men niet met Christus, met Zijn kracht, met behulp van Zijn Geest kunnen doen wat de wet wil; dat is half Gods en half eigen werk, en dies vervloekt voor de wet die volmaakt werk wil. Men moet niet denken iets met de genade geworden te zijn en nu met de wet wat te kunnen, of te willen en te moeten. “Van het mijn wil ik niets meer weten, Gods genade alleen wil ik prijzen. In mij woont geen goed en uit mij komt geen goed al nam ik al kracht Christus en al bijstand van de Geest te baat.” Wij zijn “slechts vlees”, maar God zet ons in Christus zodat wij de weg van Zijn geboden loepen. Ook het willen woont niet in mij, “het ligt bij mij.” “Ik beken dat ik Zijn heerlijkheid mis, ik geloof dat de Heere van de heerlijkheid mij in Zijn heerlijkheid opgenomen, en mij Zijn heerlijkheid gegeven heeft. In deze heerlijkheid ervaar ik het ijdele, het onnutte, het ondeugdzaame van mijn zelf-zijn, zoals ik van God afgevallen ben, in mijn zijn, wezen en doen zie ik niets wat overeenkomstig het geloof is.” Hij verheft het aangezicht over mij terwijl ik mijn afzijn van God ervaar en terwijl Hij het over mij verheft, voel ik Hem mij nabij en zijn wil is mij nabij en zoals zijn zalving bij mij blijft, zo ligt ook het willen altijd bij mij” (blz. 87 e. v.)

Calvijn zegt bij deze plaats “in mij, dat is in mijn vlees geen goed”, dat Paulus hier met “dat is in mijn vlees” zichzelf verbetert, “opdat hij de genade Gods niet lastere, welke ook zelf in hem woonde, maar geen deel des vleses was.” Hij spreekt van de gelovige, die om het overblijfsel des vleses en de genade van de Geest in zichzelf gedeeld is.” Een deel van de mens is “vrij van de zonde en niet vleselijk.” Onder “vlees” wordt hier verstaan, “al wat in de mens is, uitgenomen de heiligmaking van de Geest.” En onder “Geest” verstaat Paulus: “dat deel van de ziel dat de Geest Gods van boosheid gereinigt en zo vermaakt en vernieuwd heeft, dat het Beeld Gods daarin zijn schijnsel geeft.” “Zo dan beide deze woorden vlees en geest zijn van de ziel te verstaan. Maar het een zover zij wedergeboren is, het ander, zover zij nog de natuurlijke geneigdheid behoudt.” Zie over deze gedeeldheid en de overblijfselen des

vleses in de wedergeborene ook nog het citaat bij vers 17.⁷

Volgens Kohlbrugge is dus de mens “vlees”, geheel “vlees”, maar wordt uit zijn vlees-zijn gezet in Christus, of ook de Heilige Geest daalt in Hem en brengt het willen hem bij. Maar het verband tussen het werk van de Geest en van de mensen doen blijft los, van vernieuwing van des mensen ik en persoon blijkt niets.

Volgens Calvijn is het vernieuwde ik van de zonde uitgezonderd, en is er alleen een overblijfsel des vleses bij de wedergeboren mens.

Dit gevoelen van Kohlbrugge blijkt ook bij vers 20: (“Zo doe ik het nu niet meer, maar de zonde die in mij woont.”) “Wanneer ik, zoals ik ben, niet blijft in het Woord Gods - een doen dat ik toch in waarheid niet wil, omdat ik slechts dat wil, wat overeenkomstig de Geest van de heiligheid is⁸ - zo ligt het geheel niet meer aan wij, zo is het met mij uit en voorbij. Want wie anders wil en toch anders doet, geldt minder als niets bij de wet, welke op doen staat.” Het is daarom onmogelijk de Wet naast Christus bij te houden, omdat de Wet geestelijk is en geestelijk oordeelt, ik echter onder het ongeloof besloten ben, opdat God zich van mijn erbarme. (a. w. p. 99/100.) Bij het 22e vers “ik heb een behagen in de wet Gods, naar de inwendigen mens”, heet het bij Kohlbrugge omtrent deze inwendigen mens: “En evenals de vreugde en het

⁷ Aangaande de begrippen “vlees” en “vleselijk”, zegt Dr. H. Cremer in zijn *Bibl. Theol. Wörterbuch*, 19e ed., wel naar aller oordeel de autoriteit op dit gebied, dat door “vlees” bij Paulus, na de betekenissen van a) “gewoon vlees” b) lichaam, c) de mensheid, alle vlees”, d) de samenhang van de mensheid, ook verstaan wordt e) alles wat de natuurlijke aard van de mensen kentschetst, dus met een religieuze betekenis. En dat door de tegenstelling met de Goddelijke Geest, “vlees” soms ook kan betekenen: des mensen eigen zondige gesteldheid, “vlees van de zonde,” Rom. 8: 3, zetel van de zonde Rom. 7:20 enz. Waaruit tevens blijkt dat “vlees” geen beginsel is als “Geest” maar middel en zetel van de zonde. Rom. 8: 1,7: 25 enz. “Vleselijk” = naar het vlees, betekent: a) vlees als lichamelijke Rom. 15: 27, I Cor. 9: 11, b) vlees als menselijke natuur in haar lichamelijke verschijning 2 Cor. 10: 4, c) vlees als zondige menselijke natuur.

Dr. Locher heeft dus niet het recht conclusies te trekken uit het in (het) “vlees zijn” van Christus. Om de eenvoudige reden, dat deze uitdrukking in Paulinische geschriften niet voorkomt. En ook, wat nog meer zegt, omdat het woord “vlees” in meer dan één betekenis kan worden gebruikt, ook bij Paulus. Bij Christus dus = menselijke natuur, en niet: vlees als middel van de zonde. Dit blijkt duidelijk uit vergelijking van Rom. 1: 3 en 9: 5 met 8: 1 en 4. Het eerste geldt van Christus, het tweede van de zondige menselijke natuur. Het ‘zarkokos’ zou bij Paulus dus ook zeer goed van Christus kunnen voorkomen, gelet op Paulus’ gebruik van het woord *sarxs*, zie o.a. 2 Cor. 3: 3.

Dr. Locher schernt met het Nederlandsche woord “vleselijk”, en dit gaat hier natuurlijk niet op, dit heeft steeds de betekenis van zondig. Maar in het Grieks is dit anders. En daarmee vervalt Lochers argument op blz. 74 a.w.

Men moet ook hier onderscheiden. En dat deed Dr. Locher niet. Ook wat het gebruik van *sarxs* (Rom. 7:5) en *sarkikos* (Rom. 7: 14) betreft. Beide woorden gelden hier zeer zeker van de zondige mens. Maar Rom. 7:5 is sterker en wijst aan de algehele eenheid roet het zondige vlees, terwijl Rom. 7: 14 op een eigenschap, op de aard, hier de zondige natuur die nog over is, wijst. *Zarkikos* = *katx sarka*. *Zarkikos* en *sarkx* zijn dus volstrekt niet het zelfde. Dat onderscheidt Locher niet. En dat was ook Kohlbrugge’s fout.

⁸ Hier spreekt Kohlbrugge zeer terecht van een nieuwe wil, maar op de vraag hoe ik wil, hetgeen overeenkomstig de Geest van de heiligheid is, ligt het antwoord in wat boven gezegd is.

welgevallen is in Christus in (Duits “an”) ieder Woord Gods, = in Zijn Wet, in Zijn Raad, hoe God deze vervuld heeft in Hem, de Eerstgeborene uit de doden, zo verheug ik mij met dezelve, naar de mens die naar binnen is (Duitse vertaling van “inwendigen mens”), bij mezelf, in mijn hart in mijn diepste binnenste, in mijn hele wezen bij God in Christus, zoals ik de zalving heb van de Heilige, zoals ik gemeenschap heb met de Vader en Zijn Zoon Jezus Christus, in de liefde van de Vader, die Hij mij gegeven heeft, een kind Gods te heten, naar de liefde Gods uitgegoten in mijn hart door de Heilige Geest, die mij gegeven is. En zoals deze liefde mij vervuld heeft, en de Waarheid Christus in mij is, zo doet de God van al vrede mij ook instemmen in de norm van zijn rijk; mi naar de Geest des geloofs, die in mij is, met de vreugde Christus geloof ik: Gods Woord is alleen waarachtig, slechts Zijn Wet heeft recht, slechts Zijn Woord en het getuigenis Jezus Christus bestaat voor altijd - en zo moet het zijn: *Uw wil geschiede op aarde als in de hemel*. Aan de Godspenning van mijn verlossing, die bij mij is, weet ik dat mijn helen mens, ik, zoals ik leef, mij beweeg en ben - door God met Christus, die mijn leven is, ingezet ben in het hemelse wezen. En zoals mijn God en Beschermmer mij het hart naar boven geheven heeft, om aan te zien, hoe Hij alles regeert, hoe Hij huishoudt, en hoe Hij zijn Woord en Wet mij beproefd toont, zo verheug ik, mensenkind, mij in mijn inwendige mens aan Zijn Wet in de hoop van de openbaring van de heerlijkheid” (a. w. p. 110).

Leggen we hier opnieuw Calvijn naast. Dan merkt Calvijn op, dat men uit deze plaats ziet, dat er een deling en scheiding in de gelovigen is, waaruit strijd van vlees en Geest ontstaat. “De Geest drijft tot gehoorzaamheid van de wet Gods, het vlees trekt terug tot het tegenovergestelde. De mens aldus door verscheidenen wil gedeeld zijnde, is nu enigszins tweërlei. Maar dewijl de Geest de heerschappij behoorde te behouden, zo acht en rekent hij zichzelf meest naar dit deel.” “Met de inwendigen mens wordt niet alleen de ziel bedoeld, maar het geestelijk deel in haar, het welk van God wedergeboren is. En het woord “leden beduidt het andere overblijvende deel.” Het “geestelijk deel” helt “inwendigen mens” omdat het doelt op de “inwendige vernieuwing van ons zinnen”, die verborgen is.

Zover Kohlbrugge in het bovenstaande te begrijpen is, leert hij daar, dat ik, zondaar, door het geloof overgezet ben in Christus in het hemelse wezen, in wie liggen de vreugde en het welgevallen in al Woord Gods, dus ook in de wet Gods. Dat nieuwe wezen dat in Christus ligt is mijn nieuwe mens. Ik verheug er mij in, in mijn binnenste, in de gemeenschap met God, door de uitstorting van Gods Geest in mijn hart (waardoor de liefde Gods en de waarheid mijn hart vervullen) in de Geest die mij het oog naar boven doet slaan, en doet zien hoe God daar alles klaar gemaakt heeft en mij eens volmaakt bij zich zal stellen. N. a. w. ik ben vlees, mijn nieuwe mens ligt in Christus, in wie vreugde en welgevallen voor de wet ligt. Wat de innerlijke heiliging betreft komt het in deze uitspraken bij Kohlbrugge niet verder, dan dat de Heilige Geest en daarmee de liefde van God in mijn hart is uitgestort. Door die Geest heb ik gemeenschap met de Vader en de Zoon en verheug ik mij in wat voor mij in Christus bereid is en hoe God mij eens volmaken zal. De vernieuwing ligt dus in Christus en in de toekomst, over het heden wordt gezwegen.

Calvijn echter erkent door de wedergeboorte een deling in de mens. Het “ik” is door de wedergeboorte uit de dienstbaarheid van de zonde gezet, de mens rekent zichzelf naar het vernieuwde “ik”, waarin de Heilige Geest woont en tot gehoorzaamheid van de wet drijft, dat is de inwendige mens, die ook genoemd wordt de inwendige

vernieuwing van ons zinnen, terwijl het overige het vlees is, dat terug trekt tot het tegenovergestelde van waartoe de Geest drijft, en waaruit dan de strijd tussen vlees en Geest ontstaat.

Het verschil is duidelijk. Bij Kohlbrugge is en blijft het “ik” ook voor de wedergeborene vlees, de wedergeborene is “enkel ‘vlees’”, ook al is de liefde Gods in zijn hart uitgestort, hij is door de Heilige Geest die in hem woont overgezet in Christus, is daar geheel Geest, daar ligt een geheel nieuw wezen voor hem. Maar met dit al komt het niet tot innerlijke heiliging, in de zin van inklevende heilige hebbelijkheden in de wedergeboren mens. Een tweede reeks uitspraken toont dit nog klaarder.

Ook in de uitspraken waarom Kohlbrugge rechtstreeks over *de heiligmaking* spreekt speelt zijn subjectivisme hem parten. Hij gaat uit van ‘s mensen ervaring, bedoelt dat wij het niet in ons “vlees” hebben, of dat de heiligheid daaruit voortkomt, maar doordat hij weinig onderscheidt komt hij er soms toe om de inklevende heiligheid in de wedergeborene, gewerkt door de Heilige Geest, bezeten in de gemeenschap met Christus zo goed als geheel te ontkennen.

Onder de uitspraken waarin hij uit ‘s mensen ervaring spreekt behoren die waarin hij zegt, dat wij onder de heiligmaking van de Geest te verstaan hebben: “niet het opwassen van heiligheid tot heiligheid, van deugd tot deugd” maar het moet met ons de ellende in “opdat de genade Gods ons genoeg zij. (Psalm 51 p. 27), “De mens bevindt zichzelf al onbekwamer en onheiliger.” (Hoogst Bel. Briefw. 2e dl. pag.32.) “De oprechte ziet geen haartje deugd en vroomheid aan zich.” (Tabernakel p. 131). Men ziet zijn leven lang “zichzelf slechts dierlijke verdorvenheid” als bij de onreine dieren. in Hand. 10 (Handelingen p. 247.) De gelovige wil van zijn heiligheid of goede werken niet weten. Dat is de oprechtheid van Gods volk dat zij geen oprechtheid in zichzelf kunnen vinden enkel verkeerdheid en onoprechtheid (Schriftverkl. 1909 p. 68, 69) (zie H. F. Kohlbrugge en zijn prediking, p. 494, 495). Ook behoren hiertoe wellicht uitspraken als die waarin de Bruid zichzelf een “versierde aap” noemt, en zegt dat er bij haar “niets anders is dan weerspanning en duivelse boosheid.” Schriftverkl. 1903 p. 407).

Doch deze subjectieve ervaring gaat Kohlbrugge nu blijkens veel andere uitspraken op de innerlijke heiliging zoals deze objectief bestaat overbrengen. De Heilige Geest is inklevend in de gelovigen, maar van inklevende kwaliteiten, door die Geest in de gelovigen gewerkt, wil hij niet weten. Het “ik” van de gelovige blijft dan ook tegen Gods wet gekant. “Alles wat in en aan mij is, is vlees” (zie de aanhalingen boven). Een ander doet in ons de werken. In mijn “ik” woont slechts zonde en haat tegen God. (zie verder H. F. Kohlbrugge en zijn prediking p. 467 e. v. v.)

“Wij zijn een dor en verdroogd hout en blijven dat” (Psalm 50 p. 78). “Wij zeggen niet dat de Heilige Geest een hebbelijkheid of geschiktheid tot deugd scheidt, maar dat God de Heere, waar Hij wil en hoe Hij wil al de Zijnen rijkelijk met vruchten versiert, “(Schriftverkl. Genesis no. 61, Jona p. 73, 84)

Een wedergeboren “mens heeft geen geschiktheid of bekwaamheid ten goede ontvangen” (Schriftverkl. 1892, no. 158 p. 55, Jona p. 56, 81, 83.)

Hij (de Christen) is niet gewillig en bereid, door de Geest van de genade is het bij hem, deze werkt het steeds “aan hem.” (Enige Troost in Leven en Sterven p. 76, 77).

“Als God iemand aanziet in Zijn genade, hem aanziet in zijn Christus, zo zal hij in de Heere, Zijn gerechtigheid voor God, rechtvaardig zijn, ook heilig om en om, maar zulk een mens is en blijft an und für sich een goddeloze (Jona II, 63).”

Als wij de “vrome Farizeeër in ons” “die God en zijn Gezalfde niet lijden mag en die wij rein van ons hebben af te stropen, van ons aftrekken, dan blijft er niets van ons over dan louter ongerechtigheid, louter goddeloosheden, een puur goddeloze (Böhl. Brieven p. 81.”⁹

Van een “gewrocht van de Geest in ons, waaruit een heilig iets in ons ontstaan zou ” wil Kohlbrugge niet weten. Evenmin van “een nieuw beginsel of wedergeboren deel.” Dat is “het bedenken des vleses uit de geest van de Antichrist.”

Dat is de heidense evolutietheorie, is het Evangelie door de kerkvaders uit het Gnosticisme of Manicheïsme in de kerk gebracht, en dat al eeuwen door vervloekt is. Naar deze leer “droomt men zich een mens in de mens, een binnendeel in een buitenmens” en doet men zijn best van die buitenmens dat is, het vlees of de oude mens af te komen. De waarheid is anders. De mens is een geheel, geheel zondaar en geheel heilige in Christus” (Brief aan Mej. v. d. H.) “Wat is ‘uit onszelf, wat uit Gods Geest of uit geloof? Laat die vraag niet in uw hart opkomen, maar verwerp die deling. Een geheel, een manisch, stof, aarde en as, en een God, rijk in ontferming over die mens, bij die mens, in die mens wonende en wandellende naar Zijn Woord, en die mens sturende, leidende, en handellende in Zijn waarheid; een mens, die Zijn kracht beeft afgelegd en Gods macht erkent, een worm onder de bescherming van de Allerhoogsten, een mens, een zondaar, en niets anders of meer, bedekt met de genade Christus” (Opleiding p. 118.) Wij zijn tegelijkertijd geheel vlees en geheel Geest. Mijn verrotte ik is zo fris als een cederplant, en bloeiend in de hof Gods, ik zondaar ben een heilige, ik goddeloze een gerechtvaardigde, en mijn hart dat niets dan slijk en modder opgeeft, is rein” (Böhl, Brieven p. 65, 66.

Zie vroegere aanhalingen, vooral uit Rom. 7. Zo ook Die Lehre des heils p. 55, VIIIe Twaalfal 2, Joh. vers 9, p. 16; Opleiding tot recht verstand van de Schrift p. 17 enz.)

Soms nadert Kohlbrugge het gereformeerde gevoelen, maar ook dan bemerkt men toch, dat het, als het op de vereniging van Christus met de herboren mens, en op de vrucht van die eenheid in de mens aankomt, hapert. Zo zegt hij in de brief aan Barbe: dat hij afkeurt de leer van: “een werk, een gewrocht van de Geest in ons, waaruit een heilig iets in ons ontstaan zou bij toeneming, dat van Christus afvloeiende, echter onvolmaakt door de volmaakte heiligheid van Christus goedgeemaakt en door Zijn kracht tot een zekere graad van volmaaktheid gebracht, en dat dit een en ander door de Geest van de wedergeboorte in onze hart en tot stand gebracht werd.” Geen “iets” in ons, maar de Heilige Geest woont in ons, in onze ziel en in ons lichaam. “God grijpt

⁹ Bij de plaats “Ik leef, maar niet meer ik, maar Christus leeft in mij” (Gal. 2: 20), zegt de kanttekening van de Statenvertaling, dat Christus mij door zijn Heilige Geest “geleidt en vruchtbaar maakt in goede werken.” En Calvijn, dat, wij door de verborgen kracht val Christus levend gemaakt worden. Kohlbrugge komt echter tot een absolute tegenstelling tussen Christus en ons ik. Hij zegt “dat een ander in ons de werken doet”, dat ons ik “niet rechtvaardig is en niet heilig” “het denkt en doet niets goeds”, “het heeft enkel onverstand, en een vijandige wil die tegen God rebelleert”, er,woont slechts zonde en haat in tegen God en de naaste.”

Dat ,ik’ komt echter niet meer in aanmerking. “De gelovige is op zichzelf dood.” “Christus in hem, zó is hij rechtvaardig en heilig.” Dat hij geschikt en bereid is tot al goed werk is “Christus in hem.” “Al hetgeen in en om mij is, is Christus, wat ik denk en verricht, mijn hele zijn, mijn inwendige en mijn uitwendige, mijn geteste mens, mijn denken en doen”, enz. Wij leven in het vlees d.i.,zijn geheel en al mensen” maar Christus leeft in mij en heerst met Zijn koninklijke genade in mij.” (Twee Leerredenen over Gal. 2: 19, 20, p. 18, 24.)

het hart aan, de Geest Gods licht en straalt er in en vandaar in het verstand, wederbaart door het geloof, dat Hij ontsteekt, de hele mens en verheerlijkt Vader en Zoon en zo zichzelf in hem. Er is echter geen scheiding bij de uitverkorenen tussen gave en de Gever. Trekt de Geest zich terug, dan ben ik dood. “Christus is mijn leven.” Zeer juist, maar wat werkt de Geest Gods in ons? Geen heilig “iets”? (zie H. P. Kohlbrugge en zijn prediking p. 480, 485).¹⁰

Door zijn identificeren van onze persoon, ook die van de wedergeborenen, met de zondige natuur komt Kohlbrugge er dan ook toe, zelfs het begeren van heiligheid in ons, zonde te noemen. Het is hoogmoed, vijandschap tegen God en Christus, zonde tegen het 10e gebod, de grootste zonde. God alleen is heilig, wij zijn zondaars, wij zullen ons niet aanmatigen wat ons niet toekomt, (zie boven en mijn a. w. p. 467 en 493) “Het is slechts uit haat tegen Gods heiligheid, dat wij tegen de zonde strijden, en heiligheid in ons willen hebben” (p. 467.)

Dat is onze zonde in elk gebed, in iedere aanvechting dat wij heilig willen zijn” (Rom. 7. p. 40). Evenzeer is al streven naar heiligheid zonde. Christus is ons element, zegt Kohlbrugge, zo er van vermaningen sprake kon zijn, is dat de vermaning om in dat element in Christus te blijven (Psalm 1, p. 10, Opleiding, p. 77, 83, 84, 117, Rom. 7, p. 110). Hiertoe moet Kohlbrugge komen. Want “vlees” wordt nooit heilig.

Alles ligt voor ons in Christus. Christus is onze heiligheid. “De heiliging is er, het heilig gemaakt zijn is in en door Jezus Christus” (IXe Twaalfstal Rom. 6: 22 p. 22).

In Christus ligt ons leven, onze gerechtigheid en onze heiligheid, onze Godzaligheid en ons wandelen in Zijn geboden. (Twee Leerredenen over Gal. 2: 19, 20, p. 26 e. v. v.)

¹⁰ Zie ook het antwoord op de vraag, “Is er een inklevende heiligheid” in de gelovigen? Antw. God ziet geen andere heiligheid aan als de heiligheid Christus, welke aan het geloof zonder werken van de wet tegelijk met zijn genoegdoening en gerechtigheid geschonken en toegerekend wordt (Heid. Catechismus vrg. 60), maar dat is inklevend in de oprechten van gemoed, dat de Heilige Geest in hen blijft, die hen troost en leert bidden, dat God de Heere met hen doe en in hen werke, wat Hij in Zijn genadeverbond beloofd heeft (Ezech. 36: 27), weshalve ook het zaad van de wedergeboorte in hen blijft (V Johs. vers 9) en hun geloof niet ophoudt. En zo mogen alle ellendigen die op de Heere hopen de genade hunner volharding voor zeker houden.” (Enige vragen tot zelfonderzoek vrg. 94). De vraag is echter hoe verstaat men dat “zaad van de wedergeboorte.” Is dat nog iets anders dan de inwoning van de Geest? Dat Kohlbrugge bij het stuk van de heiligmaking weinig onderscheidde, kan men uit de volgende definitie van de heiligmaking bemerken, een van de besten die men bij hem vindt: In zijn uitvoerige beschrijving van de heiligmaking in Enige Vragen tot Zelfonderzoek (een soort Catechismus) wordt de heiligmaking genoemd (Vrg. 85). “Het krachtdadig inzetten van de uitverkorenen in alles wat God voor ons uit vrije goedheid heeft bereid en wat Christus voor ons is en ons verworven heeft door zijn doende en lijdende gehoorzaamheid, de krachtdadige roeping en daarmee verbonden bekering of wedergeboorte, of levendmaking of vernieuwing naar Christus evenbeeld, voor het minst en het meest, de krachtdadige toepassing van al zielsbeloften, het gelovig aannemen van de personele vrije rechtvaardigmaking, en de dagelijkse vernieuwing, het vervuld worden met vruchten van de gerechtigheid, die door Jezus Christus zijn, het wandelen in al Gode welbehagelijke of goede werken; in het kort het hele geestelijke leven in deszelfs aanvang en voortgang, het overzetten in de beide delen van de genadeverbond: de vergeving van onze zonden en zondige aard en, dat de Heere Zelf het op zich genomen heeft om te heiligen. De vervulling van al behoeften van de geestelijke mens in omvang en strekking.”

Rechtvaardigmaking en heiligmaking worden hier weinig onderscheiden.

Het leven is niet zozeer in ons, wij worden in het leven binnen gezet (Schriftverkl. 1904, p. 87). En zo volgt dan ook dat de heiligheid niet zozeer in ons is, dan wel ons bedekt, en bekleedt. De Heere bekleedt de Zijnen met genade en heiligheid. “De heiligmaking is dat God ons bekleedt met zijn heiligheid, dat het Woord tot ons komt en ons met Zijn heerlijkheid bedekt” (Ie Twaalfstal Rom 8: 28, p. 6 e. a.). Zo Jona p. 39, Rom. 7, p. 101 e. a.¹¹

God bekleedt de Zijnen met geloof en goede werken (Ram. 7, p. 101, 105, Tabernakel p. 228, Psalm 32 p. 12).

De genade is in de zondaar als een bekleding (Rom. 7, p. 59, 136, Psalm 1, p. 10, IIIe Twaalf, Gal. 5: 24, p. 9, Feeststoffen p. 172, 210, 254, Lijdenspreek le ed. p. 28) ‘). Door het Woord wordt in de wedergeboorte Gods Geest ons ingeblazen of Christus in ons gebracht, en deze brengt het bij ons, trots ons vleeszijn, tot stand. Op de vraag waarom of de Heilige Geest Heilige Geest heet, is het antwoord: “Omdat Hij tegen al het vlees de heerlijkheid bij ons staande houdt, welke de Heere Jezus Christus van de Vader op ons gelegd heeft” (Die Lehre des heils p. 69.)

Dien tengevolge wil Kohlbrugge ook van voortgaande heiligmaking niet weten. Hij ziet hierin niet anders dan een middel om de zonde aan de hand te houden of zichzelf langs zekere trappen naar boven te werken. Hij is hem “een de Heilige Geest tegenstrevende, ja, een duivelse leer.” (Erl. und Bef. Fr. p. 208).

“Waarom schrijft de Catechismus: “de Allerheiligste” zijn er dan volgens hem heiligen en heiligeren? Antwoord: Nee, dat is zo de gewone spreekwijze. (Erl. und Bef. Fragen vrg 114 e. v. v.) Heiligmaking wordt heiligverklaren (zie De ware zelfbeproeving en Handeling p. 242).¹²

Wij zijn in Christus heilig. We hebben (in Hem) het vlees gekruist. We hebben de oude mens afgelegd en de nieuwe aangedaan. In Christus hebben wij de wet vervuld. Als de apostel zegt: “doodt uw leden die op de aarde zijn”, is dat in het geloof te zeggen: “zij zijn gedood.” Zij zijn gedood in Christus aan het kruis, “hebt het daarbij laten blijven.” Dagelijkse heiligmaking wil zeggen, dagelijks op het gebied van de heiligheid gezet worden, dat “dagelijks onze verrekte leden weer op hun plaats gebracht worden.” (Opleiding p. 3, Tabernakel p. 346, Schriftverkl. 1900 no. 373 p. 32.)

Van bekwaamheid om naar de Wet van de Heere te wandelen is ook bij de wedergeborene geen sprake (zie hierboven). De Heilige Geest is in ons, die leidt en bestuurt ons. Dat is onze bekwaamheid ten goede. “Vernieuwd worden” is: toeneming in de kennis van de ingewanden Gods, van Zijn gerechtigheid, toeneming van

¹¹ Zeker, Kohlbrugge zegt in de Predicatie over de Heilige Geest (p. 82 zie Locher p. 98): “Uitwendig houdt Hij hun het Woord en de wil Gods voor, inwendig ontsteekt Hij in hen een hartelijke lust en vermaak daartoe, en Hij bekleedt hen in hun uiterste zwakheid en volslagen onvermogen met Zijn macht tot het betrouwen op het Woord en het naleven van Gods wil” enz.

Maar toch gevoelt men en met naam door het “Hij bekleedt hen met Zijn macht”, hoe het bij Kohlbrugge toch niet tot de eenheid en de herschepping van de mensen komt. Kohlbrugge zou niet geschreven hebben “maakt hem bekwaam” tot of “geeft hem kracht tot. Als de apostel zegt: “Zijt met ootmoed bekleed” wijst Calvijn er op dat de apostel daar met opzet een beeld gebruikt. Ingelijks Col. 3:12. Overigens spreekt de apostel geheel anders, zie 2 Cor. 13: 4, Ef. 3: 18, 20, Col. 1: 29. En zie de Heilige Schrift o. a. in Lukas 24: 49.

¹² Ik wees er op, dat er, met naam in de latere geschriften, ook andere uitspraken voorkomen. Zie het begin nu dit hoofdstuk.

bevinding, hoe wij in de Heere Heere gerechtigheid hebben en sterkte, en hoe Hij altijd bij ons is en in ons, en ons als met een tent bedekt en geschikt gemaakt heeft tot al goed werk, en ons zijn wil doet doen, en Zijn geboden bewaren, niettegenstaande al onze miserie, en ongeschiktheid en nulliteit.” (Brief aan Drost, a. w. Bijlage B van mijn a. w. p. 22).

In zijn vlees-zijn heeft men aan het Woord te blijven hangen, dan vervult Hij en Zijn Geest het bij ons en door ons. (Im, Anfang p. 82, Schriftverkl. 1903, no. 443 p. 12.)

In de nieuwe schepping heeft de mens geen betekenis meer, God doet het alles en alleen tegen ‘s mensen overleggingen in (Jona p. 57, 61, Schriftverkl. t. a. p. Ambt van de Presbyters p. 32). Het “ik” wordt in de wedergeboorte teniet gemaakt niet “met Gods hulp beter.”

De geboden worden tot beloften gemaakt. God doet het bij ons. (IV Twaalf Ezechiël 36: 27 p. 20) Lehre des heils dl. III) Licht und Recht XII p. 15.)

Het enige wat wij te doen hebben is in het Woord te blijven, ons in geloof aan Christus te houden, ons te gedragen “als een kind in de moeder schoot”, geheel lijdelijk, dan draagt de genade ons door alles heen. (Erl. und Bel. Fragen p. 233.)

Werk en genade staan voor Kohlbrugge altijd tegenover elkaar. Matth. 1, 1860 p. 143, Psalm 50, p. 12, 60, 328.)

Omdat wij vlees zijn, hebben wij dan ook van de wet, of van goed en kwaad, geen verstand. “Wij mensen blijven steken in onze bedorven zedenkunde, God echter vraagt de Zijnen niet, en gaat met hen, hoe hij wil” (Schriftverkl. 1904 p. 38; zie Jona p. 56; Die Lehre des heils p. 30).

Te willen weten wat goed en kwaad is, is Gode even gelijk te willen zijn (Schriftverkl. na. 206, p. 45; Tabernakel p. 126).

Wij hebben zo weinig verstand van de weg, dat vlees voor heiligheid aanslaat, wat naar Geest zonde is, en wat naar Geest heiligheid is, daarvan gruwet het vrome vlees.” (Ve Twaalf Gal. 5: 16, 17, p. 23).

“God leidt de mens vaak door zulke wegen die de mens als zonde voorkomen” (Ie Twaalf I Kon. 6: 23, p. 19).

In verband hiermee staat Kohlbrugge’s oordeel over de zonden van de heiligen (zie zijn Matth. I, Utrecht 1860, p. 23).

Niet alleen onze kennis, ook ons doen is altijd tegen de wet Gods in. “Wij zijn aan de zijde des vleses. Wij zijn met onze toestand volgens welke wij van God afgeraakt zijn, volkomen eens. Wat wij van God en Zijn Wet beweren, zal voortdurend zodanig zijn gelijk het met zulk een toestand overeenkomt “ (VIe Twaalf. Gal. 5: 16, 17, p. 19, Schriftverkl. 1891, p. 108, 211.)

De gelovigen zullen altijd verkeerd, Gods wegen gaan lijnrecht tegen hun bedoelen in. (Schriftverkl. 1894, p. 55, 56, Tabernakel, p. 125, 126, Psalm I, p. 37.)

Wij hebben de Wet als regel van het leven uit de hand te geven. (zie H. F. Kohlbrugge en zijn prediking p. 460 ev. v.), en kunnen haar ook niet voor het leven van de dankbaarheid gebruiken. Daarin ziet Kohlbrugge allemaal *een bijbehouden* van de wet bij de genade, en een streven om met de werken van de wet Gode wat te willen betalen. “Dat is de wet eerst met Christus ontwapenen, van zijn vervloeking en verdoemende kracht beroven, en haar daarna als een gevangene, voor de lusten en dogmen des vleses brood en water geven.” (Romeinen 7, p. 94, zie ook p. 78, 96, 97, 99.)

Beslist verklaart Kohlbrugge zich tegen het stelsel van een dubbele, veranderde vergeestelijkte, verzoete, verzachte wet; van een wet van Sinaï en een wet van Christus, of in de hand van Christus; van een wet vóór de genade en een Wet na de genade; van een ander gebruik van de wet voor de kennis van de ellende, en weer een

ander in het stelsel van de dankbaarheid, of heiligmaking.” (Brief van X. aan Mej. v. d. H.)

We zou er nog op kunnen wijzen hoe het beginsel in deze en dergelijke uitspraken theologisch toegepast en uitgewerkt werd, en dat zonder Kohlbrugge’s protest (men herinnere zich wat we boven o.a. van Bernardi aanhaalden), en het moge als illustratie van het niet onbedenklijke van deze beginsels gelden, wij wensen ons echter hier strikt tot Kohlbrugge’s eigen uitspraken te bepalen.¹³

Maar genoeg. We hebben ons tot de hoofdzaken beperkt. We kunnen met verwijzing naar de uitvoerige behandeling in ons meer genoemd werk volstaan. Terwijl de hoofdzaak allereerst en allermest hierop neerkomt: wordt in de wedergeboorte het ik of de persoon van de mensen vernieuwd, en worden hem inklevende heilige hebbelijkheden ingestort, ja, dan nee? Is er niet een dergelijke wezenlijke innerlijke vernieuwing en heiligmaking dan vervalt ook vanzelf de bekwaamheid voor de wet, het zich toeleggen op heiliging en het opwassen in heiligmaking. Is het waar dat de zondaar “vlees” blijft in de zin van Rom. 8: 7 dan kan er van geen inklevende heiligmaking, van geen gewilligheid en bereidheid om te wandelen naar de wet bij Hem sprake zijn, evenmin van hetgeen meer bovengenoemd werd. “Vlees” blijft “vlees.” In de vernieuwing van het ik en in de inklevende heilige hebbelijkheden ligt hier bij de vernieuwing van de mensen het zwaartepunt.

Laat ons ons nog herinneren wat onze Belijdenisschriften over dit stuk zeggen, om dan uitvoeriger na te gaan hoe blijkens de uitspraken van enige van de meest geachte Gereformeerde Theologen deze verklaringen van de Belijdenisschriften opgevat moeten worden. Terwijl we, om het verwijt af te snijden alsof we alleen “naar de lessen van de Vrije Universiteit” zou oordelen, uitsluitend Dogmatici uit vroeger eeuw en wel uit de bloeitijd van de Geref. religie aanhalen, of uitheemse Geref. Theologen. We zullen dan tevens gelegenheid hebben om te zien of de “lessen van de Vrije Universiteit” metterdaad een andere dan de Geref. voorstelling in deze geven.

Om geen misverstand te wekken, gelijk gedurig blijkt te bestaan, en al karikatuur die men van de Geref. leer aangaande de heiligmaking zou willen maken, om daarna niet onze voorstelling maar dit eigengemaakte karikatuur te bestrijden, vatten we het geheel van de Geref. voorstelling aangaande de heiligmaking in de volgende stellingen samen:

I. De Gereformeerden hebben het dogma van de heiligmaking niet in dat van de rechtvaardigmaking laten opgaan, maar hebben de heiligmaking steeds als een afzonderlijke weldaad Christus van de rechtvaardigmaking niet gescheiden maar wel

¹³ De aanhalingen door Dr. Locher a. w. blz. 69 e. v. v. bijgebracht om te bewijzen, dat Kohlbrugge zich niet van de wet afmaakt, hebben alle in dit verband geen betekenis, zij gaan buiten de zaak om. Daarover gaat het niet of Kohlbrugge niet “de heiligste eerbied” voor de wet koestert, en of hij de wet niet predikt, maar de vraag is *hoe* hij de wet predikt. Gewis, Kohlbrugge dringt telkens op vervulling van de wet aan, hij zegt: het moet er zijn wat de wet eist, maar het gaat zoals hij zelf zegt om het hoe, “hoe men in deze vurige wet in deze daden Gods inkomt om daarin gewandeld te hebben,” dat hoe, dat ten laatste gevonden wordt, is voor Kohlbrugge: de vervulling ligt in Christus. In Hem hebben wij de wet vervuld. Bij deze waarheid blijft hij dan in de regel staan. Al hebben wij Kohlbrugge geen Antinomiaan genoemd, zeker is, dat een Antinomiaan evenzo de wet predikt, hij wil haar evenzeer als tuchtmeester tot Christus, om ons onze ellende te doen kennen en hij legt de verplichting tot toetsing evenzeer aan allen op, zegt zelfs de wet te heilig te achten, dan dat wij zondaars haar in de hand zou kunnen nemen, maar *of de wet als regel van het leven in het genadeverbond* zal gebruikt en gepredikt, is een heel andere zaak. Dergelijk strijden tegen windmolens, tegen wat niet in geschil is, of wat door niemand betwist wordt, vindt men in de *Toelichting en Verweer* bij herhaling, terwijl het boek over de zaken waarover het gaat zo vaak heenloopt.

onderscheiden. Ned. Geloofsbelijdenis art. XXIII en XXIV. Catechismus III, zie bijzonder ook vrg. 70 en vrg. 86.

II. Deze weldaad van de heiligmaking komt de gelovigen toe uit Christus, hun Hoofd. Christus volvoert deze weldaad in hen door de Heilige Geest, die uit Christus in hen woont. Geloofsbelijdenis art. XXIV, Catechismus vrg. 53 en 83.

III. Er ligt voor de gelovigen heiligheid in Christus, die hun als hun heiligheid wordt toegerekend. De gelovigen zijn in deze heiligheid in Christus gezet en zijn daarin, zij hebben de oude mens gekruist en de nieuwe aangedaan, zij zijn volmaakt voor God, zij hebben in Christus al werken van de wet volbracht, en hebben de wet in alles gehouden. Geloofsbel. art. XXIV, Catechismus vrg. 60 en 79.

IV. Deze heiligheid blijft echter niet buiten hen, maar wordt ook in hen door de Heilige Geest uitgewerkt. Geloofsbel. art XXIV, Catechismus vrg. 70, 76, 86 e. a.

V. Deze innerlijke heiliging bestaat niet alleen in de uitstorting van de Heilige Geestes in de gelovigen, of bekleden met heiligheid van de gelovigen voor God, maar ook in een bepaalde heiligmaking dat is, vernieuwing en herschepping van de persoon van de zondaars, zijn verstand wordt daarbij verlicht en in de wil worden nieuwe hoedanigheden ingestort. Geloofsbel. art. XXIV Catechismus vrg. 8, 43, 45, 49, 64, 70, 86, 89, 90. Canones I § 6, III en IV § 11, 12, 14, 16.

VI. Deze vernieuwing van de Heilige Geest maakt de gelovigen tot nieuwe mensen, die volmaakt zijn in de delen, die van de zonde afgestorven zijn, en met Christus opgewekt zijn tot een nieuw leven. Deze heiligheid, dit volmaakt zijn in de delen, welke heiligheid en volmaaktheid zij bezitten in de vereniging met Christus, drijft de Heilige Geest uit het binnenste van de gelovigen in heel de omtrek van hun wezen, zodat zij meer en meer volmaakt worden in de trappen. Zie voor het eerste deel het aangehaalde bij de vorige stelling, voor het tweede deel Catechismus vrg. 43, 70, 88, 89, 90, 114. Canones I § 12, V § 1.

VII. De Heilige Geest neemt bij deze voortgaande heiligmaking, genoemd in het tweede lid van de voorgaande stelling, de herboren mens met zijn vernieuwde krachten ook in dienst, zodat de gelovige daarin ook arbeider Gods wordt. Dientengevolge oefenen zich de gelovigen, door de drang van de Geest en in de gemeenschap met Christus, in toenemende heiligmaking.

VIII. Als geestelijke mensen verstaan zij in de gemeenschap met Christus en door de verlichting van de Heilige Geest de Wet Gods, en is het hun lust daarin te wandelen, zij aanvaarden haar uit de hand van Gods genade als leiddraad voor het leven van de dankbaarheid. Catechismus vrg. 92 e.v. 114, 115, 122, 127. Canones I, § 16, V § 2, 10.

Over de eerste drie stellingen bestaat geen verschil. In een groot deel zijn we het in bovengenoemde voorstelling dus met Kohlbrugge eens. Namelijk daarin, dat onze heiligheid allereerst buiten ons in Christus gezocht moet worden. Dat zij daar volkomen ligt. Ook dat zij niet door onszelf voortgebracht wordt, maar alleen door de Heilige Geest in ons gewerkt wordt. Ook daarin dat hierbij het “vlees” niet opgeknapt wordt, en heilig gemaakt wordt, “vlees” is en blijft “vlees”, en wordt nooit heilig. En ook daarin, dat we door de inwoning van de Geest, in de gemeenschap met Christus een nieuwe mens worden, niet ten halve maar geheel. Maar bij de vraag hoe we een nieuwe mens door de inwoning van de Geest worden, en hoe die vernieuwing doorwerkt, komt nu het verschil. Dat hebben we uitgedrukt in stelling IV en vooral bij stelling V-VII, waarover het hoe van de innerlijke heiligmaking gehandeld wordt.

Duidelijk en uitvoerig beschrijven de Dordse Leerregels deze innerlijke heiligmaking, aldus: “dat Hij hun verstand krachtiglijk door de Heilige Geest verlicht, opdat zij recht

zou verstaan en onderscheiden die dingen, die van de Geest Gods zijn.... Hij dringt ook in tot de binnenste delen van de mensen met de krachtige werking deszelven wederbarenden Geest. Hij opent het hart dat gesloten is. Hij vermurwt dat hard is. Hij besnijdt dat onbesneden is. In de wil stort hij nieuwe hoedanigheden, en maakt dat die wil, die dood was, levend wordt; die boos was, goed wordt; die niet wilde nu metterdaad wel; die weerspanning was, gehoorzaam wordt. Hij beweegt en sterkt die wil alzo, dat hij als een goede boom vruchten van goede werken kan voortbrengen.” (Cannes III en IV, § 11). Het geloof is een gave Gods, die de mens “ingeblazen en ingestort” wordt. (§ 14).

Men zou zeggen, het is zo duidelijk mogelijk, ware het niet dat Dr. Locher (a. w. p. 108) ook dit “toelicht” zodat men er ongeveer het tegenoverstelde onder zou moeten verstaan van wat er geschreven staat. Het gaat dus daarover, of de gelovige, door en krachtens de inwoning en vernieuwing van de Geest in zijn hart nu een andere persoon is geworden, of er in hem inklevende heilige eigenschappen gewerkt zijn. Dát wordt door Dr. Locher waarover de innerlijke vernieuwing gehandeld wordt, of liever gehandeld had moeten worden (a. w. p. 107, 108) niet genoemd.¹⁴

En dat deze heilige hebbelijkheden in de wedergeborene zijn naar de Gereformeerde opvatting van de leer van de heiligmaking zegt niet alleen het even aangehaalde artikel van ons Belijdenisschriften, maar zeggen ook de Geref Theoleugen, die geacht worden de Belijdenisschriften op het zuiverst in de Gereformeerde Kerken te hebben vertolkt. We noemen enige.

Polyander, Rivet, Walaeus en Thysius zeggen in hun Synopsis (Lugd. Bat. 1625), dat de Heilige Geest ons “nieuwe krachten geeft, zodat wij goede werken willen en kunnen doen” (p. 454), dat de mens in de wedergeboorte voor de goede werken een *causa secundaria* wordt (p. 452), en dat hij de goede werken uit zijn hart als uit een eigen beginsel en inwendige schatkamer naar buiten brengt (*tanquani ex proprio principir ar, thEzauro domestico foras producit*). En de regel waarnaar de christen zijn goede werken heeft te doen is, ook volgens deze Theologen, de wet.

Niet anders zegt ook de bekende Gereformeerde dogmaticus Bernard de Moor. In zijn *Commentarius Perpetuus* zegt hij (Hoofdst. V. § 6) dat God, als Hij de uitverkorenen wederbaart, in hen uitstort een geestelijke natuur en een nieuw leven, terwijl hij de hoedanigheden, niet de substantie, verandert. En hij bestrijdt het gevoel van de Remonstranten, die, omdat zij geen verdorven aangeboren hebbelijkheden erkenden, ook moesten loochenen een vernieuwing van de innerlijke krachten van de ziel, en een insotrtting van nieuwe hebbelijkheden (*innovationem internarum animae facultatum atque infusionem novarum habituum*). Het wezen van de heiligmaking is, zegt hij, een wegneming van de erfsmet en het aanbrengen van een nieuwe gelijkenis Gods, door vernieuwing van het Goddelijk beeld in de mens (dl. IV § 25).

Ook de Moor handhaaft een tweërlei gebruik van de wet, a. tot kennis van ons ellende, b. tot richtsnoer voor het leven voor de gelovige (al. II § 38).

Hij spreekt van een wet aan het genadeverbond aangevoegd (*attemperata*). “De zedelijke wet is onveranderlijk en wordt in het Nieuwe Verbond in het hart geschreven, opdat de gelovige geschikt gemaakt worde deze volvaardig te volbrengen.” Ook volgens deze dogmaticus gaat de heiligmaking successievelijk, en

¹⁴ Dr. Locher blijft telkens bij het “zijn in Christus” of het “ingezet zijn in de heerlijkheid” staan, of “liet geloof leeft”, maar niet de persoon leeft, en draalt telkens om de kwestie in geding heen. Dat verzwijgen zegt, helaas, veel, zo ook als hij zegt, dat de leer van nieuwe inklevende eigenschappen bij de wedergeborene “een overblijfsel van de ingegoten gerechtigheid van de Roomse Kerk is; al komt zij al vroeg bij Gereformeerde vaders voor”! (a. w. p. 110).

heeft zij verschillende graden (al. II § 9). Hij spreekt voorts ook van “overblijfsels van het vlees.”

Wil men de zaak uitvoeriger besproken zien men sla dan op de even bekende Gereformeerden Theoloog Petrus van Mastricht. In zijn “Theoret. practica Theologia” (Ultraj 1724) bespreekt hij ook de heiligmaking in de brede. Zij is, zegt hij (p. 834), van de rechtvaardigmaking onderscheiden, “omdat a. de rechtvaardigmaking geschiedt over de mens (circa hominem), de heiligmaking in de mens”, b. de rechtvaardigmaking neemt de schuld van de zonde weg, de heiligmaking de smet; c. de rechtvaardigmaking rekent ons een vreemde gerechtigheid toe, de heiligmaking stort een eigen en inklevende gerechtigheid in ons uit (propiam et innaerentem infundit); d. geen is in een ogenblik voltooid, deze neemt trapsgewijze toe (invalescit per gradus). De eerste gaat in natuurlijke volgorde voorop, de tweede volgt.”

Dan gaat hij de heiligmaking zelf omschrijven. “Zij is, zegt hij, dat fysische werk Gods, waardoor hij de Zijnen heiligheid instort, en de beoefening daarvan bezorgt.”

En wat is die ingestorte heiligheid dan? “Zij is een hoedanigheid (qualitas) en inklevende gave (donum inhaerens), welke door haar beoefening en uitoefening aan de dag komt. Het is ook een fysisch werk, of een innerlijke verandering des te heiligende, waardoor a) God in het hart instort een Gode overeenstemmende gesteldheid (Jer. 31: 33 Ezech. 36: 26), vervolgens, deze ingestorte gesteldheid tot uiting brengt, in daden, waardoor wij in de instellingen Gods wandelen, en zijn rechten bewaren en doen (Ezech. 36: 27), waardoor wij vruchten dragen van de bekering waardig (Matth. 3: 8 Lukas 3: 8).” Zij wordt in ons gewerkt door de Heilige Geest, uit Christus.

De causa movens is de liefde Gods, de causa administrans en coëperans is de te heiligen mens zelf, n.l. door dat leven en die krachten, welke hij in de wedergeboorte heeft ontvangen en die door de bekering naar buiten gebracht worden,¹⁵ waardoor hij getrokken door God, met God wandelt (Mal. 1: 4) en alle ijver toebrenghet, dat hij bij zijn geloof deugd voegt (2 Petri 1: 5, 6 Rom. 12: 1.) God heiligt hen, Hij verlicht het verstand en vernieuwt de wil. Zo hebben zij “geestelijke hebbelijkheden of deugden (“spirituales habitus seu virtutes”). Deze voortgaande heiliging bestaat uit 2 delen, doding van de oude mens en opstanding van de nieuwe mens, waarin een werk Gods en een werk van ons is (p. 836.) God geeft ons de krachten en beweegt ons, „opdat wij ons volvaardig op de doding toeleggen” (ut mortificationi nos alacriter accingamus.”) Ook de opstanding van de nieuwe mensen wordt daar uitvoerig beschreven (p. 839) (Ook (VI c 8 § 6,9) dat God in de wedergeboorte nieuwe krachten instort.).

Hij is tweërlei: a) de deugden (2 Petri 1: 5) of geest van de wijsheid, van de verstands en van de dapperheid, of vruchten van de Geest (Gal. 5: 22) welke de wedergeborenen en bekeerden door de levendmaking van de heiligmaking worden ingegoten (Ef. 1: 17), en zij zijn niet anders dan hebbelijkheden, door welke de wil geneigd is om het goede te doen (Hebr. 5: 14), en bij goede werken, of de werkzaamheden van de deugden, waardoor het licht of de genade van de levendmaking schittert, en zich naar buiten zichtbaar maakt. De regel om naar te leven is de wet. (p. 839). Wandelen in de wegen Gods is overeenkomstig de wet te leven.

De gelovige is volmaakt in de doelen, maar nog niet in de trappen (p. 842). Deze volmaaktheid in de trappen (perfectionem graduum) wordt in dit leven niet bereikt”. “Vlees”, zo heet het bij de explicatie van Rom. 7: 14, is de nog overgebleven zonde, echter zijn de gelovigen geen louter vlees (p. 843) en van de Geest geheel en al beroofd. Want bij deze is geen strijd tussen “vlees” en “Geest.”

In de Pars Elenctica wordt de voor ons onderwerp zeer gewichtige vraag gedaan (p.

¹⁵ Dit wordt met nagenoeg dezelfde woorden ontkend door Kohlbrugge in I Petri p. 193 en 192.

843). “Of God door de heiligmaking, in onze wil nieuwe goede hebbelikheden aanbrenkt, en wij door deze hebbelikheden geneigd zijn om het goede te werken?”

De Pelagianen, en Socinianen ontkennen de ook deling van goede hebbelikheden zo luidt het antwoord, omdat zij ontkennen onze aangeboren verdorvenheid, en zeggen, dat de vrije wil nog sterk genoeg is om het goede te doen. Ook ontkennen zij het, omdat zij zeggen, dat de strijd tussen vlees en geest er van het begin af geweest is, en de *justitia originalis* de mens als hulpmiddel in die strijd tegen het vlees gegeven is. Dus behoeven volgens hen in de wedergeboorte dan ook aan de geest of aan de geschonden wil geen nieuwe hebbelikheden gegeven te worden.

Maar de Gereformeerden, die met de Heilige Schrift zeggen, dat de oorspronkelijke gerechtigheid tot de natuur van de mensen behoorde, en dat deze gerechtigheid door de zonde van de eerste voorouders geheel verloren is gegaan, zodat de wil dood is in de zonde en onbekwaam tot enig geestelijk goed, zij achten, dat aan de uitverkorenen: ten eerste het geestelijke leven teruggegeven wordt door de wedergeboorte; daarna dat dit leven opgewekt en tot actie gebracht wordt, zodat het God en de Middelaar met een waar geloof aangrijpt, en een ernstig voornemen opvat om de zonde te laten en zich op goede werken toe te leggen, en dat dit geschiedt door de bekering; eindelijk, dat in de bekeerden mens, en in zijn wil, goede hebbelikheden of deugden ingestort worden, en deze verder tot al goed werk bewogen worden door de heiligmaking.”

Dan behandelt Mastricht een groot getal Schriftuurplaatsen, waarin, zegt hij, zonder twijfel de instorting of toebrenging van nieuwe en goede hebbelikheden geleerd wordt, als de vruchten van de Geest genoemd in Gal. 5: 2. Hij toont de Schriftuurlijkheid van de leer van de inplanting van goede hebbelikheden in de brede aan.

Ook zegt hij, dat wij daar door geschikt en geneigd worden om goede werken te doen. Ook later (p. 851) komt hij er nog eenmaal op terug, dat de heiligmaking gewerkt wordt door “instorting van nieuwe hebbelikheden” (*infusione novarum habituum*), en gaat dan aantappen, dat, en hoe wij, nu deel hebben aan de voortgaande heiligmaking, met de geestelijke hebbelikheden welke wij ontvangen hebben”, wat de Heilige Schrift noemt “in nieuwigheid des levens wandelen.” “Door gebed en oefening welke krachten ons door de wedergeboorte zijn toegebracht, leggen wij ons op het werk toe, en de hebbelikheden door de heiligmaking ons ingegoten, wekken wij op, en dit alles in de kracht Gods.” Hoe wij ons leven hebben te schikken en te richten tot Gods eer in de weg van de heiligmaking, wordt dan uitvoerig behandeld (p. 852). De gelovigen kunnen strijden tegen het vlees en zijn begeerlijkheden, uit kracht van een nieuwe en bovennatuurlijke hoedanigheid, of geestelijk leven, dat vooral in de wil zijn zetel heeft. De boze neigingen wonen daar ook nog wel bij in, maar overheersen niet meer (a. w. p. 853). De gelovigen hebben zich dan ook op heiligmaking toe te leggen en daarin vooruit te komen (a. w. p. 855).¹⁶

Voor wie zien kan en zien wil is het verschil tussen de voorstelling van de Gereformeerde auteurs en de bovenaangehaalde voorstelling van Kohlbrugge duidelijk.

Dat er in Kohlbrugge’s geschriften twee reeksen van uitspraken zijn, die soms lijnrecht tegenover elkaar staan, en die, hoe men ze ook “toelichte”, niet tot elkaar te brengen zijn, gelijk ons boven is gebleken, is ook duidelijk, en behoeft niet al te zeer onze verwondering te wekken. Of Kohlbrugge zich van deze tweehed van uitspraken bewust is geweest, is natuurlijk weer een andere zaak. Als hij dan ook zelf zegt, dat

¹⁶ Zie ook Voetsius in zijn Catechismus, Rotter. 1891, II p. 738.

sedert 1833 zijn preken “uit één stuk” (“aus einem Gusz”) zijn, moge dit voor zijn bewustzijn, en zeker ook wat de hoofdgedachte in zijn preken betreft, gelden, maar voor de zaak hier in geding heeft dit geen betekenis.¹⁷ Deze wordt alleen door objectieve beoordeling van Zijn predicaties beslist.

En de verklaring voor deze twee reeksen van uitspraken over het hoe van de innerlijke heiliging is gelegen, behalve misschien in de invloed van meer bewust Gereformeerde vrienden, die hem bij de uitgaven ter zijde stonden of de vertaling op zich namen, vooral echter in het vrij duidelijk feit, dat voor Kohlbrugge dit “hoe” van de innerlijke heiliging niet helder was. Hij wilde Gereformeerd wezen. Men zie zijn uitspraken bij zijn aanneming tot lid van de Evang. Ref. Gemeente te Elberfeld, maar verscheidene invloeden werkten bij hem door, of werkten bij hem na, om een eigen voorstelling, de bovenbesprokene, te doen ontstaan.

Hiertoe droeg allereerst bij de invloed van het hoofdthema van zijn prediking, n. l. de *rechtvaardigmaking*. Op dit hoofdthema concentreerde Kohlbrugge al zijn kracht, wat daarbuiten lag derde hem minder. En zoals hij in de rechtvaardigmaking de verhouding van de mens tot God zag, zo zag hij deze, weinig onderscheiden als hij deed, ook veeltijd in de heiligmaking. De heiliging buiten ons in Christus komt zo juist uit, en deze mag zeer zeker niet vergeten, maar voor de innerlijke heiligmaking miste hij zo het rechte inzicht in de verhouding tussen God en mens, gelijk deze hier is, en ook in de verhouding tussen Gods werk en ‘s mensen werk en de mens en de wet. Deze staan hier toch niet tegenover elkaar. Hier werkt God in de mens en vloeit Gods werk en dat van de vernieuwden mens saam, en hier is de wet de mens in Gods hand een liefelijke gids. En voor die samenvloeiing van Gods werk en ‘s mensen werk had Kohlbrugge te weinig ong. De heiligmaking wordt te zeer alleen een heilig verklaren. God en ritmisch, en beider werk, blijven te zeer tegenover elkaar staan, en zo ook de wet tegenover de nieuwe mens.

Vroeger had Kohlbrugge Rom. 7: 14 ook opgevat, als “voorzover ik vlees ben”, maar dat was fout, zegt hij. In 1833 kwam hij tot de bewering: wij (de wedergeborenen) zijn geheel en alle vlees. En wij blijven dat. Het ik blijft “vlees” met een bij hem inwonende vreemde macht. Er komen dan wel goede werken, welke de Heilige Geest bij ons werkt, maar zij gaan door ons als door een kanaal of trechter heen, de nieuwe mens zelf heeft geen deel aan hun ontstaan. Want de mens, ook de wedergeborene, is “vlees”, hij doet enkel zonde. En zo valt de heiligmaking weg. Want “vlees” wordt nooit heilig. Dat moet, en daar legt Kohlbrugge dan ook telkens terecht de nadruk op, vernietigd en gedood worden.

Van gewicht is hierbij ook de invloed van de Theologische richting waarin Kohlbrugge’s geest werd opgevoed, n. l. *de Lutherse Theologie*, waarop we later terug komen. Dan komt hierbij Kohlbrugge’s boven al aangeduid subjectivisme.¹⁸

¹⁷ Wil men er enige conclusie uittrekken, zoals Dr. Locher doet, dan pleit deze uitdrukking meer voor mijn mening dan daartegen Kohlbrugge’s opvatting van het “vlees” zijn in zijn Romeinen 7 uitgewerkt, moet, zo er eenheid zal zijn in zijn prediking; de door mij uitgewerkte voorstelling ten gevolge hebben.

¹⁸ Wat het subjectieve” in Kohlbrugge’s Theologie belangt, zo zij, naar wat Dr. Locher in zijn a. w. (p. 5) daaromtrent opmerkt, toegestemd dat de waarheid zeker bij ons leven moet, d. w. z. dat zij subjectief moet worden ervaren. Zo zeggen ook onze Belijdenisgeschriften: “Wij weten en gevoelen” (zie o. a. ook Ned. Geloofsbel. art. IX en Canones III en IV § 48), maar telkens gaat het “wij weten” op grond van de Heilige Schrift vooraf. De Heilige Schrift is onze enige Theologische kenbron. Aan haar moet onze bevinding, en niet zij aan onze bevinding geaccordeerd worden. Door de Heilige Schrift, door de objectieve waarheid hebben

Kohlbrugge gaat in zijn Theologie steeds uit van 's mensen ervaring, bijzonder van zijn eigen ervaring. Daarop is zijn Theologie gebaseerd, daaruit wordt zij voor een groot gedeelte opgebouwd. Alleen degenen, bij wie een dergelijke gemoedsgesteldheid is, wie het daar en daarom "gaat", zegt dan ook Dr. Locher, vinden in haar antwoord. Romeinen 7: 14 is zijn theologisch beginsel, waaruit hij de Schrift en geheel de Theologie beziet. Wij zijn en blijven (ook na de wedergeboorte) "vlees", er is tussen ons en God en Zijn Wet, ook na de wedergeboorte, geen overeenstemming. Wij blijven altijd tegenover God en de wet staan.

Het "ik" en het "wij" moet bij Kohlbrugge steeds met een accent gelezen worden, zegt Locher.

Akkoord. Het is het "ik" van ons zondig bewustzijn. Maar dit subjectieve "ik", dit "ik" van ons zondig bewustzijn, vereenzelvigd Kohlbrugge met het objectieve "ik", dat vernieuwd is door de Heilige Geest. Ook hierbij is zijn niet onderscheiden weer een van de hoofdfouten. Zeker blijft Kohlbrugge niet uitsluitend bij het subjectieve, bij de ervaring, staan. Dan ware zijn Theologie al zeer eenzijdig geworden. Kohlbrugge springt met het "nochtans" des geloofs uit de subjectieve in de objectieve wereld over. Maar deze twee werelden blijven bij hem tegenover elkaar staan. Haar samenhang doorschouwt hij niet En juist in dat verband ligt het antwoord op de vraag. Het is bij hem, zoals Dr. Locher het in de bovenaangehaalde uitspraak zegt: Wij gevoelen ons "vlees" en toch bewaren wij het Woord van de Heere. Dat "en toch" laat de zaak waar het hier om gaat onopgelost. Op het gebied van de rechtvaardigmaking doet de tegenstelling dit heerlijke "nochtans" van de geloof geboren worden, daar is de verhouding een andere, op het gebied van de heiligmaking ligt in dat, "en toch", dat bij Kohlbrugge onopgelost blijft, het hele stuk van het hoe van de innerlijke heiligmaking, hoe God ons door zijn inwoning vernieuwt, en hoe Hij het bij ons tot goede werken doet komen. En al is en al blijft deze inwoning van de Heilige Geest en de vernieuwing van de zondaars in haar diepste grond een mysterie, we belijden het graag, we mogen toch ons oog niet sluiten voor hetgeen de Heilige Geest zelf daaromtrent in zijn Woord geopenbaard heeft en daarvan in het bewustzijn van de christelijke kerk gedurende de loop van de eeuwen te verstaan heeft gegeven.

wij ons dan ook in de Theologie te leiden en niet door onze bevinding. De apostel Paulus laat in Romeinen 7 de gelovige uit zijn gevoel, uit zijn zondig bewustzijn spreken, maar niet dan nadat bij vooraf (vers 5 en 6) de zaak in haar objectiviteit meegedeeld heeft. Bij Kohlbrugge geeft echter het subjectieve bewustzijn de richting aan zijn Theologie. Het bewustzijn van de zaak of het oog op de taak, en de taak zelf zijn achter altijd twee. Zo is het ook met de waarheid, en haar ervaring in ons bewustzijn. De eerste moet echter leiden en niet de laatste.

HOOFDSTUK III. De Vleeswording van het Woord.

Vooraf stellen we ook hier, om al misverstand te voorkomen, het punt in kwestie duidelijk vast. Het gaat hier niet over Kohlbrugge's Christusprediking in het algemeen. We waarderen, met name ook op dit punt, zijn rijke, diepe en levendige prediking. Het gaat hier echter speciaal over het leerstuk van de toerekening van onze schuld en zonde aan Christus. Hoe onze schuld op Christus gelegd is. Een vraagstuk dat zich hier bijzonder in de *vleeswording van de Zone Gods* samentrekt. In het leerstuk van de toerekening van ons schuld aan Christus, het dragen van onze vloek door Christus, waarderen we het verder, dat Kohlbrugge dit mysterie nader tot het bewustzijn heeft pogen te brengen, opdat we er te meer de troost van zou verstaan. Ook erkennen we daarbij Kohlbrugge's bedoeling 'om de persoon van Christus rein en heilig te houden. De schuld en de zonde die Hij droeg was onze schuld en onze, zonde. Wat Hij werd, werd Hij voor ons.

Dit alles vaststaande, komt nu de vraag: *is de lijn waarlangs Kohlbrugge het borgtochtelijk werk van Christus nader wil ophelderen, zuiver; is zijn voorstelling van de wijze waarop onze schuld aan Christus toegerekend werd, en waarop Hij onze zonde droeg, juist?* Laat ons dat zien.¹⁹

Wil men het punt in kwestie nog nader preciseren, zo gaat het bij het dogma van de toerekening van onze schuld en zonde aan Christus nu allereerst daarover, of onze zonde enkel op Christus gelegd is, dan wel in Hem. Droeg Christus alleen onze zonde, of nam Hij haar in Zich op? Is de toerekening zuiver juridisch of is zij genetisch?

Ziedaar het hart van de zaak. En dan hebben we in ons meer aangehaald werk met tal van aanhalingen aangetoond hoe Kohlbrugge's voorstelling over de wijze van toerekening naar het tweede lid van dit alternatief heenwijst. Dat volgens Kohlbrugge de zonde niet alleen op, maar ook in Christus gelegd was; Christus niet alleen onze zonde droeg, maar ze ook in zich op nam. De toerekening van de schuld 'niet alleen juridisch, maar ook genetisch plaats had.²⁰

Laat ons Kohlbrugge's voorstelling over de toerekening in het kort voor ons halen en haar nader bezien.

Men herinnert zich wat Kohlbrugge in zijn bijzondere voorstelling onder het woord "vlees" verstaat. N 1. de inensch in een toestand die tegenover "Geest" staat, en met die toestand één. De gelovigen zijn en blijven "vlees", evenals vóór de wedergeboorte, zo ook daarna. Welnu, dit past Kohlbrugge nu ook toe op de vleeswording van

¹⁹ Ook in dit stuk blijkt Dr. Locher ons weer gelijk te geven, trots zijn sterke tegenspraak, dat Kohlbrugge's Theologie het stempel van zijn subjectieve ervaring draagt. Ook Dr. Locher kiest ter verklaring van Kohlbrugge's Christuslogie zijn uitgangspunt in: "Waar is het Kohlbrugge om te doen?" En "hoe wordt aan van de zondaars behoefte" voldaan? (a. w. p. 37.) Maar waar Dr. Locher zich telkens weer tot deze weg van verklaring genoopt ziet, waarom dan onze mening bestreden, dat Kohlbrugge's Theologie uit haar aard subjectief is? Al kunnen wij Kohlbrugge's Theologie verklaren, het is niet overbodig dat hier op te merken, zo hebben wij haar toch volgens zijn uitspraken objectief te beoordelen. En dan geldt de regel: wat staat er, wat is er de zin van, en wat volgt daar bij wettige en logische consequentie uit.

²⁰ In de regel ontkent men het, dat Kohlbrugge's voorstelling iets bijzonders heeft, hier wordt het althans in een enkel stuk erkend (Locher a.w. p. 62.) Dat Dr. Locher zich bewust was, dat dit verschil ziek verder uitstreekte, bewijzen zijn uitdrukkingen over hen, die met (hun) orthodoxie pronken willen", en over de schijn voor Kohlbrugge e. s. in dit stuk het oog van de letterknechten (sic) een ketter te zijn." Dergelijke uitdrukkingen treft men overal aan bij hen die van de orthodoxe waarheid afwijken.

Christus. Van onderscheiden weet hij ook hier niet. “Vlees” is de mens naar ziel en lichaam, die leeft in een aan God, zijn leven, geheel afgekomen toestand, en die zich geheel onbekwaam gemaakt heeft om Gods wil te doen, die dus de eeuwige dood te verwachten heeft. Zulk een vlees is van God vervloekt, is “zonde” in Gods heilige ogen en gelijk het verdorven is, kan het uit zichzelf niet anders dan alles bederven, ook het goede, dat het nog onder de handen krijgt. Zulk een vlees werd het Woord, en stel het u voor zo zondig, zo ellendig, zo afschuwelijk voor de Wet als gij maar wilt, zo zeg ik het luid: zulk een vlees werd het Woord. Toch is het gebleven het Woord, toch is het gebleven het onschuldige en onbevleete Lam. Wat het werd, werd het om onzentwil in onze plaats, werd liet, omdat de Vader het zo wilde, tot onze verlossing.” (Im Anfang war das Wort, Elberf., 1877, p. 76, en Schriftverklaringen 1899 no 361).

Hoe dit laatste, de zondeloosheid Christus, met het eerste naar Kohlbrugge’s opvatting te rijmen is, zullen we straks zien. Maar hier staat, dat het Woord “vlees” werd en dat het “zonde” voor ons gemaakt is zeggen wil, dat het Woord, een mens werd, die leeft in een van God afgekomen toestand, een die zichzelf geheel onbekwaam gemaakt heeft om Gods wil te doen; vlees geworden is, dat verdorven is en alles bederft ook het goede dat het nog onder handen krijgt; vlees, zo zondig, zo ellendig, zo afschuwelijk voor de wet als men maar wil. En even tevoren (a. w. p. 75) heet het “Het Woord kwam voort uit een massa en kwam in een massa van bovenmatig zondig vlees. Het Woord werd vlees kwam als vlees onder de wet, werd zonde en vloek voor ons. Hij bleef het Woord, en toch’ gaf het voor de wet niets zo zondigs, zo ellendigs, zo zonder kracht, als juist dit Woord. Want de Heere wierp al onze zonden op Hem. Als vlees was Hij overgegeven aan dezelfde verdoemenis, dezelfde krachteloosheid, dezelfde onbekwaamheid om Gods wil te doen, als wij, gelijk Hij ook betuigt heeft in de dagen zijns vlees: van Mijzelf kan Ik niets doen.”

En elders zegt Kohlbrugge: Het Woord werd “vlees, zoals wij zijn, namelijk niet Geest, maar geheel van God vervreemd (entäusert), ontledigd, uit de heerlijkheid Gods uit, begrepen in dezelfde verdoeming of eeuwige dood en vloek, waarin wij van onze geboorte af zijn; overgegeven aan dien, die de macht over deze dood heeft, dat is de duivel, zoals wij van huis uit (Mattheus I, Oorspr. uitg., p. 91, 92). “Het vlees was zonde, omdat het vlees is. Als nu Jezus Christus in vlees gekomen is, kwam Hij in onze ellende, zonden en dood.” (Rom. 7, p. 127) En elders (VIIIe Twaalf 2 Johs. 9: 26, p. 16): “Maar toen wij van God afvielen werden wij vlees, zulk een vlees welks bestaan, hoeveel te meer welks denken en handelen ten enenmale boos is en zonde tegen de eeuwige Geest. In zulk vlees nu kwam Hij, Die heilig en onschuldig is en was, Die geen zonde gekend heeft.”

En elders zegt Kohlbrugge dat vlees niet enkel ons lichaam aanduidt, maar wil zeggen in welke staat en in welke toestand Jezus voor ons was, in “vlees.”, daaronder wordt verstaan de mens geheel en al, zoals hij door zijn moed willige ongehoorzaamheid, door verleiding van de duivel uit het Woord Gods uitgevallen is, nadat hij Gods gebod overtreden had en zo van God, Die zijn leven was, geheel ontvreemd is geworden, en nu daarhenen gaat als zonde, beladen met de vloek, het eigendom geworden van hem, die het geweld van de dood heeft, geheel buiten staat God te behagen of Zijn Wet te vervullen en zich te midden van al tegenstand aan God te houden in zulk vlees is Jezus gekomen, zegt Kohlbrugge dan, dat erkennen en beleden de veel verleiders niet. (VIIIe Twaalf 2 Johs. vers 9, p. 12, 13).

“Hij is gekomen in vlees “dat zich verzette tegen het doen van Gods wil”, in vlees “dat niet anders kon dan zich verzetten tegen de wil Gods” (Jona p. 86, 87) Christus nam ons “zondig en onrein vlees aan” (Schriftverkl. Uittocht uit Egypte p. 103).

In welke toestand is onze Heere gekomen...?

Ant. Zoals geschreven staat: Het Woord werd vlees...

Wat betekent dit? Wij zijn vlees, dat is, niet Geest, dientengevolge geheel van God ontledigd, de dood en de duivel toegevalen. In deze onze toestand ging de Heere hier voor ons in, en werd toch in zover niet wat wij waren, als Hij het voor ons deed, Hij echter an und für sich de Heere in de hemel was" (Die Lehre des heils p. 9).

"Christus heeft Zich zodanig vernietigd; dat Hij als mens in onze plaats, van de beginne af, in de onmogelijkheid geweest is, om Gods wil te doen en te weten. En juist in zulk een toestand heeft Hij het tot stand gebracht, en daaruit vloeit onze zaligheid voort" (Ve Twaalf. Hebr. 5: 8, 9, p 11).

Volgens Kohlbrugge is het dan ook Christus die (als Borg) klaagt in Psalm 40, 41, 69 e. a.: "Mijn ongerechtigheden hebben mij aangegrepen", enz.

Maar genoeg. Het kan in al deze uitspraken niet enkel de bedoeling zijn, dat Christus zó voor de Wet, als zulk een in "vlees" zijnde gerekend wordt. Want uitdrukkelijk en herhaaldelijk wordt gesproken van een toestand waarin Christus ingegaan is. "Vlees" is de mens in een toestand. In die toestand is Christus ingegaan. Een toestand van "krachteloosheid" en "onbekwaamheid om Gods wil te doen", in die toestand was Hij, als wij, "vlees", wel in onze plaats, maar toch vlees, dat van God vervloekt was; dat verdorven was, dat boos was, dat van God vervreemd was, dat uit zichzelf niet anders kan, dan alles bederven, ook het goede dat het nog onder de handen krijgt, vlees welks bestaan, zoveel te meer welks denken en handelen ten enenmale boos is, geheel buiten staat God te behagen of Zijn Wet te vervullen, In die toestand heeft hij het verzet van het vlees tegen de wil Gods, het hele dood zijn van het vlees gevoeld. In zijn vlees heeft hij de macht van de zonde in al haar verschrikkelijkheid gevoeld. Desniettenstaande bleef Christus, zegt Kohlbrugge, zelf rein en heilig. De toestand waarin hij was, was onze toestand. Hij was daarin als onze plaatsbekleder. Het waren onze zonden die Hij in zijn lichaam en in zijn ziel voelde. En in die toestand heeft Hij nu, ondanks de onbekwaamheid en de vervloektheid en de verdorvenheid des vleses, trots het hele verzet van het vlees tegen het doen van Gods wil, zich aan God gehouden, God crediet wedergegeven, de wil Gods gedaan, het vlees niet toegegeven, de eeuwige dood doorstaan, en zo genoegdoening, verzoening en eeuwige gerechtigheid teweeg gebracht. De zonde woedde zo aan hem uit. En dat deed Hij met sterke roeping en tranen, vanwege zijn volstreekte gescheidenheid van God, vanwege de machteloosheid des vleses, die hij in die toestand om onzentwil ondervond, en bij het gevoel dat hij op zich genomen had, God op de aarde te verheerlijken en het werk van de verzoening te voleindigen. Zo heeft Hij zich aan God gehouden en ons "vlees" zijn verzoend.

Ziedaar Kohlbrugge's voorstelling.

Wat ligt hierin nu opgesloten? Allereerst ligt er in uitgedrukt, dat Christus voor ons gedragen heeft ook datgene, wat wij gewoonlijk noemen: de geestelijke dood. 'Christus is ingegaan in de staat van schuldigen en als gevolg daarvan heeft Hij ook onze straf gedragen, en is zo in de toestand van onze geestelijke dood ingegaan. Dat is de toestand van het van God af-zijn.'

Wij geloven met Kohlbrugge, dat Christus ook metterdaad voor de Zijnen deze dood gedragen heeft. Anders ware Hij geen volkomen Zaligmaker. Hij heeft, die verlaten Gods ook gevoeld, met name aan het kruis toen Hij riep: Eli, Eli lama sabachtani.

Dat in die geestelijke dood zijn menselijke natuur niet, gelijk de onzen, in vijandschap tegen God omsloeg, komt, omdat zij zelf noch de richting welke zij uitging aan

haarzelf werd overgelaten. Zij bleef, door de vereniging van de beide naturen, altijd personeel verbonden met de Zoon, die het leven in zichzelf heeft.

In deze toestand heeft Hij, gelijk Kohlbrugge terecht opmerkt, gebeden en smekingen geofferd, onder sterk geroep en tranen, om in deze toestand van verlatenheid in die menselijke natuur nochtans de wil Gods te doen. We wezen er al vroeger in ons meer-genoemd werk op, dat we het als een grote verdienste van Kohlbrugge beschouwen hierop weer met nadruk gewezen te hebben, tegenover de menigmaal gehoorde voorstelling alsof, daar Christus toch Gods Zoon was, het werk van de verlossing als vanzelf gegaan had. Dan wordt het lijden slechts schijn. Nee, Hij was ook wezenlijk mens, en door onze vloek een van God verlaten mens. In die natuur en in die toestand van verlatenheid, waar alles Hem tegen was, heeft Hij door zijn lijden voor ons de schuld moeten betalen en door zijn vasthouden aan God en Zijn Wet, de zaligheid voor ons verworven. Ware er geen ander element hierbij gebracht, we zou onbewimpeld kunnen zeggen, dat Kohlbrugge de Christuslogie verder gebracht had. Maar zulk een ander element is er, helaas, nu bijgevoegd, waar tegen evenzeer gewaarschuwd moet worden als het daareven genoemde gewaardeerd moet worden.

Immers, bij het ervaren van onze geestelijke dood blijft het in de bovenstaande aanhalingen niet. Het ervaren van deze straf op de zonde vermengt en verwart Kohlbrugge nu met de toerekening van de zonde zelf. Gelijk Christus voor ons de straf ervaren heeft, zo heeft Hij, meent Kohlbrugge, ook onze zonde ervaren. Omdat de straf in Hem d. i. in Zijn lichaam en ziel voltrekken moest worden, anders ware voldoening immers een blote schijn geworden, zo meent Kohlbrugge, moet nu ook de zonde zelf in Hem gelegd zijn en moet Hij haar werking gevoeld hebben. Hij vermengt de zonde zelf met haar straf. Hij laat Christus in onze geestelijke dood ingaande, ook de gevolgen van die dood, nl. de macht van de zonde, ervaren. Christus is zonde voor ons geworden, meent Kohlbrugge, door in onze zondige toestand (“vles”) in te gaan.

Dat de zonde naar Kohlbrugge's voorstelling niet op, maar *in* Christus gelegd is, blijkt uit:

1e de opvatting van het. “vles”zijn bij Kohlbrugge, hetgeen volstrekt niet enkel de staat uitdrukt van zonde” voor de wet te zijn, maar wel degelijk een zondigen toestand in zich sluit. (Zie het vorige hoofdstuk, en zie o. a. Kohlbrugge's Romeinen 7).

2e blijft de geestelijke dood waarin Christus voor de Zijnen inging volgens Kohlbrugge bij Christus niet werkeloos. Want het “vles” is “boos”, “verdorven”, “tegenstrevend” “kan niet anders, dan alles bederven wat het nog in handen krijgt”, “verzet zich tegen de wil Gods” enz. Welke laatste uitdrukking bij Kohlbrugge niet bedoelt de afkeer van de reine menselijke natuur van lijden en sterven aan te wijzen, maar het oog heeft op het doen van de wil Gods in het algemeen (zie boven). Al voegen we hier graag bij, dat Christus, volgens Kohlbrugge nooit aan deze verkeerde neiging des vleses toe heeft gegeven.

3e blijkt het uit uitspraken als: “dat Christus als het ware de wortel van ons bedorvenheid uit ons uit en in zich heeft opgenomen”, dat Christus onze zonden in zich opnam (Schriftverkl. 1890 p. 120; Xe. Twaalfstal Lukas 2: 22-24 p. 14), ook al staat hier voor “als het ware”, zo gebruikt men toch geen vergelijking als niet het punt van vergelijking aanwezig is. Locher zegt dan ook dat Christus zich (als Borg) met de erfzonde “vereenzelvigd” heeft (Locker a. w. p. 41).²¹

²¹ 1 Petri 1: 23 Calvijn: “Christus heeft op Zich genomen de vloek die onze zonden verdiend hadden.” Kohlbrugge zegt echter: “Ook staat het hier met zoveel naakte woorden, dat Christus onze zonden van ons afgenomen en in Zijn lichaam aan het hout naar boven gedragen heeft’ (bij I Petri 1: 23).

Hoezeer Kohlbrugge nu ook de Persoon des Heilands heilig²² en onbesmet wil houden, waar zonde in het vlees, dat is, in de menselijke natuur van de de Borg gelegd wordt, daar blijft Hij niet vrij van de zonde, niet meer het vlekkeloos Lam.²³

Al gaf Hij er niet aan toe, Hij had toch de verkeerde habitus, (het verzet des vleses enz) in zich. Maar niet alleen het toegeven aan de zonde, maar al het hebben van die onreine poel stelt ons zondig voor God. En zo is het dan ook bij Christus. Juist aan het rechtvaardig en heilig mens zijn hangt het mysterie van de verlossing. Want zo alleen kon Hij als Borg onze schuld, onze vloek en onze straf dragen. Wikkelt men Hem, zij het ook. als Borg, in in de smet van onze zonden, van dat ogenblik af pan houdt Hij op rein en vlekkeloos offerlam te zijn. Dat offerlam dat onze zonden draagt moet van ogenblik tot ogenblik, ook onder het dragen van schuld en zonde, ook in zijn vlees-zijn, onbestraffelijk en onbevlekkelijk zijn.

Men onderscheide hier scherp. Had Christus onze verkeerde habitus (hebbelijkheid) dan hield Hij op heilig en rechtvaardig mens te zijn.²⁴

²² De kwestie in "H. F. Kohlbrugge enz." besproken in aansluiting aan de desbetreffende uitdrukkingen van Kohlbrugge dat volgens Kohlbrugge Christus onze persoon zoo hebben aangenomen, laten we hier rusten. Het is mogelijk, dat Kohlbrugge er niet anders ook heeft willen leggen dan dat Christus onze rol op zich nam, dus in de zin van het Latijnse "per sona." Dat wij dit wel bij Calvijn wisten te verklaren maar niet bij Kohlbrugge (zie Locher a. w. p. 43) komt natuurlijk daarvan dat Calvijn Latijn schreef, Kohlbrugge echter Hollands of Duits, en in die betekenis kwam het in Kohlbrugge's tijd noch in het Hollands noch in het Duits meer voor. En verba valent usu. Zie verder op blz. 131.

²³ Van een betekenis van het "gemaakt" uit 2 Cor. 5: 21, in de zin van gesteld of gerekend wil Locher niet weten. Dit "gemaakt" is volgens hem "doen worden" "hetgeen in het Grieks moeilijk anders dan door "gemaakt" kan worden weergegeven" (a. w. p. 83). Hij verwijst voorts naar Gal. 3: 13 en Gal. 4: 4. In Gal. 8: 13 gaat het over tot straf en vloek geworden zijn. In Gal. 4:4, dat de Zoon geworden is uit een vrouw, d. w. z. mens geworden, geworden onder de wet, d. w. z. daaronder geboren. Beide plaatsen hebben hier niets ook uit te staan. En zelf Dr. Locher zal de analogie van Gal. 3: 13 en 2 Cor. 5: 21 wel niet vol willen houden „zonde gemaakt” kan kwalijk anders zijn dan tot zondoffer gemaakt of tot zonde gerekend. Anders ware er onverzoenlijke strijd met het eerste lid van de zin "die gaan zonde gekend heeft." Dan kende Hij ze, als Borg, wel.

²⁴ Hebr. 7: 26 legt Dr. Looher aldus uit: Heilig is hier naar het Grieks: vroom. Dat is de Heere geweest toen Hij hier op aarde rondwandelde. Juist waarop Kohlbrugge hier de nadruk legt: Zijn geloof, Zijn tranen en gebeden, Zijn Zich-houden aan de Vader, het ie de waarachtige vroomheid. Onnozel, dat wil zeggen: onschuldig is Hij geweest, zonder zonde, in elke verzoeking heeft Hij overwonnen, ook niet geringste neiging tot het kwade heeft Hij in Zich laten opkomen. Onbesmet, onbevlekt heeft Hij Zich gehouden. Onbesmet was Hij, dat getuigt Kohlbrugge, van Zijn geboorte af aan, en geen gemeenschap heeft Hij ooit gehad met de onreine werken van de duisternis. Wil men dat "onbesmet" echter zo opvatten, dat Hij ook onze zonden niet gedragen heeft "in het lichaam Zijns vleses", dan zonde men de verzoening loochenen. Van de zondaren afgezonderd. Dat zou al kunnen zien, gelijk ook het volgende, hoger dan de hemelen geworden, op de stand van de verheerlijking. Wil men het echter doen slaan op de stand van de vernedering, dan komt het ook tot zijn recht. Want hoewel Hij de tollenaars en Heere tot Zich riepen hun zonde op Zich nam, zo maakte toch Zijn hele wandel zodanige scheiding tussen Hem en de zondaren, dat zij ten slotte Hem aan het kruis sloegen en al Zich aan Hem ergerden, - en daar had juist de hogepriester van het Levitische priesterdom, van wie Zijn priesterdom hier onderscheiden wordt, de meeste schuld aan. Volkomen komt dus deze plaats tot haar recht."

Ik denk niet dat allen met de laatsten zin zullen instemmen. Is er oppervlakkiger beschouwing van 's Heeren heiligheid denkbaar? Het gaat toch niet in deze plaats over de wandel van Christus, over wat Hij niet in zich het opkomen, of hoe Hij zich hield, maar over Zijn zijn. En daarover wordt in de uitlegging van Dr. Locher zo goed als niet gesproken. Integendeel, er wordt gezegd: Wil men dat "onbesmet" echter zo opvatten, dat Hij ook onze zonden niet

Als men bij het “vlees” worden van het Woord “vlees” opvat in de zin zoals wij “vlees” zijn, naar Romeinen 8, dan komt men voor het dilemma te staan of ons “vlees” zijn, dat is, de betekenis van de zonde te verkleinen (b. v. dat de wortel van de zonde geen zonde is, maar alleen het toegeven) of Christus in Zijn menselijke natuur de kroon van de smetteloosheid te ontnemen. Wit men tot het laatste niet komen, dan moet men tot het eerste komen. Dan moet men “vlees” zijn, dat is, de zonde, enkel opvatten als beroving van de oorspronkelijke gerechtigheid. Terwijl de zonde iets meer is dan dat. Door die beroving is onze menselijke natuur verdorven, zij kreeg daardoor een verkeerde habitus. En die had Christus niet.

Al zoekt Kohlbrugge ook Christus vrij van de zonde te houden, dit gelukt hem niet. Want ook hij erkent elders dat niet alleen het toegeven aan de zondebegeerte zonde is, maar al begeerte zelf. De fout zit hierin, dat Kohlbrugge de menselijke natuur ook hier, evenals in het stuk van de heiligmaking, te zeer op haar zelf beschouwt; hier die natuur los van de Persoon van de Middelaars. Ja, dan moesten, gelijk ook Dr. Locher meent (a. w. p. 53) “alle werkingen voortvloeiende uit de toestand van het God verlaten zijn zich aan hem doen gevoelen, d. w. z. dan moest, die natuur ook de wederstrevigheid des vleeses, onbekwaamheid enz., in één woord, de verkeerde habitus, en verdorvenheid bezitten, maar, en hier ligt het verschil, nooit is de menselijke natuur bij de Middelaar, noch de richting welke zij uitging, aan haar zelf overgelaten geweest. Altijd bleef zij met de Zone Gods verenigd en door Hem geleid. De juistheid van ons betoog blijkt ook uit de wijze waarop, of liever de weg waarin, naar Kohlbrugge’s voorstelling onze zonden aan Christus toegerekend zijn. Hoe kwam deze toerekening tot stand? Is Christus “vlees” als wij dat zijn geworden, Hij heeft dan dit “vlees” zijn uit Maria aangenomen. Door overneming uit Maria, door erfenis heeft Hij dan ons “vlees” zijn zich toegeëigend.

En zó vinden wij dan ook bij Kohlbrugge: “Is het waar, dat het Woord “vlees” werd, zo hebben wij hier het getuigenis hoe het vlees geworden is; vlees, van vlees geboren; niet van een vleeselijk reine geboorte, om quasi-erfzonde te bedekken, maar vlees zoals wij zijn, namelijk: “niet-Geest”, maar van God geheel vervreemd en ontledigd, uit de heerlijkheid Gods uit, begrepen in dezelfde verdoemenis of eeuwige dood en vloek, waarin wij zijn van onze geboorte af, overgegeven aan dengene, die het geweld dezes doods heeft, gelijk wij van huis uit. Zo is Hij voor ons geboren van een vrouw, en in dit ons wezen met al onze menselijke effecten, begeerten, en behoeften “zonde” voor ons gemaakt, was Hij hier in gelijkheid van een vlees van zonde in onze plaats” (Mattheus I, p. 91, 92).

Hier blijkt zeer klaar hoe volgens Kohlbrugge de zonde niet naar louter juridische maar naar genetische weg Christus toegeëigend werd. Hij is geworden “vlees” van “vlees” geboren, “vlees” zoals wij zijn. Zo ooit, dan blijkt hier, dat volgens Kohlbrugge de zonde in de menselijke natuur van Christus gelegd is. Hij nam onze zonden op zich door en krachtens en met Zijn menswording. Dus door erfenis.

En als Hij die natuur uit Maria erfde zoals zij was, dan erfde Hij een boze en bedorven natuur. Dan krijgt Hij ook onze erfzonde. Dan wordt Hij, gelijk Dr. Locher dan ook zegt, met ons solidair. Hij gaat, zij het als borg, in onze zonde in, erft een onreine, besmette natuur, werd “vlees” in meergenoemde zin, nam een natuur met verkeerde

gedragen heeft “in het lichaam Zijns vleeses, dan zou men de verzoening loochenen.”

Dr. Locher stemt hier toe wat wij in het bovenstaande betoogden, dat bij deze voorstelling van de toerekening van ons zonden, Christus niet “onbesmet” blijft.

habitus (hebbelijkheden) aan, zij het dat Christus deze habitus niet heeft laten werken. Maar dan is Hij ook niet afgescheiden van de zondaren. En daarin bestaat alleen de mogelijkheid van de verlossing. Deze is alleen mogelijk als Hij onze natuur had, en toch met ons zondaren niet solidair was.

En verder: Erfzonde onderstelt erfschuld. Zij is de straf op de erfschuld. Heeft Christus met het aannemen van de menselijke natuur ook daardoor de schuld van Adam geërfd, dan moet er in die aangenomen natuur ook een menselijke persoon geweest. Want een natuur op zichzelf kan geen schuld hebben. Anders doet men het begrip van schuld tekort. En een persoon in Adam schuldig kan niet voor andere betalen. Hij was aan ook in die menselijke natuur met een persoon geen Tweede Adam, maar had in en met de eerste Adam overtreden, behoorde onder deze. Zo heft men óf het begrip van schuld op, en wordt het spreken over erfschuld een woordenspel, óf, zo men de eenheid van de persoons handhaaft bij de Middelaar, dan wordt Hij Persoonlijk schuldig; in al gevallen houdt het rechtvaardig en heilig mens-zijn op, en daarmee valt het mysterie van de verlossing.

En heeft Christus werkelijk erfschuld gehad, dan moet Hij ook het gevolg daarvan en de straf daarop, namelijk de erfzonde, gehad hebben. Want waar schuld is daar is straf, en wel in volle mate.

INTERMEZZO

Metterdaad zien we dat, naar het oordeel van Dr. Locher, deze mening aan Kohlbrugge “niet ten onrechte” toegeschreven wordt (a. w. p. 62). Dr. Locher legt hier Kohlbrugge meer ten laste dan wij. Wij zeiden; dat men daartoe komen moest, dat het indirect in de uitspraken lag. Dr. Locher zet dat Kohlbrugge deze mening al zij het minder duidelijk uitgesproken heeft, en hij verdedigt deze mening. Zo wordt dus systematiseerd wat Kohlbrugge slechts in beginsel uitsprak. Zo ergens, dan blijkt hier het bedenkelijk karakter van sommige van Kohlbrugge's uitspraken en haar nog bedenkelijker consequenties. Wel zegt Dr. Locher, moet men bij deze mening, dat Christus erfschuld had, onderscheid maken in de wijze waarop wij deze schuld erfden en waarop Christus haar geërfd heeft. “Wij van natuur en Hij als van buiten af inkomende.” Maar het resultaat is toch dat Christus “in solidariteit met ons” in de erfenis inkomt. En van het “in alles zijn broederen gelijk geworden” “mogen wij niet de erfschuld uitzonderen” zegt Dr. Locher (a. w. p. 62/63).

Tot welke ongerijmdheden men komt, als men dit gaat doordenken, toont Dr. Locher, als hij de betekenis van de erfschuld gaat verzwakken door de bewering “dat voor de voorstelling al waren wij persoonlijk, althans wat de wortel van ons persoonlijkheid aangaat, in Adam aanwezig geweest zodat wij persoonlijk in Adam gezondigd hebben, geen enkele grond in de Heilige Schrift aanwezig is.”

“Wij gaan niet verder, zegt hij, dan dat God het mensdom volgens de Schrift als één geheel, als solidair voor zich ziet. En mede kreeg Christus deel aan de schuld, toen Hij in de solidariteit van de mensen intrad.”

Wij zouden niet persoonlijk in Adam gezondigd hebben!

Kohlbrugge zou het Dr. Locher anders geleerd hebben. Men loze zijn Romeinen 7. En elders zegt Kohlbrugge dat wij “in de lendenen Adams” de dood gestorven zijn (Lehre des Heils vrg. 19), we mogen niet de schuld op Adam werpen (vrg. 21), en opnieuw “dat ik in Adam in het Paradijs God er aan gegeven heb.” (Vragen en Ant. vrg. 7).

Maar wat blijft er dan van het begrip schuld over? Dit slaat toch niet op de eenheid van vlees en bloed? De schuld doelt toch niet op de eenheid van stof maar op de eenheid van het menselijk geslacht in de personen? En waar blijft dan de rechtvaardigheid Gods, die ons, die dan niet in Adam tegen Hem opstonden, toch persoonlijk ver oordeelt. En waar schuld is moet straf-zijn. De straf op de erfschuld is de erfsmet. Heeft Christus als Borg erfschuld, dan heeft Hij ook erfsmet. Telken kere valt het “rechtvaardig mens” zijn. Dat Hij een menselijke natuur aannam, daarin ligt de solidariteit van de Borg, maar in al het andere, in erfschuld en erfsmet,

moet Hij juist niet met ons solidair zijn, zo kan Hij alleen Borg voor ons zijn. En zo wordt de schuld en vloek rechterlijk op Hem gelegd.

Herhaaldelijk zegt dim ook Kohlbrugge, dat Christus in de persoon van de zondaars ingegaan is. „Christus wandelde om onzentwil in de persoon van de zondaars” (IV Twaalf. I Joh. 2: 6 p. 14; Erlang and Bef. Tragen p. 35, zie verder mijn a. w. p. 413 en blz. 126 van dit werk).

Kohlbrugge gebruikt kennelijk deze uitdrukking om niet alleen onze plaats, of onze staat, maar ook onze toestand, ons “vlees”-zijn, uit te drukken.

Dr. Lochers mening (a. w. p. 64), dat de erfschuld niet noodzakelijk de erfzonde tengevolge gehad behoeft te hebben, daar de macht van de zonde niet sterker is dan de Christus Gods - toont opnieuw het onhelder inzicht in wat hier behandeld wordt.

De erfzonde is een straf Gods op de erfschuld. Omdat we in Adam zondigden, daarom onthoudt God ons de oorspronkelijke gerechtigheid, deze behoorde tot onze natuur, met haar verlies is onze natuur verdorven. Dit onhelder inzicht blijkt uit geheel deze oppositie. Eerst zegt Dr. Locher, dat de erfschuld bij Christus gans wat anders is dan bij ons, en dan wordt desniettemin toch de oppositie gevoerd tegen wat wij erfschuld noemen en daarmee de indruk gegeven, dat bij Christus toch wel de schuld werd toegerekend als bij van ons een. Want waarvoor dient anders deze oppositie tegen wat wat we gewoonlijk “erfschuld” noemen?

Ten slotte nog Christus' ontvangenis en geboorte.

We deelden al meermalen ook dat Kohlbrugge, hoewel hij zich voorstelt, dat Christus door en met zijn geboorte in ons “vlees”zijn ingedaald is, en voor ons “vlees” geworden is, hij toch de persoon van de Heere, en deze ook naar zijn mensheid, rein en heilig wil houden. Deze heiligheid ontving de Borg dan niet alleen door de overschaduwning des Heilige Geestes bij Maria, maar ook door het geloof van Maria’).

Het is dan ook een verwarring van begrippen als Dr. Locher zegt: “Maar had God niet uit een Izébel de Christus kunnen verwekken? O ja, Hij had voor Zijn wondermacht uit Izébel een kind kunnen doen geboren worden zonder toedoen van de mans.”

Maar hier is nog iets anders in het spel. De Christus moest rein, heilig ter wereld komen. En dan wil ik vooreerst vragen: Kan eed naar Zijn heilig Wezen onrechtvaardige zonder geloof? Een enkele waarachtige goede vrucht uit ons doen voortkomen zonder geloof? Hier was juist de moeilijkheid bij de won derlijke eenheid tussen moeder en vrucht. Mechanische reiniging van Maria zou alleen plaats kunnen hebben als de zonde iets stoffelijke ware. En hier is het dan: eender geloof is het onmogelijk Gade te behagen. Hier antwoordt Kohlbrugge:

... “Zij ontvangt in geloof, de Geest in en over haar vaardig wordende, en zoals zij is, is haar kind, zoals bij haar de beweegreden en het doen was, zo het gewrocht er uit, een heilige moeder, eens vrucht Gods, - de Mmens Christus Jezus, God te prijzen in van de eeuwigheid, de Zoon van de mensen, de Heere uit de hemel” (Locher p. 61.)

Een verwarring van begrippen, te erger naarmate zij de teerste zaken raakt, en de versprekkende gevolgen heeft. Dat de geboorte van het Heilig Kind uit Maria, met het doen van goede werken door ons, of de weg van ons rechtvaardiging geen overeenkomst heeft - behoeft geen betoog. Goede werken bij ons en het aannemen van ons rechtvaardiging door het geloof is een middellijk werk Gods, de heiliging van Christus in Zijn ontvangenis en geboorte een onmiddellijk werk Gods. Er is hier geen eenheid tussen moeder en vrucht. Maria was in zichzelf goddeloos, haar kind was Heilig.

Het geloof van Maria is hierbij bepaald een causa efficiens. “Dat er geschreven staat: “Heilige Geest zal op u komen” en “het in u verwekte is uit Heilige Geest”, is dus niet

zo te verstaan als had de heilige Geest naar eens mans wijze gedaan, dat zij zwanger werd, veel meer is het zo dat, dat de heilige Geest zich met haar Geest verenigde, de boodschap aan te hemen, het woord in het hart op te nemen, zich daaraan te onderwerpen en zo door geloof (beim Glaube) zwanger te worden” (Matth. I p. 113 en 114). Er zijn geen delen in Maria geheiligd, volstrekt niet, zij heeft uit Heilige Geest, dat is uit gemeenschap van de Heilige Geest met haar Geest, dat is door geloof (beim Glauben) ontvangen en verwekt.”.. en daarom heet het “het Heilige” omdat het geloof Geestesvrucht is (a. w. p. 117, zie ook p. 129).

De geboorte van Christus wordt dan ook genoemd “een zuivere vrucht van het geloof” (a. w. p. 135 Rom. 7 p. 102, 103 enz) (zie verder de aanhalingen *H F. Kohlbrugge en zijn prediking* p. 424, 426). Bepaald diende het geloof van Maria ook om Christus rein en heilig te doen ontvangen en geboren worden. “Waarom zo heet het (Die Lehre des heils p. 180o, 184) - moest onze Heere aan de hand des geloofs (an Glauben) ontvangen en geboren worden? Omdat Hij als de Heere uit de Hemel op geen andere wijze zich in onze toestand hierbeneden bevinden kon, en in deze onze toestand niet neerkomen kon, dan aan de hand van de geloof, in hetwelk alleen alles rein en heilig blijft.”

Het zal de Gereformeerden lezer niet in die mate verwonderen, gelijk het Dr. Locher doet dat deze wijze van voorstelling “niet (mijne) goedkeuring wegdragen kan.” Soms ziet Kohlbrugge de tweede oorzaak voorbij (heiligmaking), maar het is er zeer ver vandaan, dat Kohlbrugge nu hier “het volle licht” zou laten valle op de tweede oorzaak (Locher, a. w. p. 60); hier wordt niet het “volle” licht, - maar een verkeerd licht - op de tweede oorzaak geworpen, en er blijkt voor de zoveelste maal uit, hoe moeilijk bij Kohlbrugge de juiste verhouding van eerste en tweede oorzaak en de samenwerking dezer beide tot haar recht komt. Het gaat hier niet over een middellijk werk Gods als bij de goede werken welke wij door het geloof verrichten, maar het gaat hier over een geheel enig werk Gods, over een bepaald wonder. En over nog een heel ander wonder dan bij Sara. Daar is ten dele nog de menselijke factor in het spel. Zover het hier over het wonder van de geboorte van een kind gaat, komt deze menselijke factor bij Maria ook nog ten dele in aanmerking, maar wat het heilig ontvangen en geboren worden betreft, zo staat deze factor geheel buiten de actie. Met het geloof van Maria heeft, wat het wezen betreft, de heilige ontvangenis en geboorte niets te maken. Deze heiligheid komt niet uit het geloof van Maria. Er is geen tussenschakel dan alleen het werk van de Heilige Geest.

En wat nu reiniging van de Heilige Geest van de vrucht in Maria betreft zo behoeft deze geen “mechanische” te wezen, en de reden daarvoor niet, “als de zonde iets stoffelijks ware.” Allerminst. Wat toch deed de Heilige Geest bij deze reiniging?

- Allereerst: De Heilige Geest brak de oude lijn, de lijn van Adam, bij Maria af, en deed uit haar een nieuw begin ontstaan, een Tweede Adam.
- Ten andere: De Heilige Geest gaf aan de Middelaar, die onze, die de ware menselijke natuur aannam, bij zijn ontvangenis en geboorte een menselijke natuur, die weer bezat de oorspronkelijke gerechtigheid en heiligheid, die de menselijke natuur in het Paradijs had bezeten.
- Ten derde: De Heilige Geest hield de vrucht in Maria’s schoot vrij van de aanraking met de besmetting van de zonde door Maria. Hoe bepaalde zondige neigingen en zondige karaktertrekken van ouders op kinderen over kunnen gaan is een bekend feit. Ook dat de een mens invloed ten kwade op de andere kan uitoefenen, en zo met naam ouders op hun kinderen. Welnu al invloeden

van Maria op de vrucht in haar schoot stonden onder controle en zuivering van de Heilige Geest. De zondige neigingen werden niet alleen door de Heilige Geest geneutraliseerd, maar ook gezuiverd en ten goede geleid. Ten derde: Door de vereniging met de Goddelijke Persoon, de enige Persoon in de Middelaar, en de zalving van de Heilige Geest werd de menselijke natuur van de Middelaar in Maria ten goede geleid en ontwikkeld, zoals zij bij ons in vereniging met onze zondige ouders zich ten kwade ontwikkelt. Zo en zo alleen kon er een Heilig kind uit de zondige Maria geboren worden. Aan de “reiniging van de vrucht in Maria’s” schoot hangt hier metterdaad alles. Het is voor ons zeker moeilijk anders denkbaar, tedere eerbied vordert het, dat onze Middelaar uit een andere, dan uit een ootmoedige, gelovige, geheiligde vrouw zou geboren zijn geworden en de Heilige Geest heeft zeker Maria en haar neigingen en begeerten in de tijd van de ontvangenis en geboorte van het heilig kind onder zijn bijzondere hoede genomen, maar niet in de moeder, ook niet in het geloof van de moeder, maar in de rechtstreekse tussenkomst van de Heilige Geest ligt de oorzaak voor de heiligheid van de Heere en van Zijn vlekkeloze ontvangenis en geboorte. Daarover gaat het.

En dat wordt door Kohlbrugge, en ook door Dr. Locher ontkend. Door hen wordt, natuurlijk niet de overschaduwing van de Heilige Geest ontkend, maar als causa efficiens (bewerkende) oorzaak niet de rechtstreekse tussenkomst van de Heilige Geest maar ook het geloof van Maria aangenomen. Door hen wordt geleerd, dat het geloof in Maria noodzakelijk was, voor van de Heilands heilige ontvangenis en geboorte. En dit ontkennen wij. Voor Kohlbrugge’s mening vinden wij in geen enkele Geref. Confessie of bij geen Gereformeerde auteur enige grond.

Onze Belijdenis leert tegenover deze opvatting van de “vlees” wording, dat Christus alleen de menselijke natuur “met al haar zwakheden (uitgenomen de zonde)” aangenomen heeft. Maar van een verdorven natuur of van een vlees, dat zich verzet tegen de wil Gods, enz. wordt niet gesproken. En verder, dat Hij die natuur aangenomen heeft “ontvangen zijnde in het lichaam van de Godzalige maagd Maria, door de kracht van de Heilige Geest.” Maria is daarbij dus geheel passief geweest.

In de *Synopsis* zeggen Polyander, Walaeus, Thysius en Rivet (a. w. p. 317), dat onder het woord “vlees” bij de vleeswording van het Woord verstaan moet worden niet alleen dat Hij waar, ongeschonden, en volmaakt mens geworden is, gelijk in wezen als wij, maar dat daaronder ook de nederige, ellendige, en zwakke toestand wordt begrepen, vandaar dat gezegd wordt, dat hij de gestalte van een dienstknecht heeft aangenomen.” En dan (p. 318): “Evenwel wordt onder het woord “vlees” niet verstaan, verdorven vlees, hoedanig het gewoonlijk aangenomen wordt en dat het tegenovergestelde van de Geest is (Joh. 3: 6). Hij echter was vrij van de algemene smet (Luc. 1: 35, Hebr. 4: 15). Het betaamde toch niet, dat een menselijke natuur aan de zonde onderworpen met de Zone Gods verenigd zou worden. Hoewel hij kwam in gelijkheid van het vlees van de zonde of van vlees onderworpen aan de zonde (Rom. 8: 3) zodat hij de sporen daarvan in broosheid gedragen heeft.” Over de ontvangenis door de Heilige Geest heet het daar: “En heeft dit van al smet en onreinheid, die, evenals in alle mensen ook in Maria was (Job 4: 4, Psalm 51: 7), gereinigd en heilig gemaakt en heilig bewaard, waarom dan ook het in haar verwekte heilig genoemd wordt (Luc. 1: 35).”

Daarlatende wat Kohlbrugge bedoelde en ook in hoever hij de Persoon van de

Heilands vrij heeft gehouden van de zonde, zo komt ons dus Kohlbrugge's mening over het "vlees" worden van Christus, over de toerekening van ons zonde aan Christus niet enkel langs juridische maar ook langs genetische weg, on-Schriftuurlijk, dus ongereformeerd en zeer bedenkelijk voor.

Hoe vreemd, hoe inconsequent ons Kohlbrugge's beschouwing over de "heilige ontvangenis" van de Heilands door het geloof van Maria, als een *causa efficiens* voorkomt daar hij gewoonlijk aan de mens niet te hoge betekenis geeft, en niet de tweede maar gewoonlijk de eerste oorzaak op de voorgrond zet; op geestelijk gebied bijna alles verwacht van een onmiddellijk werk Gods - toch vindt deze beschouwing haar verklaring niet alleen in de grote betekenis en kracht die Kohlbrugge aan het geloof toekent, zonder hetwelk hij zich geen gemeenschap tussen God en mens, ook in de vleeswording van het Woord, denken kan - maar vooral in Kohlbrugge's 'opvatting van het "vlees" worden van het Woord. Hij is ingegaan in onze mensheid, is solidair met ons geworden, nam bij erfenis onze zonde op zich, nam als Borg ons bedorven vlees aan, werd "vlees" voor en met ons.

En ook hier komt het onjuiste dezer voorstelling uit. Is Christus zó ingedaald in onze mensheid - en daarover gaat het - bestaat het wonder alleen in soortgelijk wonder als ook bij Izaks ontvangenis plaats had, zij het dan ook hier uitgebreid tot 's Heeren heilige ontvangenis en geboorte, maar zó dat het geloof van Maria *causa efficiens* is, - dan is de Heere een van de onzen, van Adams kroost, is Hij geen nieuw begin, geen nieuw Hoofd, geen Tweede Adam, de lijn wordt dan niet afgebroken, maar wordt voortgezet. Dan is hij niet de Zoon van de mensen." Kohlbrugge's begeerte Christus onze Borg ons in alles gelijk te willen maken, zijn hartelijke wens om goddelozen te troosten gepaard met zijn onzuiver begrip van de vleeswording heeft hem hier op een dwaalspoor geleid. De schuld van de zonde nam Christus als Borg op zich, maar niet haar smet *in* Zich. In het: niet genetisch, maar juridisch ligt voor de toerekening van ons zonde aan Christus het schibbolet. Hij droeg als Offerlam de zonde, en boette de straf, maar in dit alles bleef Hij, ook in Zijn menselijke natuur, heilig en onbesmet.

HOOFDSTUK III. De Schepping naar het Beeld Gods en de Zondeval.

Wij hebben in *Hermann Friedrich Kohlbrugge en zijne prediking* er op gewezen, dat ook in Kohlbrugge's beschouwing over de Schepping enerzijds een grote verdienste ligt. Deze dat hij er met nadruk op wijst, dat het Beeld Gods nooit mag losgemaakt worden van God, dat de heerlijkheid van dat beeld, en daarin ligt 's mensen eer, zijn geluk en Zijn zaligheid tevens, alleen ligt in voortdurende afhankelijkheid van God. Er was ongetwijfeld een uitstraling van Gods gunst en heerlijkheid naar de mens, in deze uitstraling is de mens geschapen, daarin stond hij en leefde hij. In die gemeenschap met God lag Zijn heerlijkheid en Zijn zaligheid. Zich afscheurende van God, los van God, staat de mens buiten deze uitstraling van Gods gunst en heerlijkheid, ligt hij in de dood en in het verderf, van de rampzaligheid ten prijs.

Evenals we in de heiligmaking, dus bij de herschepping, in het eerste gedeelte van zijn voorstelling geheel met Kohlbrugge akkoord gaan, zó ook hier.

Maar anders wordt het bij het tweede gedeelte; daar waar het gaat over het gewrocht Gods in de mens. Wilde Kohlbrugge hij de herschepping niet weten, althans daar waar zijn bijzondere beschouwing predomineert, van een inklevende heiligheid, een vernieuwde hebbelijkheid in de mens - het ligt voor de hand, dat van deze beschouwing ook iets, min of meer, nawerkt in de beschouwing over de schepping van de mens.²⁵

Zoals toch de mens is in de schepping, zó moet hij zijn in de herschepping, en omgekeerd. En inderdaad, men behoeft geen spijkers op laag water te willen zoeken om op te merken dat in dit leerstuk, gelukkig wel niet een volledige toepassing, maar toch een nawerking dezer voorstelling aan de dag treedt, en ernstig genoeg, om, zo zij werd uitgewerkt en gesystematiseerd, een beginsel te worden van een allerbedenkelijkste antropologie. Deze nawerking bestaat hierin, dat Kohlbrugge evenals hij in de heiligmaking te veel alleen oog heeft voor de staat en de stand van heiligheid, waarin de Christen gezet wordt, en te weinig voor wat de Christen in die staat en in die stand zelf is, zo ook hier. Naar zijn aard om "op de een waarheid al nadruk leggen alsof de andere niet bestond", wordt het Beeld Gods niet zozeer in de mens gelegd, dan wel buiten in de staat en in de stand waarin de mens geschapen werd. Aan Kohlbrugge's bedoeling behoeft ook hier niet getwijfeld. Zij is uitnemend. Hij wil 's mensen afhankelijkheid van zijn God aanwijzen. Zij is, als steeds, te vinden in zijn leuze "God alles, de mens niets," maar ook hier is het de vraag of het beginsel in deze leuze uitgedrukt juist toegepast is.

Kohlbrugge vertaalt Gen. 1: 26 niet: "Laat ons mensen maken naar ons beeld", maar, wat naar letterlijke vertaling ook mogelijk is: "in ons beeld", en vers 27 Zo "in het Beeld Gods schiep Hij hem." Wat hij hiermee bedoelt zegt hij zelf. „Toen God sprak: "Laat ons mensen maken" was dat spreken een uitvloeisel en een afstraling van Zijn heerlijkheid.... Hij gaf daarmee aan de beweging van Zijn ingewanden en aan Zijn innerlijke barmhartigheid een gestalte. Dat is het beeld, waarin Hij mij maakte'. (Die Lehre des heils, vrg. 11, 12, 13). Elders heet dit "Beeld", of die uitstraling waarin wij

²⁵ Dat de volgorde zo is, dat vanuit Kohlbrugge's beschouwing over de heiligmaking bovengenoemd beginsel ook nawerkt in de beschouwing van de schepping van de mensen, en, niet omgekeerd blijkt ook historisch. Het is aanvankelijk alleen met zijn voorstelling van de heiligmaking dat Kohlbrugge met de Gereformeerden van zijn tijd in conflict komt. Uit de brieven blijkt, dat Kohlbrugge aanvankelijk er niet op gelet had, dat het Hebreeuws ook kan vertaald worden door: *in het beeld*. Eerst toen een van de afgescheidenen in Utrecht bij een bezoek met hem in dispuut geraakte en zeide: "gij zult toch niet zeggen: dat God de mens *in* Zijn beeld geschapen heeft", kwam hij er toe.

geschapen zijn: “de Heilige Geest”, of, “de Geest van de Heiligheid.” Door de val zijn wij daaruit: “Uit dit Beeld, uit de levende geestelijke band van de liefde Gods en van Zijn gelukzaligheid, en om deze te genieten en in het leven te reproduceren, zijn wij door de zonde uit.” (Schriftauslegungen p. 12).

Naar zijn onstuimige aard is Kohlbrugge soms geneigd het beeld in de mens beslist te ontkennen. Zo in de brief aan Drost: “God schiep de mens in zijn Beeld. Daar God geest is, is Zijn beeld: de afstraling Gods, de uiting van Zijn Wezen, Zijn heerlijkheid. Uit dat beeld is de mens uit... het beeld dat zoekt hij in zich hersteld te krijgen, in plaats dat hij erkenne, dat het Beeld Gods nooit in hem, maar hij in het Beeld Gods geschapen is geweest.” (Zie mijn H. F. Kohlbrugge en zijn prediking p 385, 386, 387. Zie op laatstgenoemde plaats ook andere aanhalingen).

Deze lijn trekt Kohlbrugge nu door. “Door de val zijn wij uit het beeld uit. En dan: “Christus is Gods Beeld” zegt de apostel “weer in het Beeld in” is dan in Hem gevonden geworden te zijn. Dit is de nieuwe mens” En in de brief aan Ds. Le Roy” “De eerste standplaats (van de mens) heet “in den Beelde” en naar de gelijkenis Gods, de andere heet “dood”, de eerste heet ook heerlijkheid, de andere verdraaidheid (Psalm 51: 7). De eerste is het element van de alleen rechtvaardige en onzichtbare Gods. De andere van dien, die de macht van de dood heeft, van de zichtbaren.”...

Nu zijn deze uitspraken in Kohlbrugge’s geschriften wel - gelijk trouwens in de aard van het onderwerp ligt - hoogst zeldzaam, de aangevoerde zijn meest uit brieven, maar toch zij zijn er, en als men eenmaal het beginsel er in uitgedrukt gezien heeft, leest men het ook daar waar het niet met zoveel woorden uitgedrukt staat, of waar men er anders over heen zou lezen.

Ook moet hier nog bijgevoegd worden, dat Kohlbrugge onderscheid maakt tussen beeld en gelijkenis. In dit laatste komt dan meer uit wat de mens in deze schepping “in het beeld” werd. “Wat betekent dat: naar Zijn gelijkenis? Dat het Hem behaagd heeft, een zichtbare uitdrukking van Zijn onzichtbaar Wezen daar te stellen.” (Die Lehre des heils p. 13). En elders: “Lees voor “tot” het beeld - “in het beeld.” God schiep de mens als zulk een orgaan, m. a. w. Hij richtte hem inwendig zó in, dat hij geheel ontvankelijk was en in zich opnam, ook van zich terug deed stromen tot God en tot zijn ook schepsel - de hele Godheid, zoveel als God zich aan het schepsel ook delen, en het schepsel Hem omvatten kan” (Schriftauslegungen p. 12.²⁶

Zo hiermee iets eigens in de mens bedoeld wordt, gaan we hiermee akkoord. Maar niet altijd is dat helder. Soms leert Kohlbrugge er voor “gelijkheid”, het is dan “in zijn beeld als zijn gelijkheid.” (Zie H. F. Hohibrugge en zijn prediking p. 387,7 zie ook p. 385, 395, zie ook Locher a. w. p. 16) waarmee Kohlbrugge dan de aard van ‘s mensen bestaan wil aanwijzen, terwijl “in het beeld” dan de afhankelijke staat aanduidt. (Zie ook Locher a. w. p. 16 en p. 33).²⁷

We zeiden, dat de genoemde uitspraken gelukkig slechts zeldzaam zijn. Maar het

²⁶ Locher vraagt (a. w. p. 18) waarom ik de omschrijving welke Kohlbrugge van het beeld Gods uit de Catechismus aanhaalde uitliet.

Omdat het hier niet daarover gaat waartoe God de mens schiep, in welke zin Kohlbrugge dan Catechismus hier aanhaalt, of wat de mens die staat kon, maar waarin zijn wezen bestond, hoe dat beeld in de mens lag. Kohlbrugge zegt zelfs hier niet hoe en wat de mens was. Daarover gaat het in het vervolg van dit citaat.

²⁷ Meer Gereformeerde uitspraken over het Beeld Gods, zie H. F. Kohlbrugge en zijns prediking p. 889, maar zie ook de aantekening daarbij op p. 890.

beginsel, dat hierin uitgesproken ligt mag, om zijn gevaarlijke consequenties waartoe het bij uitwerking komen moet, niet voorbij gezien worden. Dit beginsel is, dat door Kohlbrugge in deze uitspraken een schrede gezet wordt op de weg waarin het Beeld Gods niet in de mens, maar alleen buiten de mens, in zijn verhouding tot God, in de uitstraling van God, gelegd wordt. En dat dit gevaar niet denkbeeldig is, toont Dr. Locher, die het op Kohlbrugge's voetspoor al als een stellige waarheid poneert: "dat echter Gods beeld in de mens was, staat nergens in de Schrift. Ook onze Belijdenissen leren wel, dat de mens naar Gods beeld gemaakt is, maar niet, dat dat beeld in ons was" (a. w. p. 17). Daarover gaat het.

En zie hier de ketterij waarvoor we waarschuwen, en die bij Kohlbrugge gelukkig nog niet in die mate voorkomt, maar waarvoor hij in zijn eenzijdigheid toch enige aanleiding geeft. Indien toch het Beeld Gods, naar de zin van ons Belijdenis, niet in de mens ingeschapen is, *in creata et concreata*, dan behoort immers het Beeld Gods niet tot 's mensen natuur - en dan moet men komen tot de leer, dat door de zondeval van de mensen natuur niet verderven is; dan is de mens door de val slechts het licht uit, als de bloem uit het zonnelicht, en in Christus weer ingezet, is hij weer in het licht, in de Geest Gods. Maar 's mensen natuur blijft bij dat alles dan als de bloem, die, uit en weer in het zonnelicht gezet, zelf onveranderd blijft. Men dekke zich toch niet met een paar "Gereformeerde" woorden en "bedoelingen", maar men zie toch de werkelijkheid.

En met welk recht komt men tot dergelijke voorstellingen? De Heilige Schrift snijdt ook naar de letter al dergelijke bespiegelingen finaal af.

Ie. Hebben we nergens in de Heilige Schrift enige bewijs om het Hebreeuwse *zèlèm* d. i. beeld, te vertalen als eensluitend met afschijnsel, of uitstraling. Het woord is afgeleid van een stamwoord dat insnijden betekent; het betekent dus eigenlijk gesneden beeld, en immer een wel afgerond en gevormd beeld. Terecht zegt Dr. Locher dan ook dat we op de aangehaalde plaatsen van Kohlbrugge bij de uitdrukking "Gods beeld" ons moeten losmaken van hetgeen men gewoonlijk daaronder verstaat (p. 15). Maar zó houdt al redenering op. *Verba valent usu*. Een dergelijk spelen met woorden mag zelfs Dr. Locher bij Kohlbrugge niet verdedigen.

Iie. In Gen. 5: 3 worden de woorden juist omgekeerd, en staat er "in zijn gelijkenis naar of tot zijn beeld", waar de Heilige Schrift een dergelijk verschil als Kohlbrugge tussen beide woorden wil maken, of als Dr. Locher hem wil laten maken, dus geheel afsnijdt. De verwisseling van de woorden toont dat de woorden van dezelfde betekenis zijn, dat het een het andere, naar de Hebreeuws spreekwijze bij herhalingen, nader verduidelijkt. Wij zouden in het Nederlands zeggen: "tot een welgelijkend beeld."

Gewis, geen ogenblik mag dit beeld los van God gedacht worden. Ook in de staat van de rechtheid stond de mens in de diepste afhankelijkheid van God, dat beeld alleen kon bestaan in de voortdurende gemeenschap met God, door de uitstraling van Zijn heerlijkheid werd het van ogenblik tot ogenblik in de mens onderhouden, - maar evenmin mag het beeld buiten de mens in zijn stand of staat geplaatst. Het lag in de mens ingeschapen, kleefde in hem, de mens was het Beeld Gods, het behoorde tot zijn wezen. Door de zondeval is hij dan ook maar niet uit het beeld, maar, uit de gemeenschap met God zijnde, is het beeld uit hem geraakt, of beter gezegd, Is het verdorven in zijn tegendeel, gerechtigheid werd schuld, heiligheid werd zonde, kennis werd dwaasheid; zijn natuur is bedorven.

Op Kohlbrugge's mening in enkele van Zijn uitspraken aan de dag tredende, als zou wij *naar het beeld van Christus* geschapen zijn (zie aanhalingen in H. F. Kohlbrugge en zijn prediking p. 394) gaan we hier niet verder in. Niet omdat deze zaak minder

belangrijk zou zijn, integendeel dat en hoe zij in vroeger en in later tijd, ook in onze tijd, de moeder van veel ketterijen werd, zie men bij Dr. A. Kuiper: Het werk van de Heilige Geest II p 55. En ook laten we haar niet rusten omdat Kohlbrugge deze mening niet consequent volhoudt, - geen enkele van zijn bijzondere, voorstellingen houdt Kohlbrugge consequent vol - maar, omdat deze voorstelling, althans bij Kohlbrugge in zijn Theologie niet verder nawerkt, en we met de uitvoerige bespreking in ons boven aangehaald werk kunnen volstaan.²⁸

Wat Kohlbrugge's *beschouwing over de gevallen mens* betreft, zo brengen we in herinnering wat we in ons meer genoemd werk hieromtrent voor alles schreven, n.l. dat elk recht Gereformeerde aan hetgeen Kohlbrugge over de verdorven mens zegt, meestal zijn volle goedkeuring zal geven, en zulk een prediking een zegen zal noemen voor de tijd waarin hij leefde, welke tijd zo hoog met zichzelf ingenomen was. Inderdaad Kohlbrugge was diep aan zichzelf, aan 's mensen zonde, ontdekt. Bij weinigen treft men een zo ernstige, zo krachtige, zo alles afsnijdende prediking aan als bij hem. Niets wordt er bij de mens gespaard. In al sluiphoecken van des mensen hart is Kohlbrugge thuis en gaat daar de vluchtende zondaar na, om hem met Gods wet te vangen en voor God in het stof te leggen.

Hadden we niet anders van Kohlbrugge dan deze prediking, niemand zou daarop enige aanmerking maken. Maar nu we zijn hier en daar aan de dag tredende bijzondere voorstelling van de heiligmaking kennen, n.l.: geen inklevende heilige hoedanigheden in de mens. *De Heilige Geest is het enig inklevend werk hij hem.*

En nu we zien, dat deze gedachte ook enigszins doorwerkt in zijn voorstelling van de schepping; n.l. het Beeld Gods niet zozeer in de mens, maar de mens in het Beeld Gods, in welke voorstelling dus het Beeld Gods min of meer buiten de mens gesteld wordt, - nu gaat men ook van uit deze voorstelling Kohlbrugge's leer van de zonde beschouwen. Men bespeurt dan, dat deze leer gelukkig van een geheel ander standpunt uitgaat, maar toch een enkele maal treft men uitdrukkingen, waarin men de invloed van bovengenoemde voorstellingen meent te bespeuren; uitdrukkingen, die als zij gesystematiseerd werden niet zonder bedenking zou zijn.

Gelukkig zijn deze uitdrukkingen hoogst zeldzaam, en het is mogelijk dat onze aanhalingen in ons meer genoemd werk in dit stuk niet al even helder waren, omdat het vaak afhangt van welk standpunt en door welke bril men ze beziet. En het is natuurlijk ook mogelijk, dat men, door de bril van Kohlbrugge's bovengenoemde voorstellingen ziende, soms in een uitdrukking ten onrechte de kiem dezer voorstellingen, ziet. Vast staat, dat Kohlbrugge's prediking over de zonde in het algemeen niet onder de invloed dezer voorstellingen staat (zie o. a. zijn Romeinen 7). Het betreft alleen enige uitdrukkingen en wel vooral daar, waar Kohlbrugge meer systematisch optreedt.

We wezen op een plaats in Kohlbrugge's Lehre des Heils (Kohlbrugge's onuitgegeven Catechismus):

Vrg. 7. "Wat is zonde?"

²⁸ In een aantekening bespreekt Dr. Lacher deze uitspraken en vergoelijkt hij deze dwaling, die gedurig in de Chr. Kerk het hoofd opstak. Dit is niet zonder bedenking. Het is toch ook zeker hem bekend hoe ernstig Auzustinus deze dwaling als verderfelijke ketterij bestreed, en hoe zowel Calvijn als Junins, Zanchius als Voetius haar bestreden. En evenzeer is het hem bekend, hoe zij in onze tijd uit de Pantheïstische Filosofie in de Vermittelnugs-Theologie weer optreedt. Men zij liever voorzichtig tegen dergelijke Pantheïstische vervloeiing instee van haar bestrijding als "ketterjagerijen te veroordelen. Zij het al uit ander motief dat Kohlbrugge zich in deze zin uitlaat, de woorden staan er. Op de door Locher aangehaalde plaats (p. 158) spreekt Calvijn van de Scheppingsmiddelaar, door, dan Eniggeboren Zoon" dat is het Woord.

Alles wat Gods Woord niet voor zich heeft.

Vrg. 8. Wat is boos?

Hetgeen niet op zijn plaats gebleven is, waar God het gezet heeft.

Vrg. 15. Wat is uit ons geworden?

Juist hetzelfde, dat uit al wordt, die Gods Woord niet bewaren: stof op zichzelf zijnde, keren zij tot het stof terug.

Vrg. 17. Wat was daarvan het noodzakelijk gevolg?

Doordien ik uit mijn plaats trad en het leven, dat ik in God had, verliet, ben ik onder de macht van de duivel gekomen, die mij met de macht van zonde en hel omgeeft.”

Nu is het volkomen waar, dat Kohlbrugge in vrg. 27 e. v. v. in verband met de erfzonde, zegt, dat de zonde bij ons niet door het verkeerd voorbeeld ontstaat, maar doordat wij zelf niet goed willen; dat de schuld daaraan ligt dat ik tegen God gekant lig. En hij daarbij aanhaalt, dat de Schrift zegt, dat ‘s mensen overleggingen en hoedanigheid boos zijn, uit zijn hart allerlei gruwelijks komt en zijn zonde daarin bestaat, dat hij tot het goede onbekwaam is, en de gezindheid zijns vleses vijandschap is tegen God. Inderdaad, allemaal goede geheel Gereformeerde uitdrukkingen. En al had Dr. Locher ze niet uit het vervolg van het door ons geciteerde kunnen aanhalen (pag. 25), hij had dergelijke uitdrukkingen op ontelbare plaatsen bij Kohlbrugge kunnen vinden.

We zeiden het boven al meer dan eenmaal. We deden zo in ons meer genoemd werk. We hadden daar bij de door Dr. L. aanhaling ten overvloede nog eens gezegd kunnen hebben, dat Kohlbrugge in de 27e vrg. e. v. v. weer de Gerefor. voorstelling geeft. Alleen maar, over dat alles ging het hier niet. We wezen op deze door ons geciteerde uitdrukking, op deze definitie van de zonde en haar gevolgen, die o. i. niet volledig was, maar waarbij iets anders in de eerste plaats had moeten genoemd zijn.

In het antwoord op de vraag: wat is boos? had niet alleen op de verandering van plaats, maar ook op ‘s mensen omgeslagen zedelijke kwaliteiten moeten gewezen worden. En in het antwoord op de vraag naar het noodzakelijk gevolg van onze val, had opnieuw niet enkel op de verandering van plaats, en op de macht van de zonde die mij van buiten omgeeft. gewezen moeten worden, maar evenzeer ook op deze omgeslagen kwaliteiten, de macht van de zonde in ons. Zeker, dertien vragen verder, waar het over de praktijk gaat van ons zondig bestaan, en over het getuigenis van de Heilige Schrift, spreekt Kohlbrugge zich juister uit, maar het blijft ons voorkomen, dat de aangehaalde definitie over de gevolgen van de val niet volledig is.

Zo lezen we ook : “In die zin (in welke zin het bedoeld wordt is ver van duidelijk, er gaat aan vooraf, dat de mens ook na de val zijn gezond verstand heeft en al die voortreffelijke eigenschappen heeft meer dan elk ander schepsel Gods op aarde, zie Locher a. w. p. 27) is er dus niets van aan, dat de ziel van de mensen, al was het dan ook maar enigermate, besmet is of zonde, of dat dezelve als zij werkzaam is in het lichaam, vol zonde en ongerechtigheid is, of dat in dit opzicht (in welk opzicht is weer niet helder) uit het hart van de mensen al het boze voorkomt - of, dat de mens onrein is, is er zo weinig van aan, als van hetgeen de mensen spreken van een onwedergeboren deel, van overgeblevene zonden in ons (deze laatste woorden zijn door Dr. Locher overgeslagen in zijn citaat), vattende Rom. 7: 24 en Rom. 8: 23 alleen stoffelijk op, van het lichaam dat is, van ons lichaam, zoals dat uit hart nieren en ingewanden en verdere delen bestaat, daar werpen zij dan ook de schuld op, niet wetende, dat zij Gods maaksel, dat Hij goed gemaakt heeft, beschuldigen.”

De hele redenering is onhelder en - onjuist. Kohlbrugge zegt, dat men in beide “vooronderstellingen” de oorzaak van de zonde zoekt, in de stof, en zonder het te weten vervuld is met manichesche dwalingen, maar men blijft zelf over. Zeker, men mag de schuld niet werpen op zijn besmette ziel, maar daarom mag niet geloofend dat de ziel niet besmet is. Zo gaat Kohlbrugge in zijn polemieek weer te ver, ontkent wat niet ontkend mag worden. Heel die redenering van “manicheesch” of die bestrijding van de zonde in de stof, - die men gedurig bij Kohlbrugge vindt - is hier, evenals in het stuk van de inklevende heiliging, waar ze ook telkens weerkeert, de waarheid tot een karikatuur maken, en toont dat Kohlbrugge in deze stukken het diepe inzicht dat de Geref. leer hierin heeft, mist. De ziel is immers onstoffelijk, hoe zou dan de zonde van de ziel in de stof kunnen zitten? Nee, het gaat hier over de verdorven natuur van de mensen, het verdorven beeld Gods, daardoor is het, zoals de Ned. Geloofsbel. zegt, dat de kleine kinderen in hun moeders lichaam al met zonde besmet zijn. En voor deze verdorven hebbelikheden is in deze en dergelijke uitspraken Kohlbrugge’s oog te veel gesloten. (Zie andere aanhalingen *H. F. Kohlbrugge en zijn prediking* p. 396 e. v. v.²⁹)

We gaan geheel met Kohlbrugge akkoord, dat de zonde allereerst ligt in het verlaten van de staat, dat daar al het andere uit voortkomt. Ook is het een zekere waarheid, (ook al lezen wij het niet in Rom. 5: 12) dat de geestelijke dood, weer op zijn beurt de oorsprong is van alle zonden. Maar bij de beschouwing van de zonde mogen we niet bij het verlaten van de staat blijven staan, we mogen haar daarin niet op laten gaan, gelijk Kohlbrugge in de regel dan ook niet doet. Uit het verlaten van de staat komt onze zondige toestand voort, uit het verlies van het Beeld Gods, het omgekeerde, voor de ongerechtigheid komt schuld, de heiligheid wordt zonde in ons, onze natuur is verdorven, de liefde is haat geworden, de verdorven wil werkt ten kwade, de kennis is verduisterd. De zonde is dus bij ons niet maar blote *causae justitiae originalis*, maar een *privatio actuosa* van deze gerechtigheid. Deze hoorde er bij, was in ‘s mensen natuur ingeschapen, door haar verlies is die natuur nu omgekeerd ten kwade. Zij werkt nu met haar energie tegen God in.

En hoewel Kohlbrugge, sprekende uit zijn subjectieve ervaring, praktisch de werking van de zonde in haar diepte tekent, zo meenden we toch, dat als hij over haar dogmatiseert, hij hier en daar in aanhalingen als boven gedaan, te eenzijdig de nadruk op de staat legt, en, naar zijn aard, de andere zijde over het hoofd ziet. Evenals in de heiligmaking. En dat beginsel kon, zo het ook hier doorgetrokken werd, tot bedenkelijke gevolgtrekkingen en leringen leiden.

Over het Beeld Gods is onder de ouden vooral uitvoerig Petrus van Mastricht. Hij zegt er van (a w. p. 378), dat de voornaamste voortreffelijkheid en het voornaamste voorrecht van de mens gelegen was in het beeld zijns Scheppers (Gen. 1: 26, 27 e. a). “Want terwijl God aan al overige schepsels als het ware Zijn voetstap indrukte, zodat

²⁹ Bij de aanhaling uit de Opleiding p. 3, 4, ligt het onvolledige (zie Locher a.w. p. 170) in het woord “sonde”, “zonde” heeft naar Kohlbrugge’s terminologie slechts betrekking op de staat, (zie zijn Christologie) hier had daarbij het “zondig” niet mogen ontbreken. In de aanhaling uit Schrift uitlegging p. 14, 15. (H. F. Kohlbrugge en zijne prediking p. 400) wordt gezegd, dat de wil slechts schijnt energisch te zijn en dan tegen God ingaat. En in het slot van de aanhaling “geen orgaan voor het Beeld Gods enz.”, maar daarin bestaat de verdorvenheid niet alleen, dat er geen orgaan is voor ‘het Beeld Gods, de liefde Gods, de kennis Gods enz., maar het beeld is verdorven; niet enkel geen orgaan voor de liefde, maar haat, of geen orgaan om te verstaan, maar duisternis. Ook tegen het “dass ich bestimmt bin zur Sunde” (Locker a.w. p. 172) blijven wij bezwaar koesteren. Zeker de zonde in een oordeel, maar “bestimmt” is nog iets anders.

men uit hen de tegenwoordigheid en de werkzaamheid van de Schepper lezen kan, of, zoals de apostel zegt, zijn eeuwige macht en Goddelijkheid doorzien kan (Rom. 1: 20), zo heeft God nochtans alleen de mens met zijn beeld begiftigd, waaruit men niet alleen kon zien wat, maar ook wie en hoedanig de Schepper is.”

En als doel van het Beeld Gods wordt opgegeven, dat het hierin gelegen was:

- a. Dat God zichzelf in de mens als het ware zou beschouwen en zou verheugen, als in een gelijkenis en spiegel.
- b. Dat Hij zichzelf zover dit mogelijk is zou voortplanten. En aangezien Hij dit op aarde niet kon doen in iets van hetzelfde wezen als Hij zelf is, zo wilde Hij althans zijn beeld op aarde voortplanten, dat is, “Hij wilde zich naar Zijn voortreffelijke eigenschappen uitdrukken in en meedelen aan de mens.”
- c. God wilde iemand hebben met wie Hij omging, Hij wilde, dat de mens op Hem gelijken zou en Zijn beeld zou dragen, dat is, “naast God wijs, heilig en rechtvaardig zijn.”
- d. God wilde anderzijds, dat de mens iets in zich zou hebben, waardoor hij zijn Schepper zou kennen, niet enkel wat diens bestaan, maar ook wat zijn voortreffelijke volmaaktheid aangaat. Daarop doelde datgene wat ectypisch in de mens uitgedrukt lag, opdat het ons tot de kennis van het prototypische leiden zou d. w. z. “dat wij Gods eenvoudigheid, geestelijkheid, onsterfelijkheid, intellect, wil, wijsheid, gerechtigheid, heiligheid, en zijn heerschappij uit onszelf zou leren kennen, ja, dat wij onszelf voorstellende onze God voortdurend in herinnering zou hebben”, nademaal beelden gewoonlijk daartoe gemaakt worden om zich het afwezige of voorbijgegangene voor de geest te roepen.

Na gezegd te hebben wat een beeld is, wordt dan uitvoerig stilgestaan hoe het Beeld Gods in de mens in de gelijkvormigheid (*conformitas*) met God gelegen is; een gelijkvormigheid of overeenkomst, waardoor “de mens op zijn wijze de hoge volmaaktheid Gods weergeeft.” Door deze gelijkvormigheid “geeft de mens op zijn wijze God weer, dat is, vertoont dat, wat de mens enigermate en bij overeenkomst met God gemeen heeft” (r. 379). Dit bestaat dan in zekere uitnemende volmaaktheid, welke gezien wordt zowel in ‘s mensen wezen, als vooral in de vermogens van de ziel, en eindelijk in de eigenschappen (*virtutes*) dezer vermogens.

De gelijkvormigheid in ‘s mensen wezen strekt zich uit over geheel de mens, zowel wat zijn lichaam als wat zijn ziel betreft.

In het lichaam bestaat deze gelijkvormigheid vooral in de vermogens van ons lichaam, als horen, zien enz. Volmaakter komt deze gelijkvormigheid uit in het wezen van de ziel als: haar onzichtbaarheid, onsterfelijkheid enz.

De tweede gelijkvormigheid ligt in de vermogens van de ziel; in het intellect en in de wil.

De derde in de gaven of natuurlijke volmaaktheid dezer vermogens, in het intellect de wijsheid of kennis, in de wil de heiligheid en gerechtigheid. Daarbij was de mens aangelegd om het goede na te jagen en het ware in zich op te nemen. Niet alleen moest hij zijn Schepper recht kennen, maar ook liefhebben.

Daarbij kwam dan nog de heerschappij over de andere schepsels, de gehoorzaamheid van de gemoedsaandoeningen aan de heerschappij van de zuivere rede, zodat er volkomen harmonie was. De uitdrukking van Gen. 1: 26, 27 wil naar het oordeel van Maastricht (en ook naar dat van de mannen van de Synopsis) zeggen: *het meest gelijkend beeld*.

Nu moge misschien Maastricht iets te veel bij het eet ype zelf zijn blijven staan, bij het Beeld Gods in de mens (welke uitdrukking Dr. Lacher niet over wil nemen), daardoor blijkt echter voor ons doel te duidelijker, dat onze oude gezaghebbende

Gereformeerde Theologen het Beeld Gods niet uitsluitend in de staat van de mensen, maar ook met nadruk en uitvoerig in de mens, in de hele mens, stelden. Het is zeker Gereformeerd nadruk te leggen op de afhankelijkheid van God, ook in de staat van de rechtheid, en op dé voortdurende levende en geestelijke gemeenschap met God. Daarin lag de oorsprong van alles wat de mens had en was, maar anderzijds mag het oog niet gesloten voor het gewrocht Gods, voor het ectypische, in de mens. En dat was het Beeld Gods. Dit lag niet buiten maar in de mens, allerbijzonderst in de volmaakte natuur van de vermogens van Zijn ziel (kennis, gerechtigheid, heiligheid), in de ingeschapen gaven en krachten van de mensen. De mens was het Beeld Gods. Door de zonde is dit beeld bedorven; het intellect is verduisterd, de wil is verdorven, de krachten zijn in het tegendeel omgeslagen, wat goed was en het goede najoeg, is nu kwaad en jaagt het kwade na. Het Beeld Gods lag in geheel de mens, de zonde werkt ook door in geheel de mens, in ziel en lichaam. Hij behoudt het, hoe ook verdorven, ook nog na de val.

HOOFDSTUK IV.

Het Woord.

Hetgeen we aan het begin van een vorig hoofdstuk schreven, zou we hier kunnen herhalen. Er is ook in Kohlbrugge's prediking aangaande het Woord Gods, de Heilige Schrift, veel waar we van harte ook instemmen. Al bij zijn eerste optreden koos hij beslist partij voor het absolute gezag van de Heilige Schrift, voor haar ingeving tot op de letter toe. En telkens komt in zijn prediking de eerbied voor Gods Woord aan de dag. Dat Woord moet heerschappij voeren, dat moet zijn loop hebben, daar mag niet ook geschikt of geplooid worden. Aan het Woord u gehouden, al zou gij zelf, al zou alles, in u en om u te gronde gaan, dat is de beziellende en hart verheffende taal, die we gedurig bij Kohlbrugge terug vinden. Nu eens weet bij hij in het drijfzand van haar gevoel wegzinkende zielen met de vastigheid van het Woord te troosten, en op die hoge en vaste rots te zetten; dan weer is het Woord en zijn onveranderlijke vastheid hem een hamer, waarmee hij, niets en niemand sparend, te morzel slaat al wat zich tegen God verzet. Het gezag van het Woord trilde in zijn prediking na, het deed zijn Woord gloeien, en het gaf de prediker in zijn gloed iets als van een profetengestalte. Kohlbrugge is zonder de prediking van het Woord Gods niet te denken. Als het prediken hem verboden wordt dan kwijnt hij. Als hij in Gods Naam Zijn Woord verkondigen kan, dan leeft hij. Dan is hij in zijn ouderdom, hoe zwak ook weer fris en groen.

Doch wat nu zijn dogmatische beschouwing van het Woord en zijn werking betreft, daar vinden we ook hier weer, naast een meer Gereformeerde beschouwing, een bijzondere voorstelling, die zich zowel in woorden als in daden uitsprekt. Voor meer Gereformeerde uitdrukkingen zie men Locher a. w. p. 125 e.v.v.

Wij hebben hier het oog op de meer bijzondere voorstelling. We wezen er in ons vorig werk op, hoe weinig Kohlbrugge menigmaal onderscheidt als hij van het Woord spreekt. Nu eens is 't het scheppend Woord, dan de Christus, dan het geschreven Woord, of al bij elkaar, of geen van allen, maar nog een afzonderlijk iets, een uitstraling Gods als bij het Beeld Gods. We hebben dus nauwkeurig toe te zien of in een plaats het geschreven Woord bedoeld wordt.

Deze bijzondere opvatting spreekt zich o. i. uit in uitspraken als: "Het einde van onze Heere heeft het bewezen; door het blijven in het Woord zijn dood, duivel, zonde en wereld overwonnen. Het Woord doet het, het Woord alleen. Hij het ongeschapene Woord is in onze toestand in dit Woord gebleven, van dat Woord afhingende gebleven, Hij heeft anders naar niets gevraagd." (Ve Twaalf. Hebr. 5: 8, 9, p. 17). En elders zegt hij: "Bevinden zich dan de Vader en de Zoon in het Woord? Nee, zij bevinden zich niet in het Woord, maar zij zijn op geen andere wijze voor ons verkrijgbaar; op geen andere wijze zijn zij aan te grijpen, op geen andere wijze vast te houden, zij delen hun gemeenschap met de mens op geen andere wijze ook dan door het Woord. De openbaring, de ook deling hunner genade, de genadige tegenwoordigheid en inwoning, bedekking van de genade, de bekleding met barmhartigheid, de omhanging met heiligheid geschiedt alles alleen door het Woord." (VIIIe Twaalfstal 2 Joh. 9b, p. 12).

"Het Woord Gods brengt teweeg een wandel met God, of een oprecht vasthouden aan God." (Het ambt van de Presbyters, p. 58).

"De macht, de kracht, datgene waartoe het Woord roept, ligt voor elk, die waarachtig er op uit is, dat de wil Gods gedaan worde, of die van harte in verslagenheid en

radeloosheid erkent, dat er geen derde is tussen zich houden aan dat Woord, of verloren zijn, in dat Woord zelf; dat neemt voor elk een, die op dat Woord heengaat, elke tegenstand uit de weg, verslindt zonde, duivel, dood en hel, en zet in ruimte, in verademing, in rust, in de volle erfenis van het beloofde, in overwinning, in eeuwig leven en blijdschap allen, die op dat Woord zijn heengegaan. Dat is van de duivel vrome kunstgreep en van de geesten zwak om het Woord niet verder te laten gelden, dan tot uitwendig bewijs van een leergeraamte of van een letter, die doodt... Het zal intussen Gode nooit anders behagen ruste te geven, dan uit en in en naar dat Woord alleen, hetwelk uit Hem is uitgegaan. Welk een barmhartigheid dat wij dat Woord en wat het is, doet, en geldt op het papier kunnen lezen” (Böhl, Brieven p. 274).

“Godvrezende en gerechtigheid doen komt door het Woord, en het Woord heeft een kracht als een grote wereldstroom” (Handelingen p. 271).

“Voor de in het Woord Gods blijvende is midden in deze misère, midden in deze toestand, en niettegenstaande deze toestand, zijn geloof de overwinning, welke de wereld overwonnen heeft, aangezien het Woord alles voor hem uitricht en uitgericht heeft” (Brief aan Ds. Le Roy).

Het Woord is almachtig, en roept boete en bekering te voorschijn” (Jona p. 59, 68). Vooral wordt telkens de nadruk er op gelegd: “Het Woord moet het doen”, dat doet trots alle tegenstand voor ons wonder op wonder. Het werk aan het Woord wordt met nadruk gesteld tegenover ons doen. “Niet wij hebben wat met het “Woord daar te willen stellen, het Woord zelf stelt alles alleen daar, wij hebben het slechts te bewaren” (Jona p. 69).

Voor het kerkelijke leven en de kerkelijke strijd kent Kohlbrugge dan ook geen andere roeping dan het Woord te brengen. Dit zal dan alles doen (zie mijn a. w. p. 519).³⁰

“Het Woord moet gepredikt, het Woord dat alles alleen doet, en de vijanden overhoop werpt” (a. w. p. 519). Zo geldt het ook op al ander gebied. Als het Woord maar weer in het vaderland gebracht werd zou het gered zijn. Onder “het Woord” verstaat Kohlbrugge in deze en dergelijke uitspraken dan bijzonder de prediking van de gerechtigheid Christus. Op het getuigen concentreert zich dan ook voor hem de roeping van de Christen. Verder heeft men te geloven en het Woord te laten werken. Overigens hebben wij lijdelijk te zijn (a. w. p. 519).

Tegen deze en dergelijke uitdrukkingen hebben wij bezwaar. Ook tegen de eerst aangehaalde, omdat er een beginsel uitspreekt. Zeker, al een ‘s mensen woord, het woord van een redenaar is machtig, hoeveel te meer dan niet Gods Woord. Gewis, kostelijke dingen worden van het Woord gezegd en heerlijke werkingen daaraan toegekend in Psalm 19 en Psalm 119 en elders. Gewis, het zal niet ledig wederkeren. Maar hoe komt dit? Het is de ziel van de redenaar die zijn woord doet leven, het is de Geest Gods die het Woord als instrument gebruikt en zich bij het Woord paart. De Geest alleen maakt levend. Evenals aan het instrument de werkingen toegekend worden van hem die het instrument gebruikt, zo ook hier. Dat zegt Kohlbrugge

³⁰ Dr. Locher wijst er met enige emfase op, dat in de aanhaling uit “Het Ambt der presbyters” toch staat “ieder ouderling bejvere zich allereerst te doen en tevens te loeren wat het Woord zegt, dan gaat het met de organisatie vanzelf en dat daar nog wel “doen” voorop staat, en dat zo ook in K’s woord tot van Heumen staat: “te getuigen met wandel en woord.” Zeker, persoonlijk getuigenis met woord en wandel maar voorts passief zijn, zo luidde het ook tot de Cock, maar de roeping gaat ook nog verder, ook jegens de organisatie van de kerk. Dat werk komt niet vanzelf. David moest er op uit, en Goliath tegemoet. En dat niet enkel met een persoonlijk getuigenis.

immers ook op zoveel andere plaatsen, dat de Heilige Geest het Woord gebruikt om het hart te overtuigen, te troosten, enz. Maar over dat alles gaat het hier niet. Hier gaat het allereerst, om van achter te beginnen, daarover, over wat Dr. Locher zeer wel begrepen heeft, als hij zegt, dat bij Kohlbrugge sterk op de voorgrond treedt “de tegenstelling van de werking van het Woord, of Gods werking door het Woord, tegenover menselijk werken en drijven.”

Naar onze mening is deze tegenstelling door Kohlbrugge onjuist gemaakt en weergegeven. Dezelfde Heilige Schrift, die zulke heerlijke dingen van het Woord Gods zegt, roept ons elders toe het Woord Gods als instrument te gebruiken, er mee te strijden als met een geestelijk zwaard, het te gebruiken als een lamp voor de voet, en zoveel andere uitdrukkingen meer, waar de gelovigen opgeroepen worden om het Woord, als ook arbeiders Gods in afhankelijkheid aan God te gebruiken. En om als krijgsknechten in de weg van het Woord werkzaam te zijn (Efeze 6: 1414; Openb. 2 en 3). En dit zeer zeker, om er ook te getuigen, maar voorts ook als regel en richtsnoer voor al weg en werk des levens.³¹

M. a. w. om de beginselen er in uitgedrukt toe te passen op geheel het leven. Dit gebruik van het Woord als instrument, dit toepassen van het Woord en zijn beginselen, en de roeping van de mensen daaromtrent als ook arbeiders Gods, komen niet genoeg in bovengenoemde beschouwing tot hun recht. De prediking van de gerechtigheid Christus is zeker een hoofdgetuigenis van de Heilige Schrift, maar Gods Woord geeft ook beginselen, die deze gerechtigheid met zich brengt voor geheel het leven, en bij welke toepassing de gerechtvaardigde en vernieuwde mens als ook arbeider opgeroepen wordt.

En in dit ook arbeiden is geen tegenstelling tussen Gods werk door het Woord en van des Christens werk. Daar is hen lijn, daar is de mens in het toepassen van het Woord mede arbeider Gods. Dit is in bovengenoemde beschouwing één fout. Een fout welke de toepassing van het Woord geldt. En de andere fout is de opvatting van het Woord zelf. Als in de boven aangehaalde uitspraken, op het eerste horen bijna in geheel Schriftuurlijke zin, allerlei werkingen aan het Woord worden toegekend dan ligt daarachter bij Kohlbrugge een bijzonder beginsel.

Iets van het *per Verbum* (door het Woord) in Lutherse zin werkt hier na. Volgens Luther is de Heilige Geest aan het Woord gebonden. In het Woord is het kanaal waardoor de Heilige Geest tot ons komt. In het Woord komt al heil van boven tot ons. De genade is in het Woord opgenomen. Het Woord heeft dus Goddelijke kracht (zie daarover uitvoeriger H. F. Kohlbrugge en zijn prediking p. 521).

In de Augsburgse Confessie wordt dan ook uitgesproken: *dat God door middel van het predikambt de Heilige Geest geeft* (Conf. Aug. art. 5). En dat dit beginsel hier aanwezig is en nawerkt, blijkt uit de aanhalingen zelf. De woorden in de eerste aanhaling “dat de Vader en de Zoon hun gemeenschap met de mens op geen andere wijze ook delen dan door het Woord” “de ook deling van de genade... en inwoning... geschiedt alleen door het Woord”, zijn ongetwijfeld niet gereformeerd.

Al wordt Christus zeker aan het bewustzijn door het Woord aangeboden, voor het zijn is er toch ook nog een andere werking. Al staat er in Catechismus Zondag 25, dat de Heilige Geest het geloof in de hart en werkt “door de verkondiging van het Heilig Evangeliums”, we weten hoe het geloofsvermogen (of hebbelijkheid) in de wedergeboorte rechtstreeks gewerkt wordt, zie Dordtse Leerregels, hfdst. III en IV art. 11 2e gedeelte, art. 12. En uitvoerig in het Doopformulier (Gebed en Dankzegging).

³¹ Onjuist legt Dr. Locher mij de woorden in de mond als zou het Woord slechts tot richtsnoer of wetboek moeten dienen (a. w. p. 145). Hierover werd gesproken omdat dit alleen in het geding was.

En om weer een van de meest vertrouwde oude Geref. Theologen te nemen, hoe weinig ook menigmaal door hen onderscheiden wordt tussen hebbelijkheid en dodelijkheid des geloofs, tussen wedergeboorte en bekering, zo zegt toch o. a. Petrus van Maastricht (a. w. VIc. 3 § 69), dat de wedergeboorte onderscheiden moet worden van de roeping, dat bij deze laatste het Woord te pas komt; dat de wedergeboorte niet is een moreel werk (door overtuiging, overreding) als de roeping, maar een fysisch werk dat het geestelijk leven in ons brengt. Er is ook een rechtstreekse werking Gods.

Zo blijven we, op dezelfde gronden, ook bezwaar hebben tegen de uitdrukkingen in de andere aanhalingen als dat het “Woord een wandel met God teweeg brengt”, dat de kracht voor hetgeen waartoe het Woord roept, “in het Woord zelf” ligt, “dat het Woord alles uitricht”, dat het Woord “almachtig” is, dat het Woord “het moet doen.” Het zijn allemaal uitdrukkingen, die op hetzelfde daareven genoemde Lutherse beginsel wijzen en die men in de *Lutherse Theologie* bijna woordelijk zo terug vindt. En dat we hierin juist zien, bewijst ten overvloede ook de toelichting van Dr. Locher, die zegt Kohlbrugge’s gevoelens juist weer te geven, en die, als het er aan toekomt, de stelling, dat de Schrift op zichzelf krachteloos en dood is, beslist verwerpt (a. w. p. 147).

BESLUIT.

In het voorgaande hebben we de voornaamste gedeelten van hetgeen in Kohlbrugge's Theologie als een bijzonder stelsel beschouwd moet worden, doorlopen. We herhalen nogmaals: men beoordele daarnaar niet het geheel van Kohlbrugge's prediking. Daarin is een zeer groot. gedeelte, dat men zonder wantrouwen tot zijn rijke troost of ernstige ontdekking lezen kan. Het blijft Kohlbrugge's grote verdienste in een tijd, toen de Evangelieprediking bijkans overal, en zo langer zo meer, ontaardde in een humanistische deugd prediking, en in de prediking van een streven in eigen kracht naar de volmaaktheid, waarbij dan Christus' voorbeeld of zedelijke lessen enige hulpdienst mochten verrichten dat hij deze prediking met forse slag de bodem ingeslagen heeft. Dat hij daartegenover weer met kracht en ernst 's mensen algehele verlorenheid gepredikt heeft, al heiliging uit zichzelf als vijandschap tegen de genade Gods heeft aangewezen. Dat hij geprotesteerd heeft tegen al oprichting van het werkverbond, op de bodem van het genadeverbond.

Kohlbrugge is een man voor wiens bezit de Christelijke Kerk in Nederland God danken moet. Het blijft zijn grote verdienste, dat hij weer genade gepredikt heeft, genade voor verloren zondaren, genade die rechtvaardigt, genade die heiligt, genade die geheel verlost.

Maar anderzijds is ook waar, dat er door het geheel van deze schone prediking een soms lange tijd niet merkbare, maar dan weer duidelijk aan de dag tredende kronkeldraad van eenzijdige, zeker te verklaren, maar niet goed te keuren beschouwingen heenloopt. Dit te loochenen is de duidelijkste uitspraken geweld aan te doen.³²

Dit verschil moet met nadruk geconstateerd worden, omdat men het onder allerlei toelichting heeft willen wegdoezelen en men daardoor zichzelf en andere misleidt. Men aanvaarde de *historische* Kohlbrugge. Zo eert men hem. En waar het voorgesteld werd, dat Kohlbrugge's gevoelens de juiste uitwerking was van de leer van de reformatoren, hebben we de uitspraken van de Gereformeerde dogmatici naast de zijnen gelegd, zodat ieder kenner van de Geref. Theologie kan oordelen aan welke zijde de waarheid is. We hebben de oude Geref. dogmatici aangehaald, ik herhaal het, opdat men toch eindelijk aflate het voor te stellen als kwam ethiek op Kohlbrugge's Theologie uit persoonlijke overwegingen voort.

Hoe Kohlbrugge aan zijn bijzondere voorstelling kwam, hebben we in ons vroeger werk in den brede zoeken aan te tonen.

Allereerst werkte voor het ontstaan dezer bijzondere voorstelling het al meer genoemd psychologisch element ook. Kohlbrugge bezag geheel de Theologie van uit zijn subjectieve ervaring, zijn ervaring was het glas waardoor hij alles beschouwde, alles in een eigen kleur zag. Vanzelf heeft ieder Christen zijn subjectieve ervaring, maar de vraag is, of men deze tot uitgangspunt neemt, en zich daardoor laat leiden, dan wel of men deze onder het objectieve licht dat de Heilige Schrift geeft weet te brengen, en

³² *Dr. Locher, die zegt dat hij Kohlbrugge's gevoelens duidelijk weergeeft, hoezeer hij Kohlbrugge's uitspraken poogt "toe te lichten" eindigt "toch telkens als het er aan toekomt met ons gelijk te geven. Zó* was het bij het leerstuk van de heiligmaking, betreffende de inklevende heilige hebbelijkheden, zó bij de vleeswording van het Woord in de toerekening van ons zonde' aan Christus door erfenis, zó bij het Beeld Gods in de ontkenning van het Beeld Gods in de mens, zó bij het Woord in zijn stelling, dat "het Woord op zichzelf niet krachteloos" en dood is.

daardoor laat controleren. Tot dit laatste komt het bij Kohlbrugge niet altijd. Subjectief is hij in het beschouwen van de waarheid. Zoals hij ze zag, zo was zij. Een van de voornaamste stukken van Kohlbrugge's bijzondere voorstelling, zijn beschouwing over de heiligmaking, waarin hij niet genoeg de innerlijke inklevende heilige hebbelikheden in de wedergeborene tot haar recht laat komen; wat is zij anders, dan het gevoel van zijn zonde, van zijn onheiligheid, het zondig bewustzijn van de christen tot een theologisch uitgangspunt maken, zodat er metterdaad hier en daar gevaar ontstaat om de objectieve innerlijke heiliging in de wedergeborene te ontkennen.

En zó is het telkens. Kohlbrugge gevoelt diep 's mensen nietigheid en daartegenover de hoogheid Gods, 's mensen geheel zondigheid en de enige troost, dat de Middelaar in onze zonde indaalt en die op zich neemt, alsook 's mensen onmacht om iets uit zichzelf te doen, maar nu is hij in gevaar door dat bewustzijn 'van 's mensen nietigheid ook de mensen schepping naar het Beeld Gods te miskennen; door dat: bewustzijn van zijn zondigheid en de behoefte van de Verlosser die geheel in zijn verlorenheid indaalt, de Christus in des mensen zondigheid te wikkelen; door het gevoel van 's mensen onmacht tot een 'theorie van lijdelijkheid te komen.

Anders gezegd: Kohlbrugge legt te veel de nadruk op één zijde van de waarheid. Daarbij komt nog iets. We wezen er vroeger in de brede op: Kohlbrugge gaat uit van de verhouding van de mensen tot God. De rechtvaardigmaking van de goddeloze is bij hem het hart van zijn Theologie. Hij kan de mens moeilijk anders dan als een geheel goddeloze denken, en moeilijk een andere verhouding tussen God en mens dan zoals deze in de rechtvaardigmaking is zich voorstellen. In de rechtvaardigmaking stond God en mens als heilig en zondig tegenover elkaar, en dat uitgangspunt beheerst Kohlbrugge's Theologie. Hij kan in zijn Theologie moeilijk komen tot datgene, dat na de rechtvaardigmaking komt, n.l. tot overeenstemming tussen God en ons, Gods wil en onze wil, Gods werk en ons werk, Gods weg en onze weg. Het onze loopt steeds tegen dat wat Godes is, in. Daaruit moet Kohlbrugge's beschouwing verklaard worden. Al kunnen we daarom al Kohlbrugge's uitdrukkingen nog niet goedkeuren.

Tot de psychologische reden waaruit Kohlbrugge's beschouwing ten dele verklaard moet worden, behoort ook zijn gemis aan scherpe onderscheidingen. We wezen er al meer op. Dit gemis komt al uit in de allesbeheersende opvatting van Rom. 7: 14. "Vleselijk" wordt daar door Kohlbrugge gelezen als stond er "vlees" of "in vlees" zijn. Het komt ook uit in de opvatting van mens-zijn = zondaar-zijn: Niet minder in het verwarren van de scheld van de zonde met de smet van de zonde bij Christus. Alsook in het min of meer laten opgaan van de heiligmaking in de rechtvaardigmaking.

En eindelijk in de voorstelling van de Geref. leer van de heiligmaking in haar karikatuur, als een werk van de mensen, en in de opvatting van het Woord, het identificeren van het geschreven 'met het vleesgeworden Woord of het scheppende Woord. Het toont alles een gemis aan heldere onderscheiding. En hierdoor kwam het bij Kohlbrugge niet altijd tot het heldere inzicht in de afzonderlijke deden van de waarheid.

Hierbij komt echter vooral nog iets anders, dat in het oog moet gehouden worden bij de verklaring van Kohlbrugge's bijzondere voorstelling van sommige gedeelten van de waarheid. Het zijn met naam de Lutherse beginselen, die hier bij Kohlbrugge nog nawerkten en hem tot zijn eigenaardige opvattingen of uitspraken brachten. Het is waar, dat het Luthers karakter niet in elke afwijking van de Gereformeerde opvatting of in elke uitspraak aan de dag komt; evenzeer, gelijk we reeds vroeger opmerkten, dat

Kohlbrugge niet een prediker ener bepaalde belijdenis, maar van de diepe reformatorische waarheden, die zowel bij Calvijn. als Luther gevonden worden, is.

Maar toch is de Lutherse invloed in genoemde bijzondere beschouwing onmiskenbaar. Reeds in Kohlbrugge's subjectiviteit spreekt zich deze Lutherse richting uit.

Ook Luther ging in zijn Theologie uit van het subject, van de mens. Hoe word ik van mijn zonden verlost, hoe kom ik tot vrede met God, dát was Luthers uitgangspunt. Terwijl Calvijn niet van de mens, maar van God uitging. Hoe komt God tot Zijn eer, dat is bij Calvijn de hoofdvraag.

Al neemt nu ongetwijfeld de vraag: "Waar blijft Gods wet?" in Kohlbrugge's Theologie een eerste plaats in, zijn uitgangspunt, ook bij het bezien van die vraag, is toch altijd zijn eigen ervaring, dus het standpunt van 's mensen zijde.

Kohlbrugge's Theologie is daarom dan ook niet theologisch, maar soteriologisch. De verlossing van de zondaars, nader uitgedrukt de rechtvaardigmaking, is er het middelpunt van.

Al heeft Calvijn's hoofdbeginsel ook grote invloed op Kohlbrugge en zijn Theologie gehad, in de diepste grond blijft Kohlbrugge toch Luthers. Zijn Theologie voelt zich dan ook in het Gereformeerde Nederland niet thuis. Wel in het Luthersch-Gereformeerde of Geref. Lutherse Duitsland. Zijn gemeente te Elberfeld werd ten dele dan ook uit Luthersen gebouwd. En bij Kohlbrugge's leerlingen ziet men dan ook nog steeds een zekere trek naar Luther en de Lutherse richting.

Behalve in dit algemene beginsel zijn bij Kohlbrugge ook in zijn eigenaardige beschouwing meer rechtstreeks Lutherse beginselen aan te wijzen. Legt Kohlbrugge alle nadruk op de rechtvaardigmaking, is hij soms in gevaar de heiligmaking daarin te doen opgaan, - het valt niet te ontkennen, dat in de Lutherse Theologie de heiligmaking zeer weinig ontwikkeld wordt. Ook bij haar valt al nadruk op de rechtvaardigmaking. In de Augsburgse Confessie en in haar Apologie wordt wel over de nieuwe gehoorzaamheid en de noodzakelijkheid van de goede werken gesproken, en wordt de bron daarvan nl. de innerlijke vernieuwing, of het geloof, wel genoemd, maar toch slechts in het voorbijgaan.

Zó was het mogelijk dat met name op dit in de Lutherse Theologie zo weinig ontwikkeld terrein Kohlbrugge tot velerlei bijzondere beschouwingen en voorstellingen komen kon. Echter moet er in één adem bijgevoegd worden, dat hetgeen de Lutherse Belijdenisschriften nog van de innerlijke vernieuwing zeggen, zij daarin zeker Kohlbrugge voor zijn eigenaardige voorstelling geen grond geven. Hierin wordt hij door de Lutherse Belijdenisschriften evenzeer als door de Gereformeerde geoordeeld. Ook de Lutherse toch zeggen dat, ook al dat aldaar soms het woord wedergeboorte voor het woord rechtvaardiging gebruikt wordt, de vernieuwing die na het geloof komt, niet met de rechtvaardiging door het geloof vermengd moet worden (Form. Conc. II, 3, 18. Müller, Symb. Bücher p. 618), dat het geloof licht en leven en kracht in ons hart is, het gemoed vernieuwt en een andere mens van ons maakt (Ap. Conf. 3 11, p. 110).

Gods Woord steekt het geloof en andere Godzalige deugden in ons aan, dat andere geestelijke bewegingen (hij ons) groeien, als kennis Gods, vreze Gods, hoop, liefde tot God (Ap. Conf. art. p. 230, a. w. p. 146 en Form. Conc. I, 8: 83, a. w. p.109) dat wij hoe langer hoe meer in de Geest toenemen (Ap. Conf. art. III, § 3, a. iv. p. 109), dat de gelovige mens naar de volmaaktheid moet streven en altijd toe moet nemen in godsvrucht, geloof, liefde enz. (Ap. Conf. art. XXVII, § 87, a. w. p. 279), dat de gave van de Heilige Geest die op de vergeving van de zonde, volgt ons reinigt en dagelijks de overgebleven zonden uitveegt en arbeidt om de mens recht rein en heilig te maken

(Art. Smalc. HE, art. IV, § 40, a. iv. p. 418).

Ook wordt met nadruk een tweërlei gebruik van de wet gehandhaafd, en gezegd dat de wedergeborene niet meer onder de wet, maar in de wet leeft, en de wet vrijwillig doet en uit liefde. De gelovigen worden niet meet door de wet, maar door de Heilige Geest gedreven. (Form. Conc. II: VI: 17, 18, a. w. p. 643). Zo ook dat de mens als beeld Gods geschapen is, dat is hebbende ware kennis Gods, gerechtigheid en heiligheid (Apol. Conf. II, §. 20, Form. Conc. II: 1, § 2, a. w. p. 81, 576).

Een van de hoofdgebreken van de Lutherse Theologie is in haar antropologie (leer van de mens) gelegen. Al wordt de verkeerde voorstelling ook in de Formule Concordia tegengegaan en bestreden, het bestaan ener stroming in de Luth. Kerk volgens welke God in de mens werkte als in een stok en blok wordt daar evenzeer erkend (Form. Conc. II, § 73, a. w. p. 606), en evenzeer dat deze stroming zich grondde op Luthers uitspraken, dat de mens in geestelijke zaken is als een zoutpilaar, als Lots vrouw, als een klomp of steen, als een dood beeld, waarmee Luther 's mensen álgehele dood in zonden en misdaden, aanwees.

De Augsb. Conf. zegt ook dat de menselijke natuur zonder de Heilige Geest te zwak is om enig goed werk te doen; daarbij is zij in het geweld van de duivel, die de arme menselijke natuur tot veel zonden drijft (art. 20). Zij wijst daarmee aan, dat wij in eigen kracht geen goed werk kunnen doen. Toch had men hier veel sterkere uitdrukkingen verwacht. Terecht zegt dan ook de Formule, dat de mens veel erger dan een stok of blok is, die kan niet tegenstreven, de mens wel, hij zet zich met al zijn energie tegen de genade Gods. (Form. Conc.: § 59 a. w. p. 602.)

De daar even genoemde opvatting van Luthers woorden werkt nu ook bij Kohlbrugge na. Hij wordt in die hoek te meer gedreven door zijn leuze": de mens niets - God alles. Daardoor wordt de mens als tweede oorzaak zowel in de schepping als in de herschepping niet op die plaats gesteld waar God Hem stelde. Daardoor wordt lichtelijk het beeld Gods in de mens ontkend, en komt dus ook de vernieuwing niet tot haar recht. Daardoor wordt er een lijdelijkheid gepredikt, die niet overeenkomt met de roeping en de verantwoordelijkheid welke God op de mens legde. En deze lijdelijkheid is, hoe nederig zij schijne, niet de ware vroomheid. Ware godsvrucht is te zijn dat wat God wil, dat wij zijn zullen, is die plaats in te nemen die Hij wil dat we innemen zullen, Hij schiep de mens als tweede oorzaak, als Zijn beelddrager.

Zó heeft de mens een roeping, en een verantwoordelijkheid, die hij niet met zijn "niets-zijn" van zich mag afschuiven. En hier hebben wij in de praktijk een van de hoofdfouten van Kohlbrugge's bijzondere beginselen. De "lijdelijkheid." Het beginsel: "het Woord moet het doen."

Gewis, voor God is de mens niets, in afhankelijkheid van God heeft hij te staan en te leven en te werken, maar God gaf hem een heerlijke plaats, en gaf hem een duur roeping. Zeker is het waar: "zonder Mij kunt gij niets doen", maar ook is het waar, "wij zijn Gods medearbeiders" (I Cor. a: 9) en: "Het is God die u werkt beide het willen en het werken naar zijn welbehagen" (Filipp. 2: 13).

EINDE.

H. F. Kohlbrugge en zijn prediking.

J. Van Lonkhuijzen, Hermann Friedrich Kohlbrugge en zijn prediking, in de lijst van zijn tijd. Met 2 bijlagen: A. Kohlbrugge's geschriften; B Brieven van Kohlbrugge. Academisch proefschrift. Wageningen 1905. 529 blz.

Dr. Van Lonkhuijzen leert ons Dr. Kohlbrugge kennen als een man uit een stuk, geleerd, paradoxaal, populair welsprekend, met een stroeve ernst in woord en in houding, altijd oprecht maar lang niet altijd voorzichtig, hard en hartstochtelijk, soms op het grove af, meer boetprediker dan geestelijk mentor, met alle ernst van zijn onverzettelijke persoonlijkheid opkomende voor hetgeen in hem waarheid en leven geworden was, zich alleen thuis voellende in het absolute, een man van indrukken en van uitersten, de geestelijke zoon, eerst van Luther, daarna van Calvijn....

Kohlbrugge's leven was de illustratie van zijn beide motto's: *Per contraria ducimur en Penter et obdura.*

Een verdienste van deze dissertatie is, dat zij al in de jeugd van Kohlbrugge aanwijst wat hij later geworden is. De harde man had een harde jeugd. Zijn vader was Hersteld Luthers, zijn moeder waarschijnlijk Gereformeerd. Een vaste geestelijke leiding genoot Kohlbrugge aanvankelijk niet. Ten gevolge van een oogziekte moest hij geruime tijd in afzondering doorbrengen, waardoor zijn gedachten en leven naar binnen gekeerd werden. Om in het onderhoud van het gezin te voorzien, hielp hij zijn vader in de zeepfabriek, "met de ene hand de oven stokende, in de andere het studieboek vasthoudende."

Als proponent bij de Hersteld Luthersen werd hij afgezet tengevolge van zijn verzet tegen een predikatie van Ds. Uckerman, en toen hij daarna te Utrecht als lidmaat van de Hervormde gemeente wenste ingeschreven te worden, wezen de Hervormde Besturen hem af, omdat hij geen attest van goed zedelijk gedrag van de Herst. Luth. Kerk kon overleggen, hetwelk deze weigerde omdat hij tot een andere gezindte wilde overgaan.

Kohlbrugge droeg de miskenning als een man. Brodeloos geworden, wilde hij liever dragen dan vragen. Hij vond zijn kracht in het gebed en de studie van het Oude Testament, waartoe zijn dissertatie over Psalm XLV de weg gebaad had. Plotselinge overgangen heeft zijn Geestelijk leven eigenlijk niet gekend. zijn Stoïcijnse deugdtheorieën, zijn streven naar eer en zelfverheffing, zijn spotzieke twijfel, zelfs aan het bestaan van God, maakten bij de dood zijns vaders plaats voor ernstiger stemming.

Kohlbrugge ging terug tot Luther, totdat de studie van Rom. IX: 10, 11 hem overtuigde van de waarheid van de Gereformeerde leer van de verkiezing. Toch kwam het bij hem niet tot een inleven in al delen van de Gereformeerde belijdenis; jegens de Gereformeerde vaders en de Dordtse synode was hij niet altijd sympathiek.

Met het Reveil stond hij aanvankelijk op een goede voet. Zijn preek over Rom. VII: 14 en de krasse uitdrukking "dat de wet ons een lijk geworden is" brachten een verkoeling, die later overging in een breuk. Met het antirevolutionaire streven van Groen en dat van de zeven Haagsche Heren tegen de doorwerking van de Groninger school kon hij het evenmin vinden als met de Afscheiding. Deze was hem een doen van de mensen, een werk des vleses, op haar best een halve verlossing. De individualist Kohlbrugge was een vijand van organisatie en systeem.

Een reis langs de Rijn, tot herstel van gezondheid, bracht hem te Elberfeld, waar, evenals in het omliggende Wupperthal, de invloed o. a. van de vrome G. D. Krummacher nawerkte. Eerst hier, in de vreemde, kwam de onrustige, fel geplaagde

man, die zijn vaderland zo hartelijk liefhad, tot zichzelf en tot rust. Hij herleefde; zijn oordeel over mensen en toestanden wordt zachter. Een deel van de Elberfeldse kerk kon zich niet vinden in de Union en beriep Kohlbrugge als predikant. Onder zijn leiding constitueerde zich de "Nied. Ref. Gemeinde" als de voortzetting van de oude Gereformeerde Kerk van Elberfeld, o. a. met de Nederl. en de Schotse geloofsbelijdenis als symbolen.

Wat Dr. Van Lonkhuijzen zegt over haar invloed en inwendige organisatie enz. zijn niet de minst merkwaardige bladzijden (bl. 287-335) van zijn dissertatie. O. a. gaf de ouderling D. Von van der Heijdt de hoofdlijnen aan van het bekende Elberfelder stelsel voor armverzorging. De Avondmaalsviering werd telkens bijgewoond door Hollandse gasten, evenals Kohlbrugge herhaaldelijk hier te lande predikte.

De 5de Maart 1875 stierf de merkwaardige man. Op het kerkhof te Elberfeld, waar - een mooi idee - alle graven gelijk zijn, in zover elk graf bedekt is met een kleine steen, waarop niets dan de naam en de data en waarbij een rozenstruik ter gedachtenis aan het "Israël zal bloeien als een roos" - rust zijn stoffelijk overschot.

Voorals bij Kohlbrugge is een nauw verband tussen zijn karakter en zijn prediking. Een redenaar in de eigenlijke zin was Kohlbrugge niet. Ik hoorde hem eens in de kerk van de Waalse gemeente te Delft, maar ontving niet de indruk van een man met z. g. kanselgaven. Zijn taal was stroef, populair, niet zelden plat. Het woord kwam uit zijn hart zoals het er in leefde, ongekunsteld, zonder vaste orde, langzaam, voorzichtig, hoewel soms met geweldig pathos. Zijn neiging tot het absolute doet hem de Griekse Aoristus vertalen als een Perfectum, zodat het bij hem niet is: "Christus is in de wereld gekomen om zondaren zalig te maken", maar "om zondaren zalig gemaakt te hebben." Niet: "Heere, wat wilt gij dat ik doen zal?", maar "dat ik zal gedaan hebben." Ook in de vertaling van het Oude Testament volgt hij die lijn. (helaas zijn hier 4 bladzijden uitgevallen)

Precies volgens de inhoud had de titel van zijn proefschrift moeten luiden: "H. F. Kohlbrugge en zijn prediking van Gereformeerd standpunt beoordeeld." Dr. Van Lonkhuijzen stelt terecht Dr. Kohlbrugge hoog. De leraar van Elberfeld was een Godvrezend man, wiens vroomheid en beginseltrouw eerbied afdwingen en die grote religieuze waarheden naar voren bracht, welke in zijn tijd jammerlijk miskend werden.

Maar over zijn prediking kan mijn oordeel niet gunstig zijn. Kohlbrugge's uitgangspunt is de vraag: *Hoe komt God aan Zijn recht?* Dat van Johannes: *Hoe betoont God Zijn liefde?*

Bij Geest, vlees, geloof, zonde bij voorkeur het lidwoord weg te laten en aldus die woorden te generaliseren; sarx (vlees) bij Paulus te identificeren met sarkx bij Johannes en de Aoristus te vertalen als een Perfectum, waardoor de verlossende werkzaamheid van Christus feitelijk afgesloten wordt - is meer dan willekeurig. Kohlbrugge's tuchteloze geest kon zich niet stellen onder de tucht van de Heilige Schrift en haar doorgaande inhoud. Hoe is zijn oog gesloten voor de rijke, extensieve betekenis van de Christus verschijning! Hoe abstract supra-naturalistisch, hoe mechanisch is zijn opvatting van de verhouding van God en mens; hoe ongezonder die van het Christelijk leven! Wat was er van het Christendom, wat van de Reformatie geworden, als de Hervormers en de eerste getuigen in de trant van Kohlbrugge "getuigd" hadden! Hoe heel anders oordeelde Paulus over de z. g. passiviteit van de natuurlijke mens in Rom. II, over de z.g. passiviteit van de gelovige in Filipp. II en

over de tegenstellingen in Efeze II!

Omschrijf het Beeld Gods in de zin van Böhl als een sfeer of element van heiligheid, waarin de mens geplaatst werd, zodat het niet essentieel tot diens wezen behoorde, en de wedergeboorte wordt onmogelijk. Beeld en sfeer zijn tegenovergestelde begrippen; een beeld is een streng geconcentreerde samenvoeging van vastgeordende trekken en vormen; een sfeer is een vaag, algemeen, zich onbepaald uitbreidend iets, dat al vaste vormen mist, en, als een uitdrukking, ontleend aan de lucht, wel figuurlijk van onze menselijke vaagheden maar niet van het Eeuwige Wezen kan worden gebezigd (A. Kuyper, *De Vleeswording des Woords*, 1887, bl. XX). De verklaring mislukt trouwens op Gen. V: 3, waar Seth het beeld van Adam heet en dus onmogelijk aan een sfeer kan gedacht worden. Vgl. ook I Kor. XI: 7: haner ... eikoon kai doxa huparchoon.

Wanneer Dr. Van Lonkhuijzen een en ander had ontwikkeld, zou zijn resultaat een Schriftuurlijke afronding verkregen hebben. Want juist voor de Gereformeerde is het einde van alle tegenspraak de Heilige Schrift. Hij zou dan ongetwijfeld ook hebben herinnerd dat van een Borgtochtelijk of schuldbetalend lijden van Christus in de zin van Kohlbrugge e. a. geen spoor voorkomt in de Nederl. Geloofsbelijdenis en de Heidelbergse Catechismus, evenmin als in Hebr. VII: 22. Want hier is niet sprake van Christus als Borg voor ons bij God, maar als borg (waarborg) van het nieuwe Verbond van God bij ons. Zo ook *Verwerping der dwalingen, II*; echter niet *Leerregels, II, 2*.³³ Een dergelijke vergelijking van de prediking van Kohlbrugge en de Heilige Schrift is te meer nodig omdat wat bij Kohlbrugge een persoonlijke geloofsovertuiging was bij zijn trouwe volgelingen een absoluut geldende leer is geworden.

Maar ik mag tot deze dingen niet verder ingaan. Ik bedoelde niet de prediking van Kohlbrugge te bespreken, maar de aankondiging van het geschrift van Dr. Van Lonkhuijzen, hetwelk inderdaad een belangrijk boek is.

C. H. van Rhijn.

³³ Dr. Van Rhijn doet hier een grove beschuldiging van de leer van Christus' Borgstelling in onze plaats als schuldovernemende en schuldbetalende Borg bij de Vader. Mag men Christus als een Waarborg beschouwen in Wie de Vader Zijn beloften zeker zal vervullen, veel meer mag en moet men Christus beschouwen als de Borg van het Genadeverbond voor ons en in onze plaats bij God. De loochening van Christus' Borgschap werd later één van de meest brutaalste dwalingen in de Gereformeerde Kerk.

Naschrift

De boekbespreking van Van Rhijn wordt hier niet bijgevoegd vanwege instemming van deze beoordeling over Kohlbrugge. Integendeel. De beoordeling die Van Rijn doet over de *prediking* van Kohlbrugge is beneden alle peil. Men kan hieruit zien hoe er over Kohlbrugge gedacht werd tijdens zijn leven en na zijn dood.

Kohlbrugge kreeg in de 20^e eeuw opnieuw waardering bij groeperingen in de Ned. Herv. Kerk. in Nederland. Eerst na de 2^e wereldoorlog kwam er sympathie en achting voor hem in de gemeenten buiten de Staatskerk.

Een van de redenen dat hij lang gewantrouwd werd was zijn afwijzing van de Afscheiden Kerken.

Een andere reden was zijn afsnijdende prediking, waarbij geen vroom, wettisch christen in leven kon blijven, maar Christus alleen als de enige Grondslag in leven en sterven aanvaard moest worden. De grote weldaad van een dergelijke prediking werd droevig genoeg, verdacht. Kohlbrugge komt teveel met de Christus! Kan het nog erger, zelfs bij mensen die zich inbeelden de zuivere waarheid in pacht te hebben?

Een derde reden is, dat Kohlbrugge teveel Lutherse denkbeelden koesterde. Inderdaad, Kohlbrugge was op diverse punten Luthers in zijn geloofsovertuiging. Maar, is dat zó erg, wanneer men duidelijk kan aantonen dat het niet strijdt tegen de Schrift, geen nadeel brengt aan het leven in de vreze Gods en dat het Christus verheerlijkt en Hem Centraal plaatst?

Er komt ook nog regelmatig kritiek op Kohlbrugge, omdat hij zich sterk afzette tegen bepaalde leerstellingen van Godzalige theologen, die echter teveel de wettische werken vermengden met het zalig Evangelie van vrije genade door Jezus Christus. Aan de hand van de verklaring over de Galatenbrief en dergelijke passages in het Nieuwe Testament, - die het grote nadeel van de kleinste afwijking van het Evangelie bestraffen, - wees Kohlbrugge op de leerfouten die hij aantrof in de geschriften van Reformatoren en Nadere Reformatie, ja ook onder de Puriteinen. Ook hierin wordt Kohlbrugge beslist niet begrepen, noch minder gewaardeerd.

Kohlbrugge was niet de enige die het gemis van de doorwerking van Gods Geest gevoelde en betreurde. J. van Lodensteijn refereert in een preek over Ezechiël 37, dat de dorre doodsbeenderen in de tijd van de Reformatie verlost werden uit het graf van de Roomse Kerk, en wel bij elkaar kwamen, maar helaas, er kwam geen Geest in hen. Hij legt uit, dat Gods Geest krachtig werkte in de Reformatoren, in leraars, in martelaren en leden, maar het bleef bij individuen, bij de enkeling. Terwijl de belofte luidt, *dat de Geest zal uitgestort worden in de gemeente*. Van Lodensteijn bewees deze tekorten en gebreken in vroeger dagen en in zijn eigen tijd. Ook hij werd hierin weinig begrepen.

Om nog een inzicht te geven in de visie van Kohlbrugge over het werkheilig streven wat ook bij Gods kinderen en knechten nog zo dikwijls een rol speelt, volgt hieronder een uittreksel uit een brief van Kohlbrugge, gericht aan N.

‘... Maar waar vindt men dat in de boeken? Heiligings-systemen, ja, maar geen opgaan in alles ‘eis auton’ (Grieks: in Hem, Christus). En voor zoveel de

Kerkhervormers dit gepredikt hebben, waren zij getuigen Gods. En met wat zij er bij gelapt hebben, hebben zij, zowel als die van niets dan van hervorming dromen, hun eigen werk toen zij maar even aan het bouwen waren, weer afgebroken, menende dat zij de Wederdopers, Antinomianen, Pelagianen enz. enz. met Mozes bevechten moesten. Zo heeft de duivel half gewonnen spel gehouden in de Protestantse kerk, heel spel in de Roomse.

Lees eens de traktaatjes van Musevoet, die Perkins vertaald heeft, achter Perkins, ja Perkins zelve, en u vindt ook bij hem het zuurdesem der eigengerechtigheid overgebleven. En Musevoet levert u een gehele methode hoe gij uw leven in hemelse of Goddelijke meditatieën besteden zult.

En vanwaar komt dat heirleger van Remonstranten reeds zo vroeg? En waarom wist professor Saravia de volmaaktheidsdrijver Coolhaas of Coornhert (hoe heette hij ook?) niet neer te sabelen? Ach welk een lang dispuut en wat geschrijf? Waarom pakte men Arminius niet in de ribben aan? Waarom was de Delftse en ook de Haagsche Conferentie meer *het gelove* predikende dan de Dordtse Synode? En waarom heeft men zich laten verschalken en afbrengen van de *justitia Christi* tot de *predestinatie*, waardoor de Synode van 1618 zulk een ongelukkige houding heeft verkregen, moettende de Remonstranten uitwerpen, waar zij met de prediking der *justitia Dei et Christi* de Remonstranten op de loop gejaagd zouden hebben, en veler monden voor het toekomende gestopt waren geweest?

En nu de vrucht van die Synode, de Staten-Bijbel, met de eigenlijke betekenis der Griekse woorden op de rand, en een systeem in de tekst. En kanttekeningen, voor zooveel als de praktijk der Godzaligheid, waarbij de eigenlijke essence van de paapse leer weder is ingemengd. En daarop Voetius, (lees zijn *Politica*), Brakel (lees zijn opstel over de waakzaamheid), de oude Brakel (de Trappen des Geestelijken Levens), Sara Nevius (de Zoekende Ziel gebracht tot Jezus), Lodenstein, Mej. Schuurman en Labadie (lees de uiteinde van zijn gemeente bij Fokke Sjoerds, Kerkelijke Geschiedenis) vormen tezamen een godsdienstig kransje te Utrecht, om te bidden en om te bemediteren een hervorming der kerken; hoe was hun leer, en wat is er van die hervorming geworden?

Nu Witsius, om te zwijgen van de Coccejanen !!! en hun schandelijke leer en gedrag aangaande het gebod van den Sabbath! om van hun vleselijke exegese der profetieën te zwijgen. Maar Witsius tegen de Antinomianen..., waarin hij dingen van hen vergoelijkt of refuteert, stellingen die ik niet de moeite waard zou achten, ze zelfs te noemen, zo walgen zij iemand, die het gevoelen Christi heeft...

Zal ik verder gaan, - lees de meeste voorredens van de oude Theologische Geschriften! En dan uit de tijd van Groenewegen en zijn verdediging van Eswijler. Eindelijk de oefening van Kuipers en het bekeringswerk te Nijkerk, enz. Dan de quasi opwekking in het laatst der vorige eeuw, en nu wat er sedert hier te lande is voorgevallen. De Joodse Hervorming onder da Costa en Capadoce. Zet bij dat alles tot resumé wat gij zelve schrijft: reeds vroegtijdig heeft men onder ons het wezen des geloofs verminkt en de duivel heeft zijn schip door het halve Pelagianisme doorgestuwd en het op het hele Pelagianisme en Socinianisme vastgezet.

En dan nu ene afscheiding onder Scholte. Waarlijk ik zou de met Stefanus, de martelaar, van het geheel van kerkhervormingen en kerkreddingen geen ander getuigenis weten af te leggen, dan hij van de gehele kerkgeschiedenis van Abraham af tot op zijn tijd toe heeft afgelegd.

Wat is nu de somma der zake? De Heere heeft eens gebouwd een eeuwig huis in de hemelen en bouwt er al aan voort met louter van allen verworpene stenen, en toch heeft Hij het eens voor al geheel afgebouwd, en het overige is toevoeging. Sedert heeft

Hij al afgebroken, en de mensen geven de moed niet op met te bouwen en Hij niet met af te breken en van het afgebroken stenen te verkiezen, die Hij in Zijn gebouw voegt naar Zijn zin. Verder komt alles neer op 1 Kor. 3:12-15. *'Het Woord Gods blijft in der eeuwigheid'*. Amen.